

RESSENYES  
I NOTES CRÍTIQUES



## RESSENYES COLLECTIVES

### Sobre el cànon literari

*Cànon literari: ordre i subversió (Actes del col·loqui internacional celebrat a Lleida els dies 19-22 de març de 1996)*, edició a cura de Jaume Pont i Josep M. Sala-Valldaura, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998.

L'any 1994 es va publicar als Estats Units el llibre de Harold Bloom *The western canon. The Books and School of the Ages*. Un any després van aparèixer les edicions catalana i castellana i, pel que sembla, la traducció del llibre portava implícit el trasllat del debat generat als Estats Units al voltant del concepte de cànon literari (què és el cànon, per a què serveix i, molt especialment, qui el fa). Sens dubte, el congrés organitzat a Lleida al mes de març del 1996 pot inscriure's en aquest debat que durant uns mesos, que potser ara ens semblen molt llunyans, va omplir, si més no, les pàgines dels suplementes de cultura de molts diaris. Deixant de banda l'oportunisme que suposa la reflexió al voltant del cànon a partir de l'aparició del llibre de Bloom, el cert és que el concepte de cànon (amb aquest nom o amb d'altres) és, en tant que institució literària, un fenomen summament interessant ja que constitueix «un camp de debat i d'encontre de la teoria, la crítica i la història literàries», tal com diuen Jaume Pont i Josep M. Sala-Valldaura, els editors d'aquest volum, en la breu introducció. Aquesta confluència de les tres disciplines té com a primera conseqüència que els punts de vista a l'hora d'abordar l'anàlisi del cànon o cànons literaris siguin gairebé infinits. El congrés celebrat a Lleida, i aquest volum, que recull els textos de les ponències i les diferents intervencions en les tres taules rodones que van tenir lloc durant el congrés, en són una bona mostra.

El llibre s'obre amb la intervenció de Jonathan Culler, *The authority of the classics*, que resulta especialment suggerent pel fet que Culler, en tant que professor en una universitat nord-americana, coneix de primera mà els debats sobre el tema del cànon o, més aviat, sobre l'ensenyament de la literatura en les universitats del món anglosaxó, especialment als Estats Units. Partint d'aquesta experiència, Culler constata com els canvis que hi ha hagut en aquests departaments no suposen, en essència, l'abandonament de l'estudi de les obres canòniques, tal com

denuncia Bloom, sinó que són canvis produïts per causes molt concretes o amb conseqüències no tan dràstiques: els avenços en el camp de la teoria literària, la qual cosa permet aproximacions molt diferents a la literatura, i l'eixamplament del corpus de literatura que s'estudia, que inclou, és clar, obres literàries sorgides en els grups socials minoritaris. Cap dels dos processos no afecta l'autoritat dels autors que Bloom considera canònics. Ben al contrari. De fet, segons Culler, els autors canònics hi surten guanyant: «Shakespeare is, if anything, more important than ever, since he is no longer studied as one of the Elizabethan dramatists but just as "Shakespeare"» (p. 13). Segons això, la conseqüència de l'anàlisi és força evident: el debat sobre el cànon, —i als Estats Units l'obra de Bloom n'és única-ment una peça més— és tan feroç perquè allò que està en joc no és l'estudi de les obres sinó el manteniment de l'autoritat intel·lectual per part de determinats grups. I, d'altra banda, la canonicitat de determinades obres no és, per ella mateixa, un valor intrínsec: Culler considera que és millor que determinades obres literàries continuïn essent estudiades per la capacitat suggeridora que tenen (tant per als estudiants com per als professors) que no pas pel fet de ser uns clàssics que pertanyen a un cànon.

El segon text del volum és el de Terry Eagleton, *Where does postmodernism come from?* El crític anglès presenta un text molt suggeridor que s'allunya sensiblement de la resta de plantejaments defensats pels altres autors, tant pels més teòrics com pels enfocaments més concrets. Eagleton, en un text que adopta el to de les paràboles, ens situa en un context imaginari: «Imagine a radical movement which had suffered an emphatic defeat» (p. 29). Es tracta d'una situació de crisi davant de la qual Eagleton proposa diferents respostes, una de les quals serà la consciència de postmodernitat. L'abandonament de les ideologies en tant que estratègies explicatives i, en conseqüència, l'atenció exclusiva als textos (la resposta del cànon tradicional) és, per a Eagleton, una sortida poc efectiva ja que es fa en nom d'una falsa llibertat: «The cult of the text would thus fulfil the ambivalent function of all utopia: to provide us with a frail image of a freedom we might otherwise fail to commemorate, but in doing so to confiscate some of the energies which we might have invested in its actual realisation» (p. 43).

El text de Leonardo Romero Tobar, *Las historias de la literatura y la fabricación del canon*, reflexiona, a partir d'exemples de la historiografia espanyola, sobre el paper que tenen les històries de la literatura i, en menor mesura, les antologies literàries (que qualifica de «forma de canonització prehistòrica»). Unes i altres s'identifiquen de vegades perquè, malgrat les diferències, tenen alguna cosa en comú: i és que totes dues suposen un «cànon accessible», és a dir, una concreció davant del sovint massa abstracte concepte de cànon. Pel que fa a les històries de la literatura, tot i destacar-ne la importància en relació a la canonicitat dels textos literaris, Romero assenyala com, en l'actualitat, no tenen potser la mateixa força que abans tenien: «Otras instituciones sociales —Academias y sociedades culturales, empresas editoriales, críticas de los medios de publicidad...— confluyen también en la determinación de los catálogos modélicos, hasta el punto que

probablemente hoy las historias literarias tengan una fuerza generadora y una capacidad expansiva de canonicidad mucho más atenuada que estas otras fábricas de modelización» (p. 58).

Una altra de les aportacions teòriques és la de J. M. Pozuelo Yvancos, *El canon en las teorías sistémicas*, és a dir, en tots aquells corrents teòrics que han desenvolupat el concepte de sistema literari i que, per tant, defensen una visió no essencialista de la literatura. En qualsevol consideració sobre el cànon cal tenir en compte un seguit de condicions sociohistòriques, de manera que intentar establir un cànon, com fa Bloom, en termes exclusivament literaris resulta, a banda d'una ingenuïtat, un anacronisme. I això és així perquè, tal com s'estableix a la base de les teories sistèmiques, «un canon no puede estar construido por obras literarias (textos) sin que intervenga simultáneamente el modelo o “repertorio” que otorga a aquéllas su lugar en una cultura. Una cultura no la configuran sus textos, sino la relación entre textos y códigos en un devenir histórico» (p. 75). És en aquest repertori on millor es mostra la canonicitat, ja que es tracta d'un conjunt de normes o de lleis que intervenen en la producció de textos i els seus usos, és a dir, que afecta tant la producció com el consum de les obres literàries. A partir d'aquí, Pozuelo analitza les consideracions al voltant del cànon que es deriven de les propostes teòriques d'Even-Zohar i de Iuri Litman i l'escola de Tartu.

Els textos de Carles Miralles, *Canonitzacions, cànons i crisis*, i d'Antoni Marí, *La tradició del cànon* tenen, malgrat les diferències evidents, algun punt de contacte, i és que aborden el problema del cànon tot posant-lo en relació amb el context històric i cultural en el qual ha sorgit el concepte de cànon. Miralles, en una aportació molt erudita, ens recorda el significat etimològic de la paraula i ens situa en el context en el qual el terme s'aplica per primer cop a la història de la literatura. De la lectura que Miralles fa d'aquest procés es deriva, en termes estrictes, la impossibilitat d'un cànon universal o occidental, la proposta del qual no només seria «excessiva per a un mortal» sinó que seria, sobretot, una proposta imperialista. En aquest sentit, Miralles apunta com la proposta del manteniment d'un cànon occidental és només una de les reaccions possibles a la situació de crisi (la crisi de la postmodernitat): és, justament, la resposta que es dona quan la crisi no és acceptada. L'aportació de Marí consisteix en una reflexió al voltant de la noció de tradició, íntimament lligada a la idea de cànon. Marí constata com, d'una manera fins a cert punt paradoxal, tant el rebuig com l'acceptació de les tradicions (i dels cànons) han de sorgir des de l'interior d'aquesta tradició. Els textos de Miralles i de Marí suposen una proposta força diferent de la resta d'aportacions, que han tendit a parlar del cànon des d'un punt de vista teòric o crític, des d'una perspectiva molt moderna, en el sentit no acadèmic del terme. En canvi, tant Miralles com Marí ens remetent a la tradició.

Entre les ponències que examinen la qüestió des de l'anàlisi de manifestacions concretes del cànon, trobem les de Carme Riera, Joaquim Molas, Asunción Horno Delgado i Enric Bou. El treball de Riera, *Los clásicos del Siglo de Oro y la construcción del canon*, forma part d'un projecte molt més ampli que pretén estudiar

la recepció («la fortuna») dels autors clàssics del segle d'or castellà en les primeres dècades del segle xx. L'anàlisi d'aspectes molt concrets (publicació de determinades edicions, paper de certes publicacions) ens ensenya alguna de les vies possibles de canonització. La proposta d'Asunción Horno Delgado, *Las literaturas de género y el canon*, se centra en la possibilitat d'establir altres cànons diferents als de Bloom. Horno fa una breu introducció al debat establert entre els partidaris i els detractors del canó bloomià, que anomena esteticistes i culturalistes. Com és habitual no nega ni l'existència ni fins i tot la utilitat dels cànons literaris ni tampoc el valor estètic i literari dels autors triats per Bloom, però rebutja el canó per les seues pretensions d'exclusivitat. Horno creu que és possible i desitjable l'existència de cànons paral·lels, i entre les moltes possibilitats, es fixa en el canó femení hispanoamericà i en el canó femení i ètnic que representen algunes escriptores als Estats Units.

Pel que fa l'àmbit concret de la literatura catalana, trobem en el volum dos aportacions. La primera és el text de Joaquim Molas, *Necessitat i raons d'una proposta*, que és, per dir-ho d'alguna manera, una reflexió sobre la construcció del canó català en clau autobiogràfica: «Els promotors d'aquest col·loqui m'han demanat que expliqui els meus esforços en aquest sentit. I ho faré ni que sigui amb reserves i amb el màxim d'asèpsia» (p. 135). Per tal d'explicar com s'ha format el canó de la literatura catalana (i notem com Molas prefereix parlar de «consens», i no pas de «canonicitat»), i per què s'ha constituït d'aquesta manera, Molas parteix de la base que la literatura catalana no és una literatura normal (no té darrere un estat, ni durant molt de temps ha tingut un sistema d'educació per a tots els nivells, ni una producció regular pròpia per a tots els gèneres i públics, ni té a l'abast tots els recursos editorials i mediàtics...) i, en conseqüència, la formació del canó català tampoc no pot ser normal, és a dir, el que en altres literatures es fa a partir d'unes operacions de construcció, revisió i confirmació que corregeixen una primera «llista» provisional. Per dir-ho d'una altra manera: al canó català li ha calgut una empena. Partint d'aquesta assumpció, Molas explica la seua tasca en el món de l'ensenyament universitari, que inclou tant la docència com la direcció de tesis de llicenciatura i doctorals, i en el món editorial, amb la direcció d'una sèrie de col·leccions o obres que ben sovint, davant la manca d'altres iniciatives paral·leles, han exercit una funció canonitzadora.

La primera part del volum la tanca el text d'Enric Bou, *Cànon i canó: perspectiva sobre literatura catalana i castellana*, que proposa una reflexió sobre la relació entre les dues literatures a partir de com es construeixen els cànons d'una i altra. Un dels exemples que analitza Bou és el de dos poetes ben propers, Ferrater i Gil de Biedma. Bou destaca com intervenen d'una manera radicalment diferent en els cànons respectius: «Gabriel Ferrater va haver de (re)inventar-se un canó literari, un problema que no va tenir Jaime Gil. Aquesta, doncs, és la diferència fonamental, de formació, no en el sentit estricte de l'educació sinó del gust literari, de construir-se un mateix a partir dels avantpassats literaris» (p. 166). I no és aquesta l'única diferència que presenten en relació amb els respectius cà-

nons, també és força significativa la manera com s'hi incorporen: Ferrater com un *outsider* i Gil de Biedma com un continuador d'una certa tradició. Bou també comenta alguns aspectes del paper de Joaquim Molas en l'establiment del cànon català (es pot llegir al costat del text del mateix Molas). En un altre sentit, Bou introdueix diferents nocions (cànon estàtic i cànon dinàmic, cànon vocacional i cànon epistemològic), la qual cosa, al capdavant, ens diu que la univocitat del cànon no existeix ni tan sols des d'un punt de vista teòric. En conseqüència, Bou es manifesta partidari d'una concepció del cànon «fluctuant, en moviment d'adaptació i negociació» (p. 175).

La segona part del llibre recull les intervencions presentades en tres taules rodones que pretenien tractar el vast concepte del cànon tot limitant-se a aspectes molt més concrets, especialment les dues últimes: *Aproximacions al problema del cànon*, *La literatura de les dones i el cànon*, *Cànon i literatura catalana: els escriptors i la crítica*. Entre les intervencions de la primera taula rodona, *Aproximació al problema del cànon*, trobem la de Jaume Pérez Montaner, *Una aproximació al cànon de Harold Bloom*, que ens recorda que, en el fons, tot el debat es genera a partir de la publicació del llibre de Bloom, malgrat els intents que s'observen per part d'alguns per tal de fer del cànon un problema nostrat. Nil Santiañez-Tió (*El canón y sus disidencias*) fa, en primer lloc, un repàs de les crítiques més importants que s'han fet a Bloom (anglocentrisme, omissió de determinats autors, informació desigual, actitud arrogant). En tot cas, considera que és bàsic contextualitzar el llibre de Bloom: un context caracteritzat per un «fragmentarismo teórico y las luchas por el poder en los departamentos de inglés y literatura comparada» (p. 205), tal com ja havia dit Jonathan Culler en la seua ponència. Pel que fa al ressò que el debat ha tingut aquí, Santiañez-Tió fa una reflexió interessant: hi ha un cansament més o menys generalitzat davant del cànon tradicional, i un desig de renovació dels estudis literaris. Segons això, l'interès no és tant pel cànon mateix, sinó per conèixer allò que, suposadament, el fa perillar. Finalment, Marta Segarra (*Notes entorn del cànon*) es mostra molt crítica amb el cànon de Harold Bloom per la seua pretensió de passar per cànon occidental, fa tot un seguit de reflexions molt bàsiques que convé tenir presents sobre el concepte (què és, qui el fa, per a qui o per a què), i introdueix en la reflexió la noció de «valor literari».

La segona taula rodona porta per títol *La literatura de les dones i el cànon* i s'hi recullen quatre intervencions. La d'Antònia Cabanilles, d'orientació més aviat teòrica, es mostra molt crítica amb la postura general defensada per Bloom i, en concret, amb la lectura que aquest fa de l'*Orlando* de Virginia Woolf. Cabanilles denuncia l'actitud que la crítica tradicional té envers la crítica feminista, i ho demostra amb un sucós exemple: la traducció d'un manual de teoria literària, en una col·lecció dirigida per Francisco Rico, on se censura (se suprimeix, literalment) el capítol dedicat a la crítica feminista. La intervenció de Neus Carbonell, *Cànon i valor: dels uns als altres*, insisteix en la idea que el cànon literari va lligat a altres aspectes que no són estrictament literaris. El problema és que les propostes canòniques no només dictaminen sobre les obres, sinó també sobre la lectura

que se n'ha de fer: «Per al cànon, i en nom de l'estètica, és important que les obres adequades es llegeixin de manera adequada, i que s'aprengui a discernir aquestes pràctiques d'algunes d'ingènues o perverses» (p. 252). Jaume Martí-Olivella (*Del cànon i de la crítica*) parteix de la base que el cànon és la suma del plaer estètic i del poder ideològic i, tot remetent-se a un «clàssic» (*L'hora del lector*, de J. M. Castellet), demana l'eixamplament de les plataformes d'expressió crítica, la qual cosa evitaria les posicions maximalistes que, en últim terme, no serveixen ni per canonitzar ni per descanonitzar. I finalment, David Vilaseca (*La literatura de dones i el cànon*) observa com els suposats problemes de crisi del cànon tradicional només es plantegen un cop s'ha acabat «l'hegemonia mascla WASP» (p. 270), la qual cosa és una demostració contundent que el cànon no és només un concepte literari. Per a Vilaseca, hi ha dues possibles sortides: o l'ampliació d'un únic cànon o l'acceptació d'una pluralitat de microcànon i contracànon.

Les aportacions de la darrera taula rodona analitzen el concepte de cànon en relació amb la literatura catalana. Àlex Broch (*Cànon i literatura catalana: escriptors i crítica*) se centra en el paper de la crítica, que tant pot ser d'ordre com de transgressió i, per tant, pot contribuir a defensar el cànon establert, però també pot contribuir a modificar-lo. Broch es declara partidari de l'existència dels cànon, sempre i quan siguin oberts (evidentment, pel que fa a la literatura contemporània, els cànon no poden ser definitius) i, encara més, Broch defensa l'existència d'un doble cànon: l'universal i el nacional. Si Broch se centra especialment en el paper de la crítica, Vicenç Llorca (*Els escriptors i el cànon*) creu, per contra, que són els mateixos escriptors els qui tenen més influència: «L'escriptor és qui més influeix a la llarga en els establiments dels valors literaris» (p. 286). Tanquen el volum les breus intervencions dels dos editors del volum, Jaume Pont i Josep M. Sala-Valldaura. Pont, a *Cànon?* fa una crítica aferrissada del cànon literari català i dels cànon en general. Més concretament, Pont es declara contrari a «l'oficialització» del cànon, perquè suposa sempre una visió reduccionista de la literatura. I finalment, Sala-Valldaura, amb un text que porta per títol *L'escriptor i la crítica*, exposa algunes de les particularitats de la literatura catalana, que dificulten, entre altres coses, la creació d'un cànon literari fet des d'una reflexió crítica seriosa i plural.

En general, doncs, les aportacions dels diferents autors al debat sobre el cànon poden dividir-se en dos grans grups: les de contingut més teòric i aquelles que desenvolupen una anàlisi d'una canonització més o menys reconeguda. Les al·lusions a l'obra de Harold Bloom són freqüents i, en general, negatives. Ningú no nega la qualitat literària dels autors que Bloom canonitza, com tampoc ningú no nega el dret de Bloom, o de qui sigui, de fabricar-se un cànon. Ara bé, allò que els diferents autors consideren més criticable és l'intent de Bloom de convertir un cànon personal en *el cànon occidental* i, a més, de limitar-lo a només 26 autors. Altres aspectes de l'obra de Bloom que són fortament criticats són el fet que es prescindeix dels autors clàssics i el to arrogant que Bloom utilitza quan parla de l'escola de ressentiment (marxistes, feministes, lacianians, *new historicists*, decons-



truccionistes i semiòlegs). En definitiva, pot dir-se que, a hores d'ara, la lectura del volum serveix, si més no, per recordar-nos que els cànons literaris, ens agradin o no, existeixen, i que tots els problemes i debats que generaven fa quatre o cinc anys continuen sense resoldre's i són, per tant, tant vigents com ho eren abans. Avui sembla que Harold Bloom sigui l'únic que ho recordi, i en el seu últim llibre pretén ensenyar-nos *Com llegir i per què*.

HELENA ALONSO CAPDEVILA

### Entorn de Maria Antònia Salvà

Des de fa ja uns anys —podríem dir que durant tota la dècada dels noranta—<sup>1</sup> la figura i l'obra de Maria Antònia Salvà ha començat a gaudir d'un renovat interès per part d'investigadores i investigadors que han anat donant a llum una molt variada tipologia d'estudis, edició de textos i d'epistolaris, material del qual, sense voluntat d'esser exhaustiva, intentaré donar notícia aquí. El cas de Maria Antònia Salvà és representatiu d'aquelles figures que, gaudint d'un cert renom en vida, passen després a convertir-se en una mena de punt de referència —surten indefectiblement en la llista d'autors esmentats quan es fa referència a la seva època o al seu espai—, però transformats també en clixés inamovibles: unes fossilitzades característiques, sempre les mateixes, es van repetint al costat dels seus noms sense que es faci cap nou intent d'interpretació.<sup>2</sup> Ara bé, això en el cas de la nostra autora havia arribat a uns límits extrems: pràcticament oblidada fora de Mallorca i convertida allà en una mena de “romanalla (venerada i estimada, això sí)”, utilitzant les seves pròpies i lúcides paraules; venerada i estimada sobretot a la seva ciutat nadiua, Lluçmajor, on celebracions i homenatges s'havien anat succeint des de la seva mort<sup>3</sup>. I va ser precisament a Lluçmajor on es posà en marxa

1. Ja Josep Massot i Muntaner dedicava atenció a aquesta autora a *Cultura i Vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978); posteriorment, el nom de Salvà ha anat apareixent a la seva sèrie de treballs sobre la guerra i postguerra a Mallorca, especialment a *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992). Cal fer referència també a *Llengua, Literatura i Societat a la Mallorca contemporània* (Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993).

2. Caldria remarcar, però, que en el cas de Salvà l'origen de la creació del clixé sembla que comença a establir-se en el mateix moment de la publicació dels seus textos i, per tant, ja al llarg de la seva llarga vida: una de les moltes coses que resten per fer és l'estudi de la recepció crítica de la seva poesia, pròpia i traduïda.

3. Podeu veure'n una mostra a Miquel SBERT, *Maria Antònia Salvà i Ripoll. Apunts per a una cronologia mínima* («Papers de l'Allapassa», núm. 1 (Lluçmajor 1990)).

una primerenca iniciativa, modesta però interessant, d'impulsar uns estudis que revisessin la figura i l'obra de Maria Antònia Salvà. Naixia així el 1990 la col·lecció «Papers de l'Allapassa», que recollia, bàsicament, les conferències que se celebraven des del 1989 al saló de plens de l'ajuntament al final de gener, coincidint amb l'aniversari del traspàs de la poeta. Des d'aquella data fins al 1997 n'aparegueren nou volumets d'un interès molt variat<sup>4</sup> i sobre alguns dels quals parlarem a continuació. Per altra banda, una empena especial al coneixement de Salvà el devem sens dubte a la tasca de Lluïsa Julià que, a partir del seu accés a l'arxiu de l'autora, ha anat fent-nos conèixer parts d'aquest i ha promogut l'estudi de Salvà, tant amb articles propis com amb l'impuls d'obres col·lectives. Per altra banda, l'aparició d'estudis o de documentació sobre altres figures contemporànies a Salvà i amb les quals ella mantingué una estreta relació ens han permès ampliar també el camp de visió que sobre ella posseïem. I finalment, cal esmentar també la reivindicació de la seva figura i obra des d'uns paràmetres feministes, concretada en diverses iniciatives que han obert un nou enfocament al seu estudi. Tot plegat fa que, a hores d'ara, si bé ens queden encara molts d'aspectes per estudiar, l'obra —i sobretot la persona— de Maria Antònia Salvà ens sigui ja més propera.

#### *Maria Antònia Salvà en el seu temps. Epistolaris*

L'aparició de dos amplis epistolaris, amb Josep Carner i amb Miquel Ferrà, constitueix sens dubte una de les aportacions més interessants per al coneixement de la nostra autora. Qualsevol que s'hagi acostat a la seva figura sap que fou bàsicament a través de la correspondència que Salvà va relacionar-se amb el món intel·lectual i que molts dels estímuls per a la seva participació en tasques literàries (col·laboracions en publicacions periòdiques, certàmens literaris, tasques de traducció o, fins i tot, publicació de la seva obra poètica) li arribaren via epistolar. I

4. Els títols apareguts són els següents: Miquel SBERT I GARAU, *Maria Antònia Salvà i Ripoll. Apunts per a una cronologia mínima* («Papers de l'Allapassa», núm. 1 (Llucmajor 1990)); Jaume VIDAL I ALCOVER, *La poesia casolana de Maria Antònia Salvà* («Papers de l'Allapassa», núm. 2 (Llucmajor 1990)); Margalida TOMÀS, *La trajectòria intel·lectual de Maria Antònia Salvà* («Papers de l'Allapassa», núm. 3 (Llucmajor 1991)); Miquel GAYÀ, *La poesia de Maria Antònia Salvà* («Papers de l'Allapassa», núm. 4 (Llucmajor 1992)); Baltasar COLL, *Diccionari d'adjectius. Obra poètica de Maria Antònia Salvà* («Papers de l'Allapassa», núm. 5 (Llucmajor 1993)); Bartomeu MATHEU, *Lluc-Llucmajor. Germanor amorosida* («Papers de l'Allapassa», núm. 6 (Llucmajor 1994)); Joan VENY, *La lliçó lingüística de Maria Antònia Salvà* («Papers de l'Allapassa», núm. 7 (Llucmajor 1995)); Francesc LLADÓ, *L'amistat entre Miquel Ferrà i Maria-Antònia Salvà* («Papers de l'Allapassa», núm. 9 (Llucmajor 1997)).

El que no deixa de ser curiós és que, a mesura que l'interès per l'autora anava creixent fora del redós de Mallorca i se'n promovien nous estudis, la vetllada literària deixà de celebrar-se i la col·lecció ha deixat de publicar-se. Sembla clar que la causa d'aquesta situació no l'hem de buscar en l'àmbit de la investigació, sinó clarament en el de política local imperant a l'ajuntament, poc interessada per tot allò que fa referència a la cultura i especialment a la cultura catalana.

va ser també via epistolar que mantingué unes llargues i fructíferes relacions amb persones que tingueren un gran ascendent sobre la seva obra i en ocasions sobre la seva persona. Ara, aquests dos epistolaris, més una mostra del que mantingué amb un altre gran amic, Mateu Obrador i, encara, amb Joan Mascaró, s'han afegit a la correspondència de Maria Antònia Salvà publicada fins ara<sup>5</sup> i ens forneixen una informació interessantíssima.

Ja al primer número de «Randa», en un llunyà 1975, Miquel Gayà ens presentava una mostra (dotze cartes en total) de l'epistolari creuat entre Salvà i Miquel Ferrà, en la transcripció i anotació del qual estava treballant en aquells moments; el 1979, en el número 9 de la mateixa revista, Gayà ampliava aquesta mostra amb sis cartes més. L'extraordinari interès d'aquesta selecció ja posava ben de manifest la importància del conjunt i des d'aleshores començaren a aparèixer crides per a la seva publicació. Tanmateix aquesta es féu esperar prou, perquè al primer volum no aparegué fins al 1998. L'*Epistolari entre Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà*<sup>6</sup> recull, com el seu nom indica, les cartes enviades per Ferrà a Salvà, un total de tres-centes noranta-tres, datades entre l'abril de 1904 i l'octubre de 1947; la vida sedentària i ordenada de Maria Antònia Salvà permeté que el gruix de correspondència enviada pel seu amic es conservés pràcticament completa —i això serà una constant amb la correspondència rebuda per ella—; per altra banda, Gayà ens informava el 1975 que les cartes de Salvà conservades a l'arxiu Ferrà eren dues-centes vuitanta, cosa que indicava que segurament moltes de la primera etapa de la seva amistat s'havien extraviat (només n'hi ha dues de 1910 i 1911 i després ja no se'n conserven fins al 1918, coincidint amb una època que Ferrà féu nombrosos canvis de residència: Barcelona, Madrid, Gijón, etc.) però que, tanmateix, constituïa una xifra ben respectable per donar-nos informació sobre l'autora. Ara bé, l'aparició del primer volum d'aquesta correspondència ens dugué la sorpresa de trobar-nos davant d'un criteri d'edició ben discutible: un volum recolliria les cartes de Ferrà —l'únic aparegut fins ara— i un altre les de Salvà. Es perd així la possibilitat de seguir amb facilitat el diàleg personal i intel·lectual entre els dos corresponents perquè quasi sempre ens falta un punt de referència per entendre el contingut de les cartes; si els dos volums previstos haguessin aparegut simultàniament la cosa es reduiria a la molèstia —ben empipadora, per cert— d'haver d'anar llegint els dos llibres alhora, però és que més de dos anys després de l'aparició del primer encara estam esperant el segon: la veu de Salvà continua sent inaudible i hem de recercar les seves idees i opinions a través de la interpretació i de la veu de Ferrà. I per acabar-ho d'adobar, les notes de Gayà augmenten encara més la nostra im-

5. Vegeu-ne una referència a Isabel GRAÑA, *Bibliografia de Maria-Antònia Salvà*, dins *Lectures de Maria-Antònia Salvà* (a cura de Lluïsa JULIÀ i CAPDEVILA, Barcelona, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General. Universitat de les Illes Balears/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996), ps. 220-221.

6. Miquel GAYÀ SITJAR, *Epistolari de Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà* (Mallorca, Ed. Moll, 1998; «Els Treballs i els Dies», núm. 42).

pacència i interès quan es dedica sistemàticament a remetre'ns a un inexistent «epistolari a Ferrà».<sup>7</sup>

Quasi quatre-centes cartes són, evidentment, una font magnífica d'informació que ens permeten conèixer l'evolució de la complexa personalitat de Miquel Ferrà, la seva activitat literària, cultural i política en una llarga època plena d'esdeveniments de capital importància; en aquest sentit, l'epistolari és interessantíssim.<sup>8</sup> També ho és per resseguir —encara que sigui a una sola veu— la història d'amistat entre ell i Salvà. I en aquest sentit crec que precisament perquè aquesta és molt aviat una correspondència entre dues persones *amigues* de veritat<sup>9</sup> —de manera molt clara a partir de la segona dècada del nou-cents— el conjunt és un mirall on es reflecteix sobretot Ferrà, que hi aboca dubtes, crisis i entusiasmes; Salvà queda amagada rere totes aquestes confidències. És en aquest sentit, una correspondència molt diferent a la mantinguda amb Josep Carner, perquè segurament també fou molt diferent la relació que mantingueren: si deixam de banda la primera època, que té unes característiques molt especials, després les cartes de Carner graviten molt més entorn de Salvà i sobretot entorn dels seus projectes literaris. És per això també que a l'hora de buscar les influències que un i altre amic pogueren exercir en ella —o com a mínim, intentaren exercir— veiem que Ferrà es decanta molt més cap a l'aspecte ideològic (especialment a l'època de la primera guerra mundial i durant la dictadura de Primo de Rivera), mentre que Carner ho fa en el literari. Però malgrat tot, les cartes de Ferrà també ens forneixen una molt interessant informació sobre la poesia de Maria Antònia Salvà. Sobretot entorn dels laboriosos processos d'edició dels seus llibres: en aquest sentit, és especialment interessant el conjunt de cartes de 1926, entorn de la publicació del segon volum poètic, *Espigues en flor*, i el que gira entorn de la difícil i problemàtica edició de les seves obres completes ja en la postguerra.<sup>10</sup> Les informacions aquí recollides em refermen en la idea que l'estudi de l'evolució de la

7. Pel que respecta a l'anotació del llibre, s'ha de dir que aquesta és en conjunt molt discutible: les referències bibliogràfiques poc precises, comentaris irrelevants del curador («vegeu l'humor de Ferrà», per exemple) o remissions a la GEC per a conèixer els personatges esmentats. Com a punt positiu, però, esmentem l'existència d'un útil índex de noms al final amb el nombre de carta en els quals apareixen.

8. Vegeu-ne una lectura a Josep MASSOT I MUNTANER, *Miquel Ferrà i Maria-Antònia Salvà* («Serra d'Or» (desembre 1998)).

9. Gayà en la introducció parla d'un hipotètic i impossible «enamorament». No deixa de ser remarcable l'interès a parlar d'enamorament en les grans amistats masculines de Salvà, precisament amb els tres amics dels quals s'ha publicat la correspondència a què estem fent referència: el ja històric amb Carner i en el qual la mostra de correspondència amb Obrador torna a incidir; aquest amb Ferrà i el també suposat amb Obrador segons B. Font i Obrador a *Maria Antònia Salvà i Mateu Obredor. Testimoni vivencial (1903-1908)* («Papers de l'Allapassa», núm. 8 (Llucmajor 1995)). La història de les relacions entre Ferrà i Salvà —que obvia totalment aquest aspecte— és recollida per Francesc LLADÓ ROTGER a l'últim opuscle dels «Papers de l'Allapassa», *L'amistat entre Miquel Ferrà i Maria-Antònia Salvà* (Llucmajor 1997).

10. Vegeu Francesc LLADÓ I ROTGER, *Polèmica entorn a l'edició de les obres completes de Maria-Antònia Salvà*, dins *Lectures de Maria-Antònia Salvà*, op. cit. ps. 99-124.

poesia de Salvà no pot fer-se només a través dels seus llibres perquè els conjunts són sempre molt aleatoris: el trasllat de poemes d'un projectat llibre a un altre és constant i depèn sempre de molt diverses motivacions. Hom té la sensació que Salvà anà conservant al llarg d'un dilatadíssim espai de temps un també dilatadíssim recull poètic propi, part del qual apareix o desapareix en les propostes de publicació. Ara bé, què en feia ella, materialment vull dir, de tot aquest material? El tenia ordenat per temes, per èpoques, per projectes de llibres? Perquè el que queda clar és que Salvà té sempre sota control tot aquest material i això implica un treball d'ordenació i classificació.

Un altre apartat que em sembla interessant quant a la figura de Salvà és el que fa referència a l'activitat cultural desenvolupada després de la guerra civil: aquest conjunt de tertúlies, de contactes entre Barcelona i Palma, d'iniciatives en defensa de la llengua, en els quals Salvà pren part malgrat la seva edat. I paral·lelament, la seva conversió, encara en vida, en un referent cultural i en veritable personatge públic.

El tercer volum de l'*Epistolari de Josep Carner*, aparegut el 1997, dedica la major part del seu contingut a la correspondència creuada entre Josep Carner i Maria Antònia Salvà, extens material presentat a cura de Lluïsa Julià.<sup>11</sup> Altra volta hi ha un desequilibri entre les dues veus, ja que hi són reproduïdes 178 cartes de Carner i només 28 documents de Salvà, i encara aquests majoritàriament dels anys cinquanta, quan l'edat ja feia estralls en la poeta. Tanmateix, la importància del conjunt és innegable. La mateixa Julià ha estudiat en dos articles aquest material i a ells cal fer referència i remetre necessàriament: per una banda, la influència de l'ambient literari mallorquí i més concretament de Salvà en l'obra poètica primerenca de Carner<sup>12</sup> i, per altra, la repercussió de Carner en l'obra literària de Salvà a *Josep Carner en l'itinerari poètic de Maria-Antònia Salvà*.<sup>13</sup> En aquest sentit, no cal afegir-hi gaires coses més. Julià assenyala les tres èpoques de més contacte —la primerenca de 1904 a 1917, la que gira entorn de l'elaboració d'*El Retorn* el 1934 i la final de 1953 a 1957, entorn de l'antologia poètica de Salvà preparada per Carner— i n'analitza les característiques. Per la meua banda, assenyalaria també l'interès del conjunt de cartes de l'inici del trenta, entorn a la traducció i publicació del volum complet de *I iscli d'or*. Crida també l'atenció la major productivitat poètica de Salvà entorn de l'aparició d'*El Retorn*; ara bé, queda el dubte de si es tracta realment d'una major productivitat o bé simplement que llavors dóna a conèixer a Carner composicions seves anteriors. El que sí que existeix és sens dubte l'entusiasme per la seva pròpia obra poètica. Com li diu el mateix Carner, «ara ja sabem com forçar-la a florir: amb la imminència de la publicació d'un llibre». Centrant-nos encara en la qüestió poètica, aquest episto-

11. *Epistolari entre Josep Carner i Maria-Antònia Salvà* a cura de LLUÏSA JULIÀ, dins *Epistolaris de Josep Carner.3*, a cura d'Albert Manent i Jaume Medina (Barcelona, Curial, 1997), ps. 153-490.

12. Lluïsa JULIÀ, *Mallorca en l'estètica del jove Carner. A propòsit d'un epistolari* («Serra d'Or», núm. 424 (abril 1995)).

13. Dins *Lectures de Maria-Antònia Salvà*, op. cit. ps. 76-98.

lari torna a ser una mostra palpable de la necessitat de conèixer aquest material de base abans d'intentar fer una aproximació a la seva obra: perquè si d'un poema de Salvà se n'han fet elogis i ha merescut atenció crítica, aquest ha estat *El pi ver*; i bé, el poema en la seva forma final és de Carner. És cert que podem considerar que Salvà «se'l fa seu», i per tant representa la seva forma poètica perquè, com també mostra clarament aquest epistolari, si les propostes d'esmenes no li interessien les rebutja; però en tot cas, les anàlisis fins ara fetes sobre aquesta composició haurien d'enfocar-se necessàriament d'una altra manera.<sup>14</sup>

Lluïsa Julià ens presenta un saborós «tast» de la correspondència mantinguda entre Maria Antònia Salvà i Mateu Obrador i Bennassar, iniciada el 1902 i finalitzada amb la mort d'aquest el 1909.<sup>15</sup> Afortunadament, el conjunt d'aquest epistolari de 168 cartes conserva les escrites per Salvà i aquestes permetran conèixer directament les seves impressions en una època en què es produeix l'eclosió intel·lectual de la nostra autora —acompanyada de forts trasbalsaments personals— i que es tancarà externament el 1910 amb l'aparició de dos llibres, un amb la seva producció poètica i l'altre amb les primeres traduccions de Mistral. La selecció que Julià presenta gira bàsicament entorn de l'any 1905 (quinze de les vint cartes seleccionades): la mort d'Emília Sureda i la publicació de la seva obra pòstuma, les relacions d'«amistat amorosa» amb Josep Carner i la tensió provocada entorn dels projectes de publicació del seu primer llibre poètic són els temes centrals d'aquesta mostra. En aquest sentit, aquestes cartes ens permeten sentir la veu de Salvà —i quina veu!, la seva prosa es magnífica, «saborosa, expressiva, rica, a voltes irònica, d'un alt valor literari»— respecte uns temes dels quals sols «coneixíem la perspectiva de Carner», com diu Julià, a través de l'epistolari comentat anteriorment. Esperem que després del «tast» vingui el plat complet i puguem llegir tot l'epistolari.<sup>16</sup>

Fem referència per últim a la correspondència mantinguda entre Salvà i Joan Mascaró, inclosa en l'edició de l'epistolari complet d'aquest últim.<sup>17</sup> Les cartes

14. Han analitzat aquest poema Josep M. LLOMPART a *Art poètica*, dins *Retòrica i poètica*, II (Mallorca, Ed. Moll, 1982), ps. 89-95 i Joan ALEGRET, *Anàlisi d'«El pi ver»*, dins *Maria A. Salvà, 25 anys després* (Llucmajor, Obra Cultural Balear, 1983, reproduït a *Anàlisi i comentaris de textos literaris catalans*, a cura de Narcís GAROLERA, Barcelona, Curial, 1985). Insistint encara en el mateix punt, Joan Triadú en el pròleg que precedeix la nova edició de l'*Antologia Poètica* de Maria Antònia Salvà fa un repàs de l'obra poètica d'aquesta i es deté, necessàriament, en *El Retorn*; i analitza precisament el títol del llibre —dictat per Carner— i el vers final del poema que encapçala el llibre, («Oh joia de Ponent»), també aportació directa de Carner.

15. *Tast d'un ric epistolari. Vint cartes entre Maria-Antònia Salvà i Mateu Obrador*, a cura de Lluïsa JULIÀ I CAPDEVILA, («Randa», núm. 39 (Barcelona 1996)).

16. Òbviament, l'epistolari complet permetria una lectura molt més àmplia que la cenyida exclusivament a Salvà, objecte ara de la nostra atenció. Hi ha, en primer lloc, la figura de Mateu Obrador i de les seves tasques culturals, especialment com a lullista, així com dels seus aspectes més personals. I a través dels dos corresponents, tot l'ambient intel·lectual mallorquí en uns anys d'intenses relacions amb Catalunya, des de l'efervescència del Primer Congrés de la Llengua Catalana a la crisi produïda després de la Setmana Tràgica.

17. Gregori MIR, *Correspondència de Joan Mascaró*, v. II (Mallorca, Ed. Moll, 1998; «Els Treballs i els Dies», núm. 47), ps. 181-205.

abracen només els últims anys de la vida de Salvà, ja que s'inicien el 1950, i tenen un interès més relatiu pel que fa al coneixement de Salvà, la qual, donada la menor amistat amb el seu destinatari, hi mostra la seva faceta de «dona vella apartada ja de la literatura», que nosaltres hem de compaginar, però, amb el seu extraordinari interès en la publicació de la seva antologia poètica, per exemple, com hem pogut veure en l'epistolari amb Carner.

Amb tot el material epistolar al qual hem fet referència fins ara no hi ha dubte que s'ha posat a l'abast del públic interessat un material imprescindible per a emprendre un estudi més complet de la nostra autora. Ens resta encara, però, conèixer, com a mínim, tres epistolaris més: evidentment, les cartes dirigides per Salvà a Miquel Ferrà; la correspondència mantinguda amb Miquel Costa i Llobera —important per a la primera època de l'autora— i, a continuació, la que mantingué amb el caputxí Miquel d'Esplugues —precisament successor de Costa com a guia espiritual de Salvà. Pensem que el mestratge d'aquest —de forta incidència també en el camp cultural— s'exercí exclusivament per carta. Una correspondència compresa entre 1911 i 1935 —uns anys d'intensa activitat de Salvà— que, per les mostres aparegudes fins ara, segur que ens donaria moltes claus per entendre i interpretar les directrius de la seva obra. Torno a fer des d'aquí una crida a la seva publicació.

#### *Noves lectures de Maria Antònia Salvà*

Paral·lelament a l'aparició dels epistolaris als quals hem fet referència, nous aspectes de l'obra i de la persona han estat objecte d'estudi. Cal esmentar en primer lloc el volum col·lectiu, impulsat i editat per Lluïsa Julià, *Lectures de Maria-Antònia Salvà*,<sup>18</sup> que recull un material prou divers. De la primera i també desigual secció, *Poemes i evocacions*, destaca precisament l'article de Valentí Serra sobre el franciscanisme de Salvà, que inclou una altra petita mostra de l'epistolari entre Salvà i Miquel d'Esplugues de sis interessants cartes, centrades tres d'elles entorn de la traducció de *Mireio* i que posen de manifest el paper que tingué el caputxí en aquesta empresa al costat de Carner.

A la segona part del llibre, *Estudis i assaigs*, Isabel Graña analitza *La personalitat literària de Maria-Antònia Salvà en el conjunt de la intel·lectualitat mallorquina de preguerra*: una primera part de l'article es dedica a una nova revisió del concepte d'Escola Mallorquina i de la ubicació que hi té Salvà segons les diverses interpretacions que se n'han fet; la segona, i central, ressegueix la relació i col·laboració de Salvà amb els grups intel·lectuals catalanistes de Mallorca, el de la Nostra Parla primer i després amb el de l'Associació per la Cultura de Mallorca, rela-

18. *Lectures de Maria-Antònia Salvà*, a cura de Lluïsa Julià i Capdevila (Barcelona, Departament de Filologia catalana i Lingüística General. Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996).

ció que Graña veu com a «conseqüència directa d'una òbvia connexió ideològica i estètica, i d'unes circumstàncies personals que provoquen un cert desgavell cronològic en la seva trajectòria literària». Seran així aquests dos punts els que analitza el seu estudi: les diferents etapes i crisis en la producció de Salvà, que l'aboken ara a la pròpia creació, ara a la tasca de traducció, i que faran que el moment de plenitud intel·lectual i poètica —que Graña situa entre el 1923 i 1936— coincideixi amb el moment que «la seva trajectòria vital ha arribat al seu punt àlgid i ha iniciat la corba del decandiment». Per altra part, l'afinitat ideològica amb la gent de l'Associació per la Cultura de Mallorca l'hauríem de buscar en un catalanisme moderat, pancatalanista, i en un cristianisme de caire franciscà.

*Josep Carner en l'itinerari poètic de Maria-Antònia Salvà*, de Lluïsa Julià i al qual ja hem fet referència en parlar de l'epistolari Carner-Salvà, analitza a fons aquesta correspondència i a partir d'ella reconstrueix l'itinerari poètic de l'autora. Els apartats «El diàleg poètic» i «De poeta a traductora» se centren en els primers anys d'amistat, bàsicament fins al 1913 i analitzen les intenses i a vegades conflictives relacions personals entre els dos corresponents i el paper de Carner en la dedicació de Salvà a la traducció de Mistral. És, però, en la part de correspondència analitzada als apartats «El Retorn (1934)», summament interessant, i «L'Antologia Poètica de 1957» que podrem entendre les pròpies paraules de Salvà en referir-se al «tan particular mestratge» de Carner, «que ningú haurà influït com ell la meua producció literària de l'edat madura, sobretot en quant atany a la cura de la forma poètica».<sup>19</sup>

El difícil procés d'edició de les obres completes de Salvà al llarg dels anys 1944 a 1947 és l'eix de l'interessant article de Francesc Lledó i Rotger, al qual ja he fet referència abans, i que completa la visió que sobre el tema ens havia donat Josep Massot.<sup>20</sup> Lledó, a partir de l'epistolari Salvà-Ferrà —i en aquest cas, amb material dels dos corresponents— i altres documents conservats a l'arxiu Ferrà (bàsicament correspondència entre aquest i Octavi Saltor i J. M. Ruiz Manent) refà minuciosament el camí que porta des de la iniciativa de publicació per part de Ferrà el 1944 fins a la seva mort el 1947, ja quasi a punt d'aparèixer el primer volum. Si l'estudi ens permet altra volta entrar en el que era l'ambient cultural del moment, amb la difícilíssima pervivència de la llengua catalana com a eina cultural i amb actituds davant la situació política tan diferenciades com poden ser les del mateix Ferrà i Llorenç Riber (que queda magníficament retratat en els frag-

19. Maria Antònia SALVÀ, *Entre el record i l'enyorança* (Mallorca, Ed. Moll, 1955), p. 111.

20. *El conflicte de l'edició de les «Obres de Maria-Antònia Salvà»*, dins JOSEP MASSOT I MUNTANER, *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930.1950)* (Barcelona, 1978), ps. 201-205.

21. Cal remarcar la tensió que es deixa veure entre Salvà i el seu germà Antoni, defensor de Riber —i utilitzat per aquest— en tot l'afer. Perquè, ultra el posicionament ideològic, sembla haver-se trencat l'entesa profunda entre germans existent abans. Recordem que Maria Antònia Salvà, que va viure sempre amb Francesc, era amb Antoni amb qui compartia més afinitats: vegeu per exemple la carta dirigida a Carner el 3 de febrer de 1953 dins *Epistolari de Josep Carner*, op. cit., p. 385.



ments de carta reproduïts de Salvà i de Saltor), ens permet també veure directament l'actitud de Salvà: tan segura en el fons com insegura en el tracte amb les persones que l'envolten.<sup>21</sup> I, evidentment, el paper de «crossa» —com l'anomenava ell— de Ferrà, en una amistat sense fissures.

A «Poesies. 1910», jo mateixa estudio el primer recull poètic de Salvà. Intento datar i resseguir la trajectòria dels poemes que el componen (la distància entre l'escriptura i la publicació és una de les dificultats amb què ens trobem en voler establir l'evolució poètica de Salvà), descriu el seu procés de creació —amb les possibles influències exercides per Costa, Carner i Ferrà— i finalment analitza la temàtica de les composicions, que giren entorn de tres eixos: la reflexió sobre el fet poètic, la vida al camp i els elements de la natura i els propis sentiments i la religió.

La tasca de traductora de Maria Antònia Salvà és analitzada en els dos estudis següents. Maria Antònia Perelló i Pere Rosselló Bover dediquen la primera part de *L'itinerari de Mireia: de Provença a Mallorca* a refer la història externa de les relacions de Salvà amb l'obra literària de Mistral,<sup>22</sup> amb les persones que d'una manera o altra hi tingueren influència i, especialment, amb l'altre traductor mallorquí de Mistral, Guillem Colom. Una segona part se centra ja directament en l'anàlisi de la versió de Salvà a través de la comparació dels canvis que introdueix respecte a l'original. Canvis nombrosos —de diversos tipus i amb finalitats diferents— que permeten afirmar que la seva és una veritable recreació, una «creació nova a partir del text mistralià». Per la seva banda, Giovanni Albertochi s'encara amb la traducció de *I promesi sposi* de Manzoni; després d'establir també la cronologia de la dedicació de Salvà a aquest autor i de veure quines eren les versions castellanen —amb les modificacions que s'hi havien introduït sobretot per motivacions ideològiques— se'ns dona una visió de conjunt sobre les la versió de Salvà: caracteritzada pel rigor filològic, per l'equilibri entre la llengua estandarditzada de l'IEC i el to mallorquí, i per la seva manera de procedir en passatges compromesos lingüísticament, a través o bé de la reducció o bé de l'ampliació del text original.

Tanquen el volum una cronologia de l'autora, que amplia —encara que no definitivament— les existents fins aleshores,<sup>23</sup> obra de Lluïsa Julià i Isabel Graña i una bibliografia a càrrec d'aquesta última. Tot plegat, el volum constitueix un pas endavant en el coneixement dels diferents aspectes de la figura de Maria Antònia Salvà alhora que constitueix també un estímul per a seguir la seva investigació.

Maria Antònia Salvà i la seva obra té una presència important en el segon volum del tom VIII de la monumental *Historia de Lluçmajor*<sup>24</sup> de Bartomeu Font i Obrador, ja que hi té dedicada una secció sencera de més de dues-cents cinquanta pàgines. Per altra banda, al marge d'aquest capítol, les referències a l'entorn fa-

22. Per a la relació de Salvà amb l'Institut d'Estudis Catalans respecte a la traducció de *Mireia*, vegeu Josep MASSOT I MUNTANER, *Maria Antònia Salvà, col·lectora de cançons populars i traductora de Mistral*, dins *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*, op. cit., p. 85-109.

23. Miquel SBERT, *Maria Antònia Salvà i Ripoll. Apunts per a una cronologia mínima* («Papers de l'Allapassa», núm. 1, (Lluçmajor, 1990)).

24. Bartomeu FONT OBRADOR, *Historia de Lluçmajor*, Tom VIII\*\* (Mallorca, 1999).

miliar de Salvà i a ella mateixa són constants al llarg del llibre i ens permeten intuir la seva faceta social de senyora llucmajorera, sempre present en les commemoracions religioses, vicepresidenta de les filles de Maria, i sempre amb la seva participació poètica a punt. És un aspecte de la seva personalitat ben real —l'únic per a molta gent del poble del seu temps i d'ara mateix— que nosaltres també hem de tenir en compte quan ens enfrontem a la seva altra faceta d'intel·lectual o de poeta compromesa amb la qualitat de la seva obra. La complexitat —amb tot el que de contradiccions internes això pugui comportar— de la figura de Maria Antònia Salvà és una característica que no podem deixar mai de tenir en compte.

El capítol sisè, *Maria Antònia Salvà de la Llapassa i Ripoll* que apareix signat per Sebastià Cardell i Tomàs i Bartomeu Font i Obrador és una mena de recopilació d'elements diversos el lligam intern entre els quals no queda gens clar com posa de manifest la simple enumeració dels seus components: a una biografia abreujada segueix un apartat dedicat a la relació entre Salvà i Obrador, un altre, el més extens, a l'obra, seguit de la reproducció de la correspondència mantinguda entre Salvà i Joan Mascaró a la qual ja hem fet referència i una secció dedicada a la relació de Maria Antònia Salvà amb el col·legi de la Puresa de Palma, amb cartes entre ella i la Madre Alberta i diversos poemes de circumstàncies relacionats amb aquest centre d'ensenyament. La part relativa a l'obra consisteix en una àmplia recopilació de composicions, sobretot aparegudes en publicacions mallorquines i moltes d'elles no recollides després en volum, especialment tot el gran feix de composicions religioses. S'hi recullen, també, traduccions i proses diverses. És una llàstima que tota aquesta abundor de material no se'ns presenti amb uns criteris clars<sup>25</sup> perquè realment posa a l'abast una part de l'obra de Salvà difícilment trobable i permet datar poemes en data més reculada del que sabíem fins ara.<sup>26</sup>

L'anàlisi de l'obra de Salvà des d'una òptica no androcèntrica és una demanda que ha anat apareixent de forma paral·lela al renovat interès per la seva figura i per la seva obra especialment entre un grup d'escriptores lligades al feminisme més actiu, encara que fins ara no ha aparegut cap estudi complet en aquest sentit i només en tenim alguna aproximació.<sup>27</sup> Tanmateix, fruit d'aquest interès és la sè-

25. Per què s'hi reproduïen poemes de *Poesies* dels quals no se'ns dona cap més informació? Què vol dir, com a font, «Fotocòpia de l'original» sense dir també on és l'original? Per altra banda, l'abast cronològic del treball no queda gens precisat, perquè, si d'entrada sembla que se centra en els primers anys de creació, també s'hi inclouen composicions molt més tardanes.

26. Els autors no s'hi detenen, però unes dates concretes mereixen un moment d'atenció: el poema *Cors units* apareix com a publicat a «Última Hora» i a «Sóller» el 1888, la qual cosa faria que el primer poema publicat de Salvà no fos *Orfanesa*, aparegut el 1893 (vegeu Margalida TOMÀS, *Orfanesa de Maria Antònia Salvà*, dins «Llucmajor de pinte en ample», núm. 100 (Llucmajor, Publicació Extraordinària, 1990), ps. 97-102); per altra banda, totes les referències que he trobat a «Última Hora», de Palma, donen com a data d'aparició el 1893. Es tracta d'una altra publicació?

27. Ja el 1991, Carme Riera es referí a Salvà a *Entre tenebres: Escriutores mallorquines. De Manuela de los Herreros a Maria Antònia Salvà*, dins *Memorial Paulina Pi de la Serra* (Barcelona, Institut Català de la Dona, 1991), insistint especialment en la seva condició femenina. Tanmateix, no se'n feia cap nova interpretació i més bé es remarcaven aquelles característiques ja esdevingudes tòpiques, com per exemple, l'ordre, l'adés.

rie d'actes promoguts a partir de 1995 pel Comitè d'Escriptors del Centre Català del PEN Club, sota l'impuls de Maria Mercè Marçal i Lluïsa Julià, en els quals la figura de Salvà n'era el centre o hi tenia una presència important. Precisament arran d'una lectura dels seus poemes a l'Ateneu Barcelonès a càrrec de diverses poetes, Marçal publicà un interessant article a l'«Avui»<sup>28</sup> on, alhora que defensava la importància de l'obra de Salvà i posava en evidència l'oblit en què se la tenia, en demanava un estudi des d'una doble perspectiva, «en relació amb el conjunt de la tradició literària i de l'obra dels escriptors i escriptores que li són contemporanis» i «en el context d'una genealogia femenina de la literatura». Per la seva banda, Julià ha apuntat un inici d'anàlisi de l'evolució poètica de Salvà<sup>29</sup> i té en premsa comentaris sobre altres poemes que segurament ajudaran a avançar en aquesta nova anàlisi de la nostra autora.

Cal fer referència també al cicle de conferències dramatitzades impulsat pel mateix Comitè del PEN Club,<sup>30</sup> una de les sessions del qual tingué com a coprotagonista Maria Antònia Salvà: Maria Mercè Marçal i Lluïsa Julià presentaren «En dansa obliqua de miralls», on relacionaren diferents aspectes vitals i literaris de Renée Vivien, Víctor Català i Maria Antònia Salvà. Crec que, en aquest cas, haurem d'esperar noves aportacions que es basin, més que en suggeriments, per atractius que siguin, en el coneixement aprofundit de tots els factors que conformen l'obra d'Albert i de Salvà; autores unides realment per molts paral·lelismes biogràfics i amb semblants actituds intel·lectuals —ben marcades per la seva condició de dona—, però també separades per una ideologia i uns gustos estètics completament oposats.

Finalment, un altre acte d'homenatge tingué lloc a Palma i un breu volum recull les composicions de poetes mallorquines que s'hi llegiren així com una petita introducció de Julià i dos poemes de Salvà.<sup>31</sup>

#### *Vigència de l'obra de Maria Antònia Salvà: noves edicions*

La nova reedició,<sup>32</sup> el 1996, de l'*Antologia poètica* de 1957 preparada per Carner, permet —com la seva antecessora— posar a l'abast d'un públic ampli (fins i

28. M. MERCÈ MARÇAL, *Maria Antònia Salvà, l'arrel de les paraules* («Avui» (30 de març de 1995)).

29. Lluïsa JULIÀ, *L'«Antologia» carneriana de Maria-Antònia Salvà* («Serra d'Or» (juliol-agost 1996), p. 58. Julià té també en premsa una anàlisi del poema «Cactus», que apareixerà el 2001 dins *Cien años de poesía. Sesenta poemas catalanes, gallegos y vascos: estructuras poéticas y pautas críticas*, coordinat per J. Sabater, J. Kortazar i P. Gago (Berna, Peter Lang Publications).

30. *Cartografies del desig. Quinze escriptors i el seu món*, a cura de Maria MERCÈ MARÇAL (Barcelona, Editorial Proa, 1998).

31. *Memòria de Maria Antònia Salvà* (Palma, Universitat de les Illes Balears / Caixa de Balears, 1997; «Col·lecció Poesia de Paper», núm. 65).

32. Maria Antònia SALVÀ, *Antologia poètica*. Tria i apèndix de Josep Carner. Introducció de Joan Triadú (Barcelona, Edicions La Magrana, 1996; «L'Èsparver llegir», núm. 70).

tot d'estudiants: el volum porta incorporades propostes de treball, com tots els de la col·lecció) una mostra representativa de la poesia de Salvà.

Realitzada a cura de Joan Triadú, aquesta edició presenta, tanmateix, certes diferències amb l'anterior: encapçalada per una introducció de Triadú,<sup>33</sup> la de Carner de 1957 apareix com a apèndix; s'ha suprimit la mostra de traduccions i de proses que aquella incorporava a mode d'apèndix i, en la selecció de poemes s'ha optat per presentar-los agrupats sota el títol del volum al qual pertanyen i ordenats cronològicament per la data d'aparició d'aquests. L'antologia té així un to més didàctic, però perd potser el sentit unitari de l'original.<sup>34</sup>

*Viatge a Orient*<sup>35</sup> és el dietari, inèdit fins ara, del viatge a Terra Santa que Maria Antònia Salvà realitzà el 1907 juntament amb un grup de mallorquins —entre ells el seu bon amic Miquel Costa i Llobera— amb motiu de la «Quarta peregrinació espanyola a Terra Santa». El volum inclou també la descripció d'una excursió al Galatzó —que ja Salvà preveia publicar conjuntament amb el dietari— i set poemes tampoc recollits abans en volum i relacionats amb aquestes dues eixides, encara que escrits molt posteriorment. Lluïsa Julià ens presenta una edició molt acurada, amb una anotació que sovint ens complementa el text amb referències a la correspondència de l'autora durant el viatge o després; en el seu pròleg, després de refer la història de la gènesi i desenvolupament de la peregrinació, completat amb les impressions escrites per Miquel Costa i pel seu cosí Pere Llobera, Julià analitza des del punt de vista literari el text central del llibre, que emmarca dins la tradició romàntica del llibre de viatges i en el qual veu reflectides característiques pròpies del dietari, del llibre de memòries i del gènere epistolar, alhora que hi remarca, però, un estil propi que l'aparta tant dels relats escrits habitualment pels pelegrins com de les expansions íntimes pròpies dels dietaris o diaris personals.

L'aparició d'aquest volum constitueix sens dubte un pas endavant en el co-neixement de la nostra autora, tant des del punt de vista personal com de la seva obra literària. Encara que és cert que el text no constitueix cap «expansió íntima» sinó que el que hi predomina és la voluntat de precisió i recordatori dels llocs i monuments que hi visita, la personalitat de Salvà hi traspua, com no podia ser d'altra manera: en destacaria l'entusiasme general no ja només pel que veu, sinó pel fet de trobar-s'hi simplement i l'efusió de religiositat casolana que li provo-

33. Vegeu l'article esmentat de Lluïsa JULIÀ «Serra d'Or», (juliol-agost 1996) i la resposta de Joan Triadú a la secció de cartes al director de «Serra d'Or» (octubre 1996, p. 4). Vegeu també, *supra*, nota 14.

34. L'*Antologia* de Carner agrupava també, encara que sense indicar-ho, els poemes per llibres, però l'ordre era el següent: *Espigues en flor* (1925), *Cel d'horabaixa* (1948), *El retorn* (1934) i *Lluneta del pagès* (1952). A través de la correspondència entre Salvà i Carner sembla que aquest sempre pensà ordenar-los així, vegeu, per exemple, *Epistolari de Josep Carner*, op. cit., p. 416.

35. Maria-Antònia SALVÀ, *Viatge a Orient*, a cura de Lluïsa Julià (Barcelona, Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia i Lingüística general / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998).

quen els llocs sagrats, molt allunyada de qualsevol «experiència mística» com assenyala Julià.<sup>36</sup> I sobretot perquè tot està vist a través dels seus ulls i aquests es detenen sovint en aspectes molt concrets que formen part del món personal —i literari— de Salvà: les flors, per exemple. La seva prosa es revela dúctil, sovint precisa i amb la capacitat de captar el detall necessari i amb moments magnífics, especialment en la descripció de paisatges —per exemple el trajecte cap a Jericó— o en algunes evocacions personals.

Dels set poemes reproduïts destaquen clarament *El desert* i *La Volada*, clara mostra del poder evocador del viatge molts anys més tard.

Per acabar, només repetir allò que ja es desprèn de les pàgines anteriors: aquests nous epistolaris, estudis o edició d'obres ens han ampliat el camp de visió sobre Salvà i, ja només amb això, podem començar a aprofundir en l'estudi de diversos aspectes de la seva figura i de la seva obra. Ens falta ara continuar aquest camí i que l'aparició de nou material de base —epistolaris, sobretot, però també obra inèdita— permeti noves anàlisis que ens ajudin a situar en tota la seva complexitat l'obra literària i el paper cultural d'una autora veritablement important.

MARGALIDA TOMÀS

### Literatura mallorquina del segle XVIII

BURGUNY I CASTELLÓ, Albert: *Poesia i teatre*, edició a cura de Ramon Díaz i Villalonga, Palma/Barcelona, Universitat de les Illes Balears/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997 («Biblioteca Marian Aguiló», 22).

Gràcies al treball de Ramon Díaz i Villalonga, disposem ara en un sol volum de tota l'obra literària atribuïda a un altre escriptor català del segle XVIII. És el mallorquí Albert Burguny (1707-1770), un frare llec del convent dels dominics de Palma que havia estudiat belles arts i que, a més de dramaturg i poeta, era gravador, pintor i escultor, autor, entre d'altres, dels retaules majors de diverses esglésies parroquials mallorquines.

La introducció que encapçala el volum dóna notícia de la personalitat d'aquest curiós i polifacètic artista del barroc tardà i de les obres literàries que li han

36. El poema *La Volada*, ja del 1942, i també reproduït en el volum és ben representatiu, des del títol, del que significà aquest viatge per a Salvà. Per altra banda, és interessant remarcar també la insensibilitat de l'autora davant la pobresa d'alguns dels llocs que visiten a la qual no fa mai referència. Vegeu ps. 67-68.

estat atribuïdes: una comèdia hagiogràfica, dos poemes llargs i dos de breus. Burguny no veié publicada cap de les seves composicions; però, sens dubte, la comèdia es degué representar més d'una vegada ja en vida seva i podem donar per ben segur que les poesies es divulgaven en lectures individuals i collectives, per mitjà de manuscrits. Aquestes cinc obres —les poesies, almenys— no són més, però, que una petita mostra de les moltes que va compondre, ja que, després de mort, un altre frare del seu mateix convent s'encarregà de fer-ne desaparèixer la major part, cremant totes aquelles que li van semblar deshonestes. I, d'aquesta manera, és ben probable que ens hagi privat de les més divertides i característiques de la vena satírica i burlesca en la qual Burguny destacava.

El primer dels textos que Ramon Díaz edita, anotats i seguits del corresponent aparat crític,<sup>1</sup> és la *Comèdia famosa del gloriós sant Caietano*, la qual havia romàs inèdita fins ara. El drama, que consta de 3507 versos heptasil·làbis, està estructurat en tres actes i se centra en els passos que fa el sant per aconseguir que el luterà don Guillem es casi amb la catòlica Laura, després d'haver-la deshonorat. Aquesta intriga seriosa té el seu contrapunt còmic en les escenes amoroses entre Guardainfants, criada de Laura, i Tontillo, criat de don Guillem, així com l'ascetisme del sant el té en la golafreteria del seu criat Gonella. Segons Ramon Díaz, la comèdia mallorquina és una adaptació lliure, amb canvis de personatges i amb escenes afegides i suprimides, de la comèdia espanyola *Vida y muerte de san Cayetano*, composta conjuntament per Agustín Moreto i cinc dramaturgs més: Juan Bautista Diamante, Sebastián de Villaviciosa, Francisco de Avellaneda, Juan de Matos i Ambrosio de los Reyes Arce. No fóra impossible que Burguny l'hagués escrita complint un encàrrec, per commemorar alguna festa, i que, amb les presses, no estigués per originalitats. En el passatge que va del vers 2281 fins al vers 2597, sembla, fins i tot, com si no li hagués llegut cercar els mots-rima genuïns i hagués optat per mantenir els del model espanyol que seguia.<sup>2</sup> Convé recordar, tanmateix, que la pràctica de refondre obres preexistents era ben habitual en el teatre del barroc. Abans que Burguny, un altre eclesiàstic també mallorquí i antil·lista, Baltasar Calafat i Danús (1683-1735), ja havia adaptat al català una comèdia de Moreto sobre santa Rosa del Perú.<sup>3</sup> I el mateix Agustín Moreto tampoc no s'havia estat de copiar arguments, personatges, escenes, situacions, diàlegs i plans generals de comèdies més antigues, motiu pel qual sovint ha estat acusat de plagiar.

1. Per un excés de prudència o d'escrúpol, el curador de l'edició no corregeix els lapsus de copista, una bona part dels quals ell mateix consigna en les notes a peu de pàgina, juntament amb les esmenes que molt bé podria haver adoptat.

2. És aquest, però, un punt que el curador de l'edició no comenta i que jo no he pogut comprovar personalment tot comparant aquests versos amb els del text espanyol, que fa temps m'havien d'enviar fotocopiats i que, en el moment de lliurar aquesta ressenya, encara no he rebut.

3. Aquest poeta i dramaturg ha estat estudiat pel mateix Ramon Díaz i Villalonga, *Baltasar Calafat i Danús: Un erudit, escriptor i antil·lista del segle XVIII*, «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», núm. 51 (1995), ps. 165-180.

A diferència de la peça teatral, que sovint adopta un estil grandiloqüent i un llenguatge artificios, farcit de barbarismes, les poesies presenten un estil més aviat casolà i una llengua no tan adulterada. La *Breu i substancial notícia de los enormes delictes d'un famosíssim gat del convent de Sant Domingo sentenciat a mort sens apel·lació* celebra la captura d'un moix que tenia el pelatge blanc i negre, just com l'hàbit dels dominicans, i robava el menjar de la comunitat, la qual el condemnà a la pena capital, per escarment dels seus congèneres. El poema, que consta de quaranta-cinc quartetes i una dècima heptasil·làbiques, ja havia estat publicat com a anònim el 1886, juntament amb dos poemes més: *Sa dona damunt una bota* i *Codolada de s'homo*.<sup>4</sup> Les tres peces procedien d'un manuscrit trobat entre els papers d'un dominic del mateix convent palmesà de Burguny. Per això,ensem que no hauria estat de més llegir aquestes altres dues composicions anònimes que acompanyaven la *Breu i substancial notícia* per veure si també podien ser obra de Burguny i, en cas afirmatiu, editar-les al costat de les altres o, si més no, en un apèndix.

La *Codolada de l'unicorn de Sant Domingo* fou composta l'any 1761 a propòsit de la proclamació de la Immaculada com a patrona d'Espanya per Carles III i es fa ressò de la polèmica entre lul·listes i dominics, especialment virulenta a partir de l'any 1750. Qui parla en la composició, de 274 versos, és un unicorn esculpit en fusta, potser durant el mateix segle XVIII, el qual era conegut amb el nom d'«alicorn». La talla tenia l'origen en un gran faristol de bronze del segle XIV, probablement construït a Gènova, que els dominics tenien al cor de l'església i en el qual destacava la imatge d'aquest animal fabulós. En ocasió de festa grossa, els frares vestien l'unicorn de manera grotesca, sobre el pit li posaven una poesia satírica o burlesca al·lusiva a la celebració i el col·locaven a l'entrada del convent, per a diversió de la gent que passava.<sup>5</sup> En el cas que ens ocupa, l'unicorn, que anava disfressat d'estudiant, defensava la puresa immaculada de Maria, de la qual ell mateix n'és emblema, i atacava aquells qui acusaven els dominicans de ser-ne contraris. En aquest punt es referia, sense mencionar-los, als seus enemics lul·listes, en especial els franciscans, que tradicionalment havien estat els més ardents defensors del misteri, en oposició als dominics. De manera que, si prenem al peu de la lletra les paraules de l'unicorn, hem de pensar que, oportunament, aquests havien canviat d'opinió, almenys de portes enfora. La codolada romangué inèdita fins que, el 1977, Joan Riera en va publicar la transcripció en dos treballs diferents.<sup>6</sup>

4. *Almanaque de las Islas Baleares y Anuario de El Diario de Palma*, (1886), ps. 83-92.

5. Vegeu José RULLAN, *Historia de Sóller*, vol. II (Palma, Imprenta de Felipe Guasp y Vicens, 1875), p. 619, notes 1-2. Crec que no és impossible que aquest unicorn hagués estat esculpit pel mateix Burguny.

6. Joan RIERA i PALMERO, *Les polèmiques lul·lianes i el Consell de Castella*, «Randa», núm. 6, ps. 42-45; Juan RIERA, *Las polémicas lulistas y el Consejo de Castilla (1750-1765)* (Valladolid, Universidad de Valladolid, 1977), ps. 132-135. Cinc anys abans, Antoni COMAS, dins M. de RIQUER *et al.*, *Història de la literatura catalana*, vol. IV (Barcelona, Ariel, 1972), ps. 583-584, ja n'havia transcrit alguns fragments.

La penúltima composició, que Ramon Díaz edita per primera vegada, a més d'antillulista, és antisemita. Consta d'una quarteta i de quatre dècimes heptasil·làbiques. Pren la forma d'una preguera que un menestral del call de Palma adreça a Ramon Llull, demant-li que li doni «bon despatx en es botons» que fabrica o ven. D'aquesta manera el frare ridiculitzava la minoria xueta, d'origen hebraic, la qual, com la resta del poble mallorquí, venerava Ramon Llull com a sant i com a savi. Així, d'un sol tret, donava satisfacció alhora a dues fòbies que caracteritzaven els dominics de Mallorca: l'antillulisme i l'antisemitisme.

L'última de les cinc composicions també havia romàs inèdita fins ara. És una quinteta heptasil·làbica que planteja un problema, més aviat poca-solta, al poeta Joan de Sales i Cotoner (1741-1817), el qual igualment va proposar al frare una altra qüestió difícil de caràcter similar. Sens dubte, una i altra foren contestades amb una o diverses estrofes semblants, però la quinteta de Burguny és l'única part que coneixem d'aquest breu debat poètic, just com els que mantenien els poetes orals, ja fos en algun moment d'un dels seus llargs combats poètics, ja fos en algun dels breus diàlegs que mantenien quan, ocasionalment, es topaven i aprofitaven l'avinentesa per exercitar el seu art. De fet, la quinteta presenta el mateix format i el mateix contingut d'altres que foren compostes per glosadors i que la tradició oral ha conservat fins avui.<sup>7</sup> Aquest joc poètic dels dos escriptors és, evidentment, una prova més de l'interès i el respecte que els poetes mallorquins, des de molt abans del Romanticisme, i potser des de sempre, havien manifestat per l'art dels modestos enversadors. Josep de Togores i Sanglada, comte d'Aiamans (1767-1831), fou un altre escriptor mallorquí que, com Albert Burguny i Joan de Sales, va compondre algunes gloses o corrandes a imitació de les que componien els glosadors, abans que els romàntics descobrissin les excel·lències de la poesia oral-tradicional.<sup>8</sup>

Per acabar, hem de dir que l'obra de Burguny —o, si més no, les cinc composicions editades— no és de gaire qualitat literària; però, dit això, també és just admetre que té un considerable interès documental per conèixer l'ambient literari, cultural i espiritual de la Mallorca setcentista. I és en aquest sentit que el treball aquí ressenyat és ben útil, com també ho són, de ben útils, els altres tres treballs que Ramon Díaz ha publicat sobre el mateix període: un estudi sobre *Baltasar Ca-*

7. Vegeu-ne tres de ben semblants, seguides, en els tres casos, de la resposta corresponent, en Rafel GINARD, *Cançoners populars de Mallorca* (Mallorca, Editorial Moll, 1966-1975), II, p. 70; Gabriel JANER MANILA, *Sexe i cultura a Mallorca: El cançoner* (Mallorca, Editorial Moll, 1979), p. 103; i Fèlix BALANZÓ I GUERENDIÀIN, *Les gloses mallorquines: Estructura i funcions*, 2 vols., tesi doctoral inèdita (Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, 1982), II, p. 329. Sobre aquest gènere popular que, provisionalment, designem amb el nom de «demanda», vegeu Antoni SERRÀ CAMPINS, *Dues formes breus de la poesia amebea*, dins *Estudis de Filologia Catalana: Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, Secció Francesc Eiximenis*, a cura d'August Rafanell i Pep Valsalobre (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999), ps. 335-346.

8. Vegeu Josep de TOGORES I SANGLADA, *Poesies*, a cura de Joan Mas i Vives (Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), ps. 9-13, 196-198.



*lafat i Danús: Un erudit, escriptor i antilullista del segle XVIII*,<sup>9</sup> un altre estudi sobre *El teatre hagiogràfic a Mallorca entorn del segle XVIII (1702-1864)*<sup>10</sup> i l'edició de la *Comèdia del beato Remon Llull*, escrita el 1702, potser per Jaume Botellas.<sup>11</sup>

ANTONI SERRÀ CAMPINS

### Estudis sobre Llorenç Villalonga

*Actes del Col·loqui Llorenç Villalonga*, Barcelona, Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 («Biblioteca Miquel dels Sants Oliver», 10).

Aquest llibre recull les ponències del Col·loqui Llorenç Villalonga organitzat pel Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears els dies 20, 21 i 22 de novembre de 1998 a Palma i Binissalem.

La figura i l'obra de Llorenç Villalonga han estat objecte en els darrers anys de l'atenció dels estudiosos, com testimonien els diversos volums i articles apareguts. Manuela Alcover, Maria del Carme Bosch, Josep Massot i Muntaner, Jaume Pomar, Damià Ferrà-Ponç, Pere Rosselló i Vicent Simbor són alguns dels autors d'aquests llibres, als quals cal afegir les edicions de textos inèdits de l'escriptor.

La commemoració del centenari del naixement de Villalonga, al costat de la proliferació, ja esmentada, del nombre d'estudis, feien del tot convenient d'impulsar una reflexió aprofundida sobre l'obra villalonguiana. En aquest sentit, la realització de l'esmentat Col·loqui i la publicació de les actes corresponents constitueixen aportacions d'un relleu indiscutible. N'hi ha prou amb llegir la relació dels ponents per comprovar que hi ha alguns dels principals especialistes en l'obra de l'escriptor mallorquí.

Les actes del Col·loqui s'obren amb una presentació de Pere Rosselló Bover, que també ha tingut cura de l'edició.

El llibre, d'acord amb l'ordre mateix de les intervencions, ens ofereix en primer lloc unes notes de Joaquim Molas per a la lectura de Llorenç Villalonga. A continuació, inclou un recull de reflexions de José Carlos Llop sobre la creació del mite villalonguà. Tot seguit, Maria del C. Bosch, tracta de la dedicació de l'autor al pastix i la traducció; Carme Arnau analitza la universalitat de *Bearn o*

9. Citat *supra*, nota 2.

10. *Miscel·lània Joan Fuster: Estudis de llengua i literatura*, a cura d'Antoni Ferrando i Albert G. Hauf, vol. VIII (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996), ps. 199-229.

11. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 («Biblioteca Marian Aguiló», 30).

*la sala de les nines*; Sebastià Alzamora teoritza sobre el drama i la tragèdia dins el cicle de Fedra de Llorenç Villalonga i Salvador Espriu; i Vicent Simbor, sobre la base autobiogràfica dels mons fictivals de l'autor de les *Falses memòries de Salvador Orlan*; Joan Oleza contraposa el realisme i l'irrealisme dels relats de Villalonga; Jaume Pomar ens exposa les polèmiques periodístiques en què va intervenir Dhey fins a la postguerra; i Pere Rosselló Bover estudia les relacions entre els *Desbarats* i algunes novel·les de Villalonga. El llibre es tanca amb una ponència de Josep A. Grimalt, que tracta sobre la religió i l'aristocràcia en l'obra de Llorenç Villalonga.

En aquesta obra predominen les interpretacions, potser exigides pel model discursiu propi de les conferències, però també hi intuïm la voluntat dels conferencians d'explicar allò que els textos villalonguians tenen d'ambigu, de contradictori, de polièdric, d'emascarat o d'ambivalent, que són alguns dels qualificatius que els autors del llibre han posat a l'obra —inaprehensible, segons que es veu— de Villalonga. En els extrems, trobem el treball de Maria del C. Bosch, que dóna informacions noves, i els de Sebastià Alzamora i Vicent Simbor, que, partint dels textos villalonguians, entren de ple en el camp de la teoria de la literatura.

L'interès de les aportacions fetes en el transcurs del Col·loqui i la incidència positiva que han de tenir en el treball dels investigadors villalonguians fan confiar que tindran continuïtat dins un període breu de temps.

ANTONI NADAL

### Una gramàtica descriptiva de l'espanyol

BOSQUE, Ignacio i VIOLETA DEMONTE (ed.): *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, Madrid, Espasa Calpe, 1999 («Colección Nebrija y Bello»).

Després de sis anys d'espera, el mes d'octubre de 1999 va sortir al mercat una nova gramàtica sobre l'espanyol: la *Gramática Descriptiva de la Lengua Española* (GDLE). El grau d'expectació que havia despertat aquesta obra va quedar palès en el fet que just un mes després de la seva publicació ja se n'hagués de fer una primera reimpressió.

La iniciativa de dur a terme aquesta obra va sorgir dels professors Ignacio Bosque (Universidad Complutense de Madrid) i Violeta Demonte (Universidad Autónoma de Madrid), directors i coordinadors del projecte, que es van adonar que mancava una gramàtica de l'espanyol en què s'abordés un ventall al més ampli possible de temes, tractats tots amb el mateix rigor i profunditat, i s'aprofités al màxim la bibliografia especialitzada. De fet, aquest tipus de gramàtica ja comp-

tava amb precedents en altres llengües. Així, per exemple, l'any 1985 es va publicar *A Comprehensive Grammar of English Language*; entre 1988 i 1995 es van publicar els tres volums de la *Grande grammatica italiana di consultazione*, i l'any 1997 va sortir la segona edició de *l'Algemene Nederlandse Spraakkunst*. A diferència d'aquests precedents, la GDLE es va fer només en sis anys, i els tres volums de què es compon es van publicar alhora.

Bosque i Demonte van presentar el projecte a l'aleshores director de la Real Academia Española (RAE), Fernando Lázaro Carreter. La RAE el va rebre amb entusiasme i va decidir publicar-lo a la «Colección Nebrija y Bello» de l'editorial Espasa Calpe, patrocinada per aquesta institució. L'Institut Universitari Ortega y Gasset va acollir el projecte a la seu de Madrid i el Ministeri d'Educació i Ciència (després Ministeri d'Educació i Cultura) i la Fundación Ortega y Gasset es van encarregar del finançament.

Tot i la gran quantitat de gramàtiques existents sobre la llengua espanyola, la GDLE té unes característiques que la diferencien àmpliament de la resta. D'entrada, no hi ha cap gramàtica descriptiva de l'espanyol d'aquesta magnitud, ja que conté una gran varietat de temes, tractats amb molta minuciositat. D'altra banda, hi trobem un ampli recull de fonts bibliogràfiques i una riquesa d'exemples, procedents tant de la introspecció com de textos periodístics i literaris, que no haurien estat possibles si no es tractés d'una obra col·lectiva.

La DGLE ha estat elaborada per setanta-tres col·laboradors procedents de diverses universitats de l'estat espanyol i d'algunes universitats estrangeres. Tot i així, no es tracta d'una recopilació d'articles, sinó que és una obra homogènia, gràcies a la feina de coordinació dels professors Bosque i Demonte. Ja inicialment, els coordinadors van establir unes directrius generals amb les característiques que havia de tenir l'obra i unes normes de redacció, per tal d'aconseguir un to expositiu homogeni, un vocabulari descriptiu comú i un marc conceptual sense contradiccions. Malgrat aquestes mesures, és inevitable que la manera com es tracta cada tema deixi entreveure el marc conceptual de què parteix cada autor. La diferent procedència teòrica dels autors ha propiciat, però, el tractament de temes que probablement no s'haurien tingut en compte si s'hagués partit d'un sol marc conceptual.

Tal com indica el títol, la GDLE és una gramàtica descriptiva, que presenta les característiques de les construccions i el comportament de les categories gramaticals, i caracteritza problemes empírics. L'objectiu no és, doncs, fer aportacions teòriques, encara que els directors insisteixen que la profunditat descriptiva d'aquesta obra és possible gràcies als avenços que hi ha hagut en la teoria lingüística en els últims quaranta anys.

Es tracta d'una gramàtica de múltiple accés, en què un mateix tema pot aparèixer en diversos capítols, tractat des de perspectives diferents. Així, per exemple, hi ha quatre capítols que tracten explícitament del nom substantiu: en un s'estudien els noms comuns, en un altre els noms propis, en un altre s'estudia l'estructura del sintagma nominal i finalment hi ha un capítol sobre les nomina-

litzacions. A través de les referències creuades i dels índexs, el lector pot fer-se una idea de tot el conjunt.

Una quarta característica diferenciadora de la GDLE és el fet que inclou una sèrie de temes que no s'havien tractat en les anteriors gramàtiques de l'espanyol. D'aquests temes, podem destacar-ne els següents: l'el·lipsi, la sintaxi de les nominalitzacions, l'aspecte lèxic dels verbs i dels adjectius, la distinció entre verbs inergatius i verbs inacusatius, el paper dels determinants en certes relacions gramaticals, els marcadors discursius i fenòmens de variació sintàctica (el *leísmo*, *laísmo* i *loísmo*, les fórmules de tractament i els fenòmens de *dequeísmo* i *queísmo*).

Pel que fa a l'estructura, la GDLE s'obre amb un preàmbul de Lázaro Carreter, que com a membre de la Real Academia Española presenta l'obra i en destaca la importància, fins al punt que considera que ha de ser una de les principals obres de referència de la nova gramàtica que està preparant la RAE. A continuació hi ha una introducció dels directors de l'obra, on expliquen la història del projecte, els objectius que pretenien assolir i les característiques bàsiques de la gramàtica. Així mateix, també descriuen el procés d'elaboració i de revisió dels capítols, i justifiquen la tria d'autors. D'altra banda, Bosque i Demonte reconeixen que una de les objeccions que es pot fer a la GDLE és l'escassa atenció atorgada a la variació dialectal.

La GDLE consta de cinc parts, repartides en tres volums, que es venen conjuntament. La primera part, que constitueix el primer volum, tracta de la sintaxi bàsica de les classes de paraules i consta de 23 capítols. La segona part, que abasta del capítol 24 al 43, tracta de les construccions sintàctiques fonamentals. La tercera part, que va del capítol 44 al 53, tracta de les relacions temporals, aspectuals i modals. Aquestes dues parts formen el segon volum. L'últim volum està format per la quarta i la cinquena part i els índexs. La quarta part, que va del capítol 54 al 65, està dedicada als fenòmens gramaticals que estan relacionats amb el discurs. Finalment, la cinquena part, que abraça del capítol 66 al 78, està dedicada a la morfologia.

Noteu que no hi ha cap part dedicada a la fonètica i la fonologia de l'espanyol. Tot i que els coordinadors fan referència a aquesta absència a la introducció, no la justifiquen. N'hem de deduir que els coordinadors consideren que la fonètica i la fonologia no són aspectes rellevants de la gramàtica de l'espanyol, o simplement és una herència del marc teòric generativista en què treballen, segons el qual el terme gramàtica sovint s'usa com a sinònim de sintaxi i morfologia?

El tercer volum es clou amb tres índexs: un de matèries, un de veus i un d'obres citades. Tenint en compte que un mateix tema pot estar tractat en diferents capítols, que poden pertànyer a diferents volums, els dos primers índexs faciliten molt la consulta d'aquesta obra tan complexa. Una altra eina que en facilita la consulta és una fitxa independent que serveix de guia del lector i indica en quins capítols es tracten les parts de l'oració, les classes d'oracions i altres nocions fonamentals. De tota manera, es troba a faltar un tractament gràfic que destaqués

més els exemples, les paraules clau i els subtítols i que permetés localitzar més ràpidament la informació dins del text. L'últim índex recull totes les referències bibliogràfiques, però és interessant notar que al final de cada capítol ja es fa un recull de la bibliografia específica que s'hi ha utilitzat.

Si entrem a mirar més en detall el contingut de cada part, veurem que la primera presenta un estudi i descripció de les diferents classes de paraules, que inclouen des del nom fins a l'adjectiu, tot passant per les preposicions, els adverbis, els articles, els demostratius, els possessius, els quantificadors i els pronoms. Noteu que no hi ha cap capítol dedicat al verb i al sintagma verbal perquè, com que les seves característiques sintàctiques i semàntiques tenen una repercussió directa en els diferents tipus de frases, es tracten a la segona part de la GDLE.

Pel que fa al nom, hi ha un capítol destinat a l'estudi dels noms comuns, i un altre, a l'estudi dels noms propis. Per exemple, al capítol 1, dedicat als noms comuns, es descriuen nocions tan conegudes com les de substantiu comptable i no comptable, substantiu individual i col·lectiu, substantiu abstracte i concret i, finalment, es descriu com un adjectiu es recategoritza com a substantiu (vegeu (1)) i com un substantiu es recategoritza i es pot usar com a adjectiu (vegeu (2)).

- (1) Los buenos, los malos, los humildes, los soberbios, los sensatos...
- (2) Ciego, cojo, fiel, pecador, intelectual, liberal, escribiente...

A part d'aquests dos capítols assignats al nom, hi ha quatre capítols que tracten de l'estructura nominal. Dins d'aquest grup, cal destacar el capítol 6, en què s'estudien les nominalitzacions i altres substantius amb complements argumentals, ja que és tota una novetat. S'entén com a nominalització un nom derivat amb complements que mantenen amb el nucli nominal la mateixa relació semàntica que hi ha entre un predicat i els seus arguments. Així, per exemple, a (3) els complements *de Luis* i *de la flora de Las Alpujarras* s'interpreten de la mateixa manera que s'interpreten a (4).

- (3) La descripción [de Luis] [de la flora de Las Alpujarras].
- (4) Luis describe la flora de Las Alpujarras.

En aquest capítol, s'hi descriuen les característiques de nominalitzacions amb un nucli transitiu com la de (3), que poden ser interpretades o bé com una nominalització passiva amb una lectura eventiva o bé com una nominalització activa amb una lectura resultativa. A més, es presenten diverses proves sintàctiques que avalen la distinció entre aquestes dues lectures i, consegüentment, entre aquests dos tipus de nominalització (per exemple, es mira quin tipus d'adjunt temporal legitimen les nominalitzacions o com es realitzen l'agent i el tema).

A més del capítol de les nominalitzacions, també cal destacar el capítol 9, dedicat a les diferents classes de partícules, perquè exemplifica una característica de la GDLE poc present en altres gramàtiques: les classificacions lèxiques. En aquest

capítol, es distingeix entre els adverbis, les preposicions i les conjuncions, elements que sovint s'han classificat sota un mateix rètol, el de partícula, perquè comparteixen característiques com ara el fet que morfològicament són invariables. Així, per exemple, a l'apartat de les preposicions, s'indica quines funcions gramaticals pot dur a terme un sintagma preposicional i quins elements poden complementar i quins poden especificar una preposició. Tot seguit, es descriuen els criteris que s'utilitzen per descriure què és una locució prepositiva i es distingeix entre dos tipus de locucions prepositives (vegeu (5)).

- (5) a. cara a, camino de, esquina a, frente a, gracias a, merced a...  
b. a consecuencia de, a cuenta de, en opinión de...

Les locucions de (5a) tenen l'estructura sintàctica [ P + SN ] i les de (5b) tenen l'estructura sintàctica [ P + N + P ]. El grup de locucions prepositives de (5b) encara es pot subdividir en tres grups segons el grau de lexicalització que presenta cadascuna de les locucions. Després de descriure els diversos tipus de locucions prepositives, es posa en dubte el caràcter preposicional d'elements com *según* o *durante* ja que, per exemple, *según* no regeix cas oblic com la resta de preposicions de l'espanyol sinó que regeix cas nominatiu (p. ex. *según tu* / \**según ti*). Finalment, es comparen preposicions coordinants com *entre* i *con* amb la conjunció copulativa *y*. Un cop acabat l'apartat de les preposicions, es fa un estudi similar dels adverbis i de les conjuncions. Tal com apuntàvem abans, aquest capítol es clou amb la classificació de tota una sèrie de locucions com a locucions prepositives, locucions adverbials o locucions conjuntives.

A part d'aquest extens capítol dedicat a aquestes tres categories (preposició, adverbi i conjunció), hi ha un altre capítol destinat a l'estudi de les preposicions i un altre de destinat a l'estudi dels adverbis. Semblantment al que passa amb el verb, no hi ha un capítol assignat a la conjunció perquè ja s'hi fa referència en els capítols dedicats a la coordinació i a la subordinació.

Al capítol dedicat exclusivament a la preposició (capítol 10), per exemple, hi ha una llista de les dinou preposicions de l'espanyol i s'exemplifica quins usos pot tenir cada preposició, excepte *a* i *de*, tal com fa la RAE (1991). Cal notar que en aquest capítol es repeteixen idees que ja havien aparegut al capítol anterior i que hi havien estat tractades amb més profunditat.

Un últim capítol que mereix un esment especial és el capítol 21 de la primera part, que està dedicat al *leísmo*, *laísmo* i *loísmo*. En aquest capítol, s'hi estudien els usos dels pronoms àtons de tercera persona en què la selecció del pronom no depèn de la funció sintàctica que realitza, sinó de qüestions com ara el gènere o el caràcter animat o inanimat de l'antecedent. Per estudiar aquests fenòmens de variació sintàctica, doncs, és crucial tenir en compte la distinció entre parla culta o estàndard i parla popular. Com que aquests tres fenòmens no es donen de la mateixa manera a tot el territori de parla hispànica, en aquest capítol s'estudia per separat el *leísmo* que hi ha en zones en què es distingeix entre diferents casos pro-

nominals, el *leísmo* en zones en què l'espanyol està en contacte amb llengües no indoeuropees i el *leísmo* que es dona en zones on també hi ha *laismo* i *loísmo*.

No menys importants són la resta de capítols que formen la primera part de la GDLE. Cal recordar, doncs, que l'article s'estudia en dos capítols, el demostratiu i el possessiu s'estudien en un capítol cadascun d'ells, els quantificadors s'estudien en tres capítols i els pronoms, en quatre.

Quant a la segona part, s'obre amb un capítol en certa manera introductori en què es discuteixen les nocions de transitivitat i intransitivitat, i continua amb una sèrie de tres capítols en què es tracten qüestions relacionades: un sobre construccions inacusatives i passives, un sobre les construccions mitjanes i impersonals amb el pronom *se* i un sobre les construccions impersonals no reflexes.

Dins del capítol 25, en què es tracten les construccions inacusatives, s'introdueix una distinció, nova dins de les gramàtiques de l'espanyol, entre dos tipus de verbs intransitius: els verbs inacusatius, com ara *romper(se)*, *crecer*, *caer*, *aparecer*, *llegar*, etc., i els verbs inergatius, com ara *jugar*, *reir*, *llorar*, *trabajar*. La distinció entre aquests dos tipus de verbs es basa en factors sintàctics i en factors semàntics. Pel que fa als factors sintàctics, es donen una sèrie de proves sintàctiques, com ara la substitució del complement pel pronom *ne* o la selecció de l'auxiliari *essere* o *l'avere* en italià. És curiós que en aquest punt no s'esmenta el fet que, com en italià, en català també es pot aplicar la prova de la substitució amb el pronom *en*. Pel que fa als factors semàntics, les distincions es basen en la noció de paper temàtic.

Aquesta part inclou també una sèrie de capítols dedicats al sintagma verbal, en què es tracten els diferents tipus de complements del verb; més concretament, hi ha un capítol dedicat al complement directe preposicional, un de dedicat als complements de règim preposicionals i un de dedicat als datius. A continuació hi ha un capítol en què es comparen les oracions relatives, interrogatives i exclamatives i que d'alguna manera funciona com un capítol introductori per a aquestes construccions, que s'analitzen en capítols independents.

Aquesta mena d'introducció va seguida de quatre capítols en què s'estudien diferents aspectes de la subordinació substantiva. En un d'aquests capítols s'introdueix una cas de variació, el dels fenòmens de *dequeísmo* i *queísmo*, que és nou també en els tractats de l'espanyol (vegeu el capítol 34). Aquests fenòmens es tracten des de la perspectiva de la variació, i se n'analitzen les possibles causes, l'origen i l'extensió tant geogràfica com social.

Després d'aquesta part dedicada a les oracions subordinades substantives hi ha un capítol sobre l'infinitiu, i una sèrie de capítols sobre qüestions relacionades amb la predicació: les oracions copulatives, els complements predicatius i la predicació pròpiament.

Finalment, tenim un capítol sobre la negació, un sobre la coordinació, un sobre la concordança i un sobre l'el·lipsi, que tanca aquesta part. L'el·lipsi, que es tracta en el capítol 43, és un altre tema nou que s'introdueix en la GDLE. Aquest capítol és una bona mostra del fet que en aquesta gramàtica es recullen els resultats de la investigació en gramàtica teòrica i que això permet descobrir i tractar

noves qüestions empíriques. Així, per exemple, es fa una distinció entre casos com els de (6) i els de (7):

- (6) a. Luis abrió la cerradura con aquellas llaves.  
 b. Luis abrió la cerradura.
- (7) a. Luis probó si aquellas llaves abrían la cerradura.  
 b. Luis probó si (abrían la cerradura.

En el cas de (6b), en què el component que se suprimeix és un adjunt, no es parla d'el·lipsi. Només en casos com el de (7b), en què l'element que se suprimeix és un argument i per tant és seleccionat pel verb, es postula una categoria buida i es parla d'el·lipsi. El fet de postular una categoria buida i la noció d'estructura argumental tenen sentit només des d'una perspectiva teòrica determinada.

Quant a la tercera part, està dedicada a les relacions temporals, aspectuals i modals. Pel que fa a les qüestions de temps, hi ha dos capítols sobre els temps verbals (un sobre els temps simples i un sobre els temps compostos), un sobre *consecutio temporum* i un altre sobre complements adverbials temporals.

Pel que fa a aquests capítols dedicats a qüestions temporals, s'hi tracten alguns temes força controvertits, ja que, com els mateixos directors indiquen a la introducció, hi entren en joc nocions que no són tan clàssiques com les que es toquen en altres capítols. De fet, algunes de les qüestions que es tracten en aquesta part encara són objecte de controvèrsia entre els especialistes que les investiguen. Un exemple d'això és el tractament del Pretèrit Imperfet d'Indicatiu (vegeu el capítol 44) com un temps verbal que es defineix bàsicament amb nocions temporals o amb nocions aspectuals. L'autor del capítol corresponent es decanta clarament per una de les dues opcions, però recull la controvèrsia existent i argumenta a favor de la seva opció i contra les altres possibles hipòtesis. Com sempre que hi ha una discussió més teòrica o que es fan comentaris destinats a un públic més especialitzat, aquesta argumentació s'introdueix en el text amb un cos de lletra més petit. Una altra qüestió a esmentar d'aquest capítol és que s'hi fa servir una terminologia que no és gens comuna a la bibliografia especialitzada o general sobre el temps, i aquest fet sobta en una obra amb les característiques de la DGLE, que pretén fer descripció més que no pas teoria i que vol arribar a un públic ampli.

En aquesta tercera part hi ha també un capítol força extens dedicat a l'aspecte lèxic, en què es distingeix aquesta noció d'altres nocions relacionades, i es presenta com una qüestió composicional. Es fa també una classificació de predicats en funció de l'aspecte lèxic que expressen, i finalment s'estudien una sèrie de construccions sintàctiques que vénen determinades per l'aspecte lèxic del predicat que hi apareix.

D'altra banda, hi ha un capítol sobre la relació entre mode i modalitat i també sobre el mode a les oracions subordinades substantives, i un altre sobre el mode a les oracions relatives i adverbials. En aquests capítols s'estudien els diver-



sos factors semàntics i sintàctics que determinen la distribució dels modes en les diverses construccions sintàctiques.

Aquesta tercera part es tanca amb tres capítols dedicats a les construccions amb formes no personals. Així, hi ha un capítol sobre els verbs auxiliars i les perífrasis d'infinitiu, un sobre les perífrasis de gerundi i de participi i un sobre les construccions de gerundi.

La quarta part de la GDLE comprèn, sota el títol general «Entre la oración y el discurso», tots els capítols sobre fenòmens gramaticals que d'una manera o altra afecten i/o depenen del context discursiu. Val a dir que el fet de centrar l'atenció no tant en l'estructura gramatical de les oracions com en el seu ús comunicatiu dóna un to marcadament funcionalista a aquesta part. També cal destacar que bona part dels capítols són especialment interessants de cara a l'ensenyament de l'espanyol com a segona llengua, perquè precisament estudien els aspectes de la gramàtica de l'espanyol que depenen de les intencions comunicatives dels parlants o bé guien les inferències que es produeixen en els actes de parla.

El primer capítol d'aquesta part, que tracta de les relacions hipotàctiques i paratàctiques (i.e., de subordinació i coordinació), comença amb una secció on es discuteixen els límits entre oració i discurs que serveix d'introducció. El següent capítol, també de caràcter fonamentalment introductori, està dedicat al discurs reproduït, tant directe com indirecte. A més d'estudiar el discurs directe i indirecte com dos tipus d'organització textual autònoms, aquest capítol dedica una atenció especial als mecanismes de transposició entre l'un i l'altre.

Després trobem un seguit de capítols destinats a la tradicionalment anomenada subordinació adverbial. El capítol 56 està dedicat a la semàntica i la sintaxi de les oracions causals i finals i als diferents nexes que són característics de cadascun d'aquests tipus d'oracions. El capítol 57, el més extens de la quarta part de la GDLE, tracta de les oracions condicionals. Entre d'altres coses, s'hi estudia amb deteniment la semàntica de les diferents construccions condicionals amb la conjunció *si* en relació al temps i al mode de la pròtasi i l'apòdosi. D'altra banda, cal destacar que també es tracten les construccions condicionals que no fan ús de la conjunció *si*. El següent capítol està dedicat a les construccions consecutives i, per últim, el capítol 59 tracta de les construccions concessives i adversatives. Aquest capítol posa un èmfasi especial a destriar les semblances i les diferències entre tots dos tipus de construccions.

A continuació hi ha tres capítols sobre la modalitat oracional. El capítol 60 tracta de les oracions imperatives. La secció inicial d'aquest capítol està dedicada als actes de parla i serveix d'introducció a la resta del capítol i als dos capítols següents. El capítol 61 se centra en les oracions interrogatives i el capítol 62 tracta de les oracions exclamatives, de la interjecció i de les expressions vocatives.

El capítol 63 tracta dels marcadors del discurs, una de les novetats de contingut que inclou la GDLE. En primer lloc, es defineix què és un marcador del discurs. A continuació s'estudien les propietats gramaticals i semàntiques d'aquests elements i se'n fa una classificació. D'acord amb els autors del capítol, els marca-

dors del discurs de l'espanyol es poden classificar en un dels cinc grups següents: a) estructuradors de la informació (p. ex., *así las cosas, de un lado/de otro lado*, etc.); b) connectors (p. ex., *además, así pues, en cambio*, etc.); c) reformuladors (p. ex., *o sea, mejor dicho*, etc.); d) operadors argumentatius (p. ex., *en fin, en realidad, por ejemplo*, etc.), i e) marcadors conversacionals (p. ex., *desde luego, bueno, hombre, eh, este*, etc.). Finalment, es tracten per separat els principals marcadors del discurs de l'espanyol.

Els dos darrers capítols de la quarta part estan dedicats a les funcions informatives; en particular, a la distribució en l'oració de la informació nova, pressuposada o destacada. El capítol 64 tracta aquestes qüestions des d'una perspectiva general i tenint en compte, especialment, com afecten l'ordre de mots. Així, per exemple, s'estudia la dislocació a l'esquerra com una de les principals estratègies per destacar el tema (o informació pressuposada) d'una oració (vegeu (8a)) i l'ordre verb-objecte-subjecte com una de les maneres d'indicar que el contingut del subjecte és informació nova (vegeu (8b)).

- (8) a. A sus amigos, María los invitó a cenar.  
b. Se comió un ratón el gato.

El capítol 65, en canvi, es dedica exclusivament a les perífrasis de relatiu, també anomenades construccions escindides. Les oracions de (9) són un exemple dels diferents tipus de construccions escindides que es discuteixen en aquest capítol.

- (9) a. El que viene es Juan.  
b. Juan es el que viene.  
c. Es Juan el que viene.

La darrera part de la GDLE, destinada a la morfologia, està encapçalada per un capítol de caràcter introductori. En aquest capítol (capítol 66) es defineixen l'àmbit d'estudi de la morfologia: l'estructura de la paraula, i les unitats bàsiques de l'anàlisi morfològica (paraula, morfema, arrel, afix, tema i base). En segon lloc, es distingeixen i es caracteritzen els processos de formació de paraules i de flexió d'una paraula. Seguidament es tracta dels conceptes operatius bàsics de l'anàlisi morfològica (segmentació, agrupació dels al·lomorfs d'un mateix morfema i classificació dels al·lomorfs) i, finalment, es comenten les dificultats i les limitacions de l'anàlisi morfològica.

Els dos capítols següents discuteixen les relacions de la morfologia amb altres components de la gramàtica. En particular, el capítol 67 està dedicat a les relacions entre la morfologia i la sintaxi i s'hi estudia, d'una banda, el que els autors anomenen la gramàtica de la paraula (p. ex., les propietats configuracionals dels mots i les relacions gramaticals que es donen dins el mot) i, de l'altra, aquelles combinacions sintàctiques que tenen un comportament unitari idiosincràtic, com ara les locucions o les construccions amb verbs de suport. Per altra banda, el ca-

pítol 68 està dedicat als fenòmens morfofonològics. Aquest capítol, que té molt en compte l'evolució diacrònica de l'espanyol, és l'únic capítol de la GDLE en què es tracten fenòmens relacionats amb la fonologia de l'espanyol.

A continuació hi ha un conjunt de cinc capítols sobre els dos processos principals de formació de mots: la derivació i la composició. A més de tres capítols dedicats a derivació nominal (capítol 69), a la derivació adjectival (capítol 70) i a la derivació verbal i la parasíntesi (capítol 72), respectivament, i d'un capítol centrat en la composició (capítol 73), cal destacar la presència d'un capítol que tracta exclusivament de la derivació apreciativa (capítol 71).

Els dos capítols següents estan dedicats als processos de flexió nominal, i, concretament, a la flexió de gènere i nombre (capítol 74) i a la flexió verbal (capítol 75). Cal destacar que el capítol de flexió verbal inclou uns annexos amb el llistat de verbs regulars de la segona i de la tercera conjugació, i la classificació dels verbs irregulars d'acord amb la irregularitat que els caracteritza. Finalment hi ha un llistat general de tots els verbs al costat dels quals s'especifica si són regulars o irregulars. En aquest darrer cas, s'especifica quin tipus d'irregularitat presenten.

A més, trobem un capítol que tracta de la prefixació i un altre de centrat en la interfexació. L'obra es clou amb un capítol on s'estudien breument altres processos morfològics més col·laterals com són els «escurçaments» (*acortamientos*), la formació de sigles i els acrònims.

L'objectiu primordial que es plantejaven els directors de la DGLE era fer una gramàtica descriptiva, no normativa, que, d'una banda, recollís els resultats de les investigacions en lingüística de les darreres dècades, i de l'altra, s'adreçés a un públic divers. Així, Bosque i Demonte esperen que la DGLE sigui útil, entre d'altres, a psicolingüistes, a professors d'espanyol com a segona llengua i, no cal dir-ho, als especialistes. Per tant, aquesta gramàtica està pensada sobretot per a un públic universitari i per a professionals de la llengua.

En la mesura que aquest objectiu s'assoleix en un grau considerable, aquesta gramàtica omple un buit en el panorama dels tractats gramaticals de la llengua espanyola. No volem deixar passar aquesta ocasió per recordar que, en un termini esperem que no gaire llunyà, apareixerà una gramàtica del català de característiques similars a les de la GDLE, dirigida pel professor Joan Solà.

#### BIBLIOGRAFIA

RAE (1991): *Esbozo de una Nueva Gramática de la Lengua Española*, Madrid, Espasa-Calpe.

LAIA AMADAS SIMON  
ZULEMA BORRÀS BARBER  
MONTSERRAT PASCUAL POU

### La variació funcional de la llengua

*Oralment. Estudis de variació funcional*, Lluís Payrató (ed.), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

Els estudis sobre la variació funcional de la llengua constitueixen una línia de recerca nova que, a cavall de la sociolingüística i la pragmàtica, ha irromput a casa nostra gràcies a l'empenta d'un professor de la Universitat de Barcelona que, a pesar de la seva joventut, ja ha creat escola, com es demostra en aquest volum objecte de ressenya. Efectivament, el curador, Lluís Payrató, que es va donar a conèixer amb els seus estudis sobre la interferència lingüística (1985)<sup>1</sup> i va continuar amb un originalíssim *Català colloquial* (1988), reeditat ja més d'una vegada,<sup>2</sup> ara ens mostra el producte d'una llavor ben escampada al seu àmbit docent i investigador. *Oralment...* —amb un adverb de mode inèdit fins ara encapçalant el llibre— aplega les contribucions d'una dotzena d'especialistes que han partit d'un mateix corpus constituït per 16 textos orals. Aquest material, que forneix la base de la qual han partit els autors del volum, segons se'ns explica al treball de R. Tomàs, (*Constitució i característiques del corpus utilitzat*, ps. 35-54), consta d'una diversitat d'àmbits d'ús, d'acord amb els quatre paràmetres de la variació funcional: mode (canal), camp (tema), to (formalitat) i tenor (propòsit). Entre les mostres recollides hi ha una relativa varietat estilística, que va des del col·loqui radiofònic o la narració del passat fins a la parla adreçada a no nadius o a infants. Tanmateix, malgrat que hi ha un repartiment més o menys equitatiu entre les opcions de cada factor, trobem sempre una menor presència de les opcions «més col·loquials» i, per això, més difícils d'obtenir: són el mode espontani, el to informal i el tenor interactiu.<sup>3</sup> A part del treball que explica la composició del corpus, la primera part del llibre conté una introducció teòrica al tema a càrrec de Lluís Payrató (ps. 9-33) i, pel que fa a la resta de col·laboracions, s'agrupen en les dues parts següents, una d'estudis sobre aspectes estructurals (ps. 57-141) i una altra d'estudis sobre aspectes textuais i interlingüístics (ps. 145-290). El volum es clou amb uns resums en anglès que poden resultar d'interès de cara a la difusió de l'obra enllà de les nostres fronteres (ps. 295-318).

La secció d'estudis estructurals es reparteix entre l'anàlisi de temes de fonètica (treballs de J. Carrera i J. C. Mora, ps. 57-89), de semàntica verbal (N. Alturo, ps. 91-114), de morfologia pronominal (S. Romero, ps. 115-128) i de freqüències

1. PAYRATÓ, L. (1985): *La interferència lingüística. Comentaris i exemples català-castellà*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

2. PAYRATÓ, L. (1988): *Català colloquial. Aspectes de l'ús corrent de la llengua catalana*, València, Universitat de València.

3. Entre les pàgines 47 i 50 es presenta una relació dels textos recollits amb la descripció de les característiques de cadascun precedida d'una classificació d'acord amb els factors de mode, camp, to i tenor.

lèxiques (C. Gelpí, ps. 129-141). Els resultats a què arriben aquests treballs il·lustren —en uns casos més que en altres— les correlacions existents entre formes lingüístiques i tipus de text. En aquest sentit, paga la pena de comentar els tres darrers treballs de la secció. N. Alturo, partint d'una proposta innovadora sobre la denominació del tradicional pretèrit indefinit (*he trencat*), que suggereix, amb tota raó, d'anomenar *present perfet*,<sup>4</sup> conclou que aquest temps verbal posseeix dos significats gramaticals, el de [+present] («el 92 *ha estat* un bon any») i el de [+passat] («el ministre *ha presentat* aquest matí al Senat...»). Dissortadament, les ocurrències escasses d'aquest darrer al corpus no permeten a l'autora de comparar estadísticament els dos presents perfets i s'ha conformar a oferir-nos les correlacions existents entre el primer, el de [+present], i els factors textuais tractats, per una banda, i, per una altra, de quantificar-ne l'ús en contrast amb el pretèrit perfet. Les conclusions que obté són que el present perfet [+present] apareix més sovint en el camp tècnic, el mode preparat, el tenor informatiu i el to formal, en tant que el pretèrit perfet es presenta més habitualment en el camp genèric, el mode espontani, el tenor interactiu i el to informal. Pel que fa al treball de S. Romero, dedicat a observar la presència dels clítics pronominals en els diferents registres del corpus, conclou que la major utilització d'aquestes unitats morfològiques, i de les seves combinacions binàries, es dona en els contextos informals i interactius. Finalment, el darrer treball que fa anàlisi estructural, el de C. Gelpí, ens proporciona una informació útil sobre el diferent grau d'ús de les categories lèxiques que podem anomenar majors (noms, verbs, adjectius i adverbis en *-ment*) en la tipologia textual estudiada. Si ens centrem en la dicotomia del to, el caràcter formal d'un text assegura una major quantitat d'ítems lèxics independentment de la seva distribució; en concret, els adverbis en *-ment* tenen una presència notòria als textos de to formal mentre que els verbs predominen sobre les altres categories als textos de to informal. Quant als altres paràmetres dicotòmics, els noms són els que més sovintegen els textos de mode planificat, els verbs superen els adjectius en els de tenor informatiu, i els noms masculins superen els femenins en els textos de camp tècnic.

La secció d'estudis textuais i interlingüístics toca ja una major varietat de temes per bé que alguns dels que inclou, sobretot els dos darrers, potser s'haurien escai-gut més en la secció d'estudis estructurals. Així, entre els més apropiats dels situats en aquesta tercera part del llibre, trobem el de la dixi d'espai (M. Albadalejo, ps. 145-165), el de la cohesió lèxica (R. Tomás, ps. 167-193) i el de la repetició en el discurs (J. Freixa, ps. 195-222). Situaríem en una transició entre les dues temàti-ques tocades pel llibre el treball que s'ocupa d'estudiar alguns usos de la conjunció *i* (J. Costa, ps. 223-239) i el que analitza els marcadors discursius *bé* i *bueno* (M. González, ps. 241-257). Quant als articles F. X. Vila (ps. 259-273) i de J. Espuny (ps. 275-290), que tracten de la interferència lèxica del castellà sobre el català, són estudis que se situen, més aviat, dins un àmbit estructural i sociolingüístic.

4. No es tractaria en cap cas d'un anglicisme més injustificat, com demostra al seu treball.

Si fem un repàs dels treballs continguts en aquesta tercera part del llibre, la més voluminosa, no podem deixar d'esmentar-ne cap per l'aportació que suposen. M. Albadalejo ens presenta un revelador quadre sobre la gradació de la densitat díctica en els textos tractats. La major presència de díctics es dona al si de textos interactius i espontanis, i la menor presència, en textos formals i informatius (vegeu-ho representat al gràfic 4 que presenta aquesta autora). Però els textos espontanis ofereixen també possibilitats per a observar la cohesió lèxica, com demostra R. Tomàs, el qual estableix una gradació segons la major *vs.* menor capacitat cohesiva que posseeixen les diferents categories lèxiques: els substantius ocupen el primer lloc, seguits dels adjectius i, per últim, els verbs. La repetició és un altre dels elements cohesionadors del discurs; J. Freixa, en el següent treball del volum coordinat per L. Payrató, se n'ocupa de manera monogràfica. La resta de treballs de l'apartat se centren en l'estudi del comportament discursiu de formes lèxiques concretes. J. Costa estableix el contrast entre dos textos de tenor i to diferent pel que fa a les ocurrences de la conjunció *i*, la qual és molt més freqüent en el text de tipus espontani, interactiu i informal que en el no espontani, informatiu i formal. M. González analitza les funcions pragmàtiques de *bé* i *bueno*, com a introductors i continuadors del discurs, com a marcadors de resposta, etc., i observa que *bé* sol ser més present al principi i al final del discurs mentre que *bueno* és, a part de molt més freqüent que *bé*, més intimista, personal i familiar que aquest darrer, fets que no estan deslligats del caràcter de «forma correcta» que ostenta *bé* en col·lisió amb el castellanisme *bueno*.<sup>5</sup> La següent contribució per ordre d'aparició, la de F.X. Vila, enllaça amb l'anterior amb el tractament de marques transcòdiques (l'antiga *interferència*) com *bueno*, *lo*, *vale*, *pues*, etc, les quals tenen una presència escassa al corpus (un 1'82%), cosa que l'autor atribueix a un biaix dels textos recollits envers les xarxes socials dels professionals del català que els han obtingut. El darrer treball del llibre, el de J. Espuny, continua en la línia dels dos últims referits però, contràriament al de Vila, l'autora parla d'*interferència*, de la qual fa una classificació estructural segons la categoria lèxica de les unitats interferidores i el seu grau d'assimilació al sistema receptor, però no obté unes correlacions satisfactòries amb els diferents àmbits d'ús. En aquest sentit, l'enfocament d'aquests dos últims treballs haurien requerit, i així ho reclamen els seus autors, un tractament sociolingüístic de les dades que els serveixen de base.

En definitiva, ens trobem davant d'una aportació a una línia d'estudis encara no gaire freqüentada entre nosaltres,<sup>6</sup> però per a la qual ja comptem amb un bon esplet de joves investigadors, com demostra aquest volum col·lectiu. Tam-

5. L'autora sembla que no estableix una relació directa entre el fet que *bueno* siga molt més present en el cos del discurs, quan els parlants no controlen tant el seu parlar com al principi o al final, i el seu caràcter de castellanisme.

6. No són gaire anteriors en el temps els estudis similars en la veïna llengua castellana, com és l'exemple de Alvar EZQUERRA, M. & J. A. VILLENA PONSODA (eds., 1994): *Estudios para un corpus del español*, Málaga, Universidad de Málaga.

bé es fa evident, però, que la diversitat d'autors comporta sempre un risc de manca d'homogeneïtat quant a mètodes i resultats. Ara bé, si volem ser justos, hem de reconèixer que encara no comptem en català amb un contingent suficient d'estudiosos de la variació funcional de la llengua. Per això, fem nostres les paraules amb què el coordinador del volum, L. Payrató, tanca la seva «Cloenda» (p. 291):

Esperem que aquesta iniciativa serveixi, almenys, per consolidar un camp d'estudi que la sociolingüística catalana ha deixat massa abandonat durant massa temps.

BRAULI MONTOYA ABAT

### La terminologia lingüística

*La terminologia lingüística en l'ensenyament secundari. Propostes pràctiques*, Jaume MACIÀ i Joan SOLA (eds.), Barcelona, Editorial GRAÓ, 2000 («Sèrie llengua»).

Ara fa aproximadament un any, van dur-se a terme les ponències del cicle *La terminologia lingüística en l'ensenyament secundari. Propostes pràctiques*, amb el suport de la Fundació Caixa de Sabadell i dins el Pla de Formació del Professorat del Departament d'Ensenyament de la Generalitat. Ara, i amb el mateix títol, se'ns presenta el llibre que en recull les principals propostes. Els seus editors són Jaume Macià i Guilà i Joan Solà, i han participat en l'elaboració dels diferents capítols Andreu Bosch Rodoreda, Josep M. Brucart, Anna Camps, M. Josep Cuenca, M. Teresa Castanyer, Manuel Pérez Saldanya i Xavier Vila Moreno.

Així doncs, en aquest llibre, destinat principalment al professorat de secundària, s'hi fa una reflexió sobre els problemes amb els quals es troba l'alumne quan la terminologia lingüística no presenta una uniformitat clara, ja sigui entre els diferents docents, entre les diverses matèries que se li imparteixen o, fins i tot, entre els distints llibres de text. L'objectiu serà doncs, mostrar incoherències evidents en el material didàctic actual, aclarir els conceptes teòrics més polèmics, i, en darrer terme, proposar allò que, segons els autors, serien les solucions més recomanables i adequades per aconseguir la claredat que demana l'ensenyament secundari. En paraules dels mateixos editors, aquest llibre pretén contribuir a «aclarir el panorama i alhora a proporcionar als professors de secundària un cert rerefons que els faci comprendre per què hi ha les dificultats que hi ha i els inviti a participar en el debat i en la feina lingüística i pedagògica avui necessàries si volem arribar a un grau de consens més satisfactori». Des de la fonètica i la fonolo-

gia, passant per la sintaxi, fins a aspectes més de discurs o de sociolingüística, aquesta obra presenta reflexions sobre tres llengües: el català, que pren la major rellevància, el castellà i el francès.

El llibre està dividit en nou capítols, el primer dels quals és el realitzat per un dels editors, Jaume Macià Guilà, professor del Departament de Llengua i Literatura Catalana de l'IES Ferran Casablanca, Sabadell. *La terminologia lingüística en la classe de llengua: un problema pendent* és un capítol a tall d'introducció centrat, principalment, en la disparitat terminològica present a la classe de llengua i les nocives conseqüències que pot reportar a l'alumne. D'una manera directa i franca, l'autor ens planteja tot un seguit de defectes terminològics que cal tenir en compte a l'hora d'ensenyar llengua, fa balanç dels principals treballs i propostes oficials que van intentar solucionar aquest problema i posa de manifest l'actual estancament i relativització del «conflicte terminològic». Ens convida, doncs, aquest capítol, a reiniciar totes aquelles propostes pràctiques que contribueixin a aclarir conceptes teòrics, tant antics com nous, i que, en conseqüència, acabaran facilitant la feina, tant al docent com a l'alumne. Com a reflexió final d'aquest primer capítol, tenim la mostra d'una sèrie de termes catalans i castellans que presenten certes vacil·lacions terminològiques. Observem com molts d'aquests conceptes, extrets dels darrers currículums d'educació primària i secundària i d'un exhaustiu buidatge de la majoria de llibres de text d'ESO i Batxillerat LOGSE publicats a Catalunya, presenten, en moltes ocasions, polisèmies i contradiccions innecessàries i estalviables.

El segon capítol, escrit per F. Xavier Vila Moreno, professor del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, tracta sobre aspectes de la sociolingüística, especialment, sobre conceptes com el d'*estàndard*, *estandardització*, *normativa*, etc. Es divideix en dues parts: una primera part on se'n parla bàsicament de la disciplina de la sociolingüística, la seva valoració en terreny lingüístic, els seus objectius, i on se'n defineix tot un seguit de conceptes que caldria retenir i simplificar per a una major comprensió (competència *vs.* actuació, competència comunicativa *vs.* competència lingüística, etc.), i una segona part on se'n planteja un cert debat sobre l'estàndard i com en el cas del català, aquest concepte no sembla poder definir-se amb prou garanties en no haver-hi a Catalunya una situació d'oficialitat estable.

El tercer capítol, redactat per Joan Solà, professor del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, és un breu capítol sobre els conceptes de 'normativa' i 'estàndard', conceptes que, com diu l'autor, en el cas del català costa discernir on comença un i on s'acaba l'altre. Aquesta reflexió, apuntada ja en l'anterior capítol, ens mostra la confusió que sempre presenten ambdós termes. Fàcilment extrapolables, les definicions que trobem —en concret aquí s'analitzen aquelles proposades per l'Institut d'Estudis Catalans— són massa complexes i no ens solucionen el problema. La proposta de Solà és, doncs, una major simplicitat i una aposta clara perquè, cada cop més, ambdós conceptes tinguin el seu espai.



Andreu Bosch Rodoreda, professor del Departament de Llengua i Literatura Catalana de l'IES Maremar, del Masnou, és l'autor del tercer capítol, a parer meu un dels més interessants. Els temes que s'hi tracten són la fonètica, la fonologia i la lexicologia (que també inclouria aspectes morfològics). Aquí llibres i manuals de secundària són examinats exhaustivament i moltes de les seves solucions posades en dubte. Amb l'objectiu clar de facilitar la feina als alumnes, les solucions que proposa Bosch busquen la simplicitat. No obstant això, són justificades en tot moment i aposten per tractar aquells temes més espinosos (fonètica *vs.* fonologia, per posar-ne un exemple) sempre des d'un punt de vista didàctic i amb encertades propostes de com aquestes qüestions podrien arribar a entendre's millor.

El quart capítol té potser un dels encàrrecs més compromesos: definir el polèmic concepte de connector. M. Josep Cuenca, professora del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València, se'n surt molt bé del tràngol i ens evidencia el problema conceptual que mostren aquests elements a l'hora tant de delimitar-los com de classificar-los. Així doncs, amb l'objectiu d'aclarir-nos el terme de forma pràctica i de separar-lo d'altres elements amb els quals sovint es confon, l'autora revisa distincions recents, tan categorials com funcionals, les quals titlla de poc clares per a un nivell de secundària, i ens acaba donant la seva proposta: una classificació basada en tres tipus de connectors principals: les conjuncions, els connectors parentètics i els que ella anomena 'altres connectors' (on inclou, interjeccions, connectors lèxics i connectors gràfics).

Manuel Pérez Saldanya, professor del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València, és l'autor del cinquè capítol. Aquest tracta un dels temes que, molt probablement, genera més confusió terminològica, els temps verbals. Els seus principals objectius són, en primer lloc, la classificació de temps verbals mitjançant una sèrie d'oposicions basades en el temps, l'aspecte i la distància temporal, i, en segon lloc, l'intent de trobar una certa unificació terminològica a partir de l'avaluació de models terminològics proposats per al català (amb referències també a l'espanyol, l'italià i al francès). Conceptes clàssics com temps, aspecte i mode són definits aquí de forma clara i entenedora. Cadascun d'aquests termes n'inclou d'altres que contribueixen a definir amb rigor un tema força complex, i alhora a explicitar de forma precisa la importància de les relacions de temporalitat, de les diferències aspectuals més significatives o de la diferència entre mode i modalitat, entre d'altres. El capítol acaba amb l'avaluació dels avantatges i inconvenients que presenten cinc models clàssics que donen nom als temps verbals del català. Així doncs, i com ens diu el mateix autor, «el debat és obert».

El sisè capítol és a càrrec d'Anna Camps, professora del Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura Catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona. Amb el tema dels pronoms personals com a base lingüística, i des d'un punt de vista completament diferent als fins ara vistos, aquest capítol passa a centrar-se de forma exclusiva en l'alumne i el seu saber gramatical. Aquest coneixement, ens diu l'autora, hauria de ser quelcom a tenir en compte per esbrinar la ter-

minologia més idònia. Al cap i a la fi, és a l'aprenent a qui intentem ensenyar-li tots aquests termes i els conceptes que s'hi amaguen. Així doncs, i mitjançant una sèrie d'activitats i entrevistes realitzades per diferents alumnes d'un curs de segon d'ESO, Anna Camps ens mostra un interessant treball de camp sobre el coneixement metalingüístic de l'aprenent i les estratègies que aquest utilitza per identificar una categoria complexa com el pronom personal. De ben segur que moltes de les seves conclusions resultaran útils al lector.

M. Teresa García Castanyer, professora del Departament de Filologia Romànica de la Universitat de Barcelona, ens aporta en el vuitè capítol una visió acurada de la terminologia gramatical bàsica en francès. Segons ens diu l'autora, cal saber que, juntament amb l'ortografia, la qüestió terminològica ha estat i continua sent encara tot un afer d'estat. Els francesos, que han fet d'aquests dos punts material de debat intel·lectual, es troben amb una feble Académie Française incapaç de solucionar el clar divorci entre gramàtics i docents. Veiem, doncs, en aquest capítol, un repàs a les que han estat les propostes oficials de 1910 i de 1975 (molt criticades) i una actual proposta del 1989, realitzada per Claire Blanche-Benveniste i Joëlle Gardes-Tamine, com una solució òptima per a l'ensenyament secundari, i ens afegeix l'autora, ja no només per al francès, sinó també per al català i per al castellà. No és d'estranyar, doncs, que aquesta hagi estat la solució terminològica més recolzada pels lingüistes francesos i que sigui l'exposada detalladament al final d'aquest capítol.

El darrer capítol és el més extens i se centra en l'anàlisi sintàctica. És a cura de Josep M. Brucart, professor del Departament de Filologia Espanyola de la Universitat Autònoma de Barcelona, i, en gran mesura, és el més marcadament generativista. Termes com predicació, verbs transitius i intransitius, categories funcionals o papers temàtics, són clars exemples de la preeminència que avui dia té aquest marc teòric en el camp de la lingüística. Des d'aquest corrent, doncs, observem una revisió d'aquelles definicions més tradicionals basades en valors purament semàntics, i que ara, necessitem reciclar des d'un enfocament més formal. Això es veu justificat molt clarament, en el fet que l'alumne ha de saber distingir el que és una funció argumental (agent) del que és una funció sintàctica (subjecte), o quins elements d'una oració formen un constituent sintàctic i quins no, etc. El capítol de Josep M. Brucart és, a més a més, accessible, clar en les seves conclusions, i ens ofereix una reflexió sobre els conceptes sintàctics més usuals i sobre tot allò que l'autor creu que s'hauria d'ensenyar en una aula. De les seves conclusions, volem destacar aquella que ens convida a «suscitar la reflexió sobre la competència lingüística de l'alumne com a parlant».

El llibre acaba amb un índex tant d'autors com de conceptes i mots, per tal que la recerca d'un tema en concret sigui més ràpida i fàcil. A més, al final de cada capítol hi trobem la bibliografia pertinent i un llistat de notes aclaridores. Cal afegir que la visió molt sovint explicitada en quadres i la voluntat de fer simple i accessible totes les discussions aquí plantejades, facilita enormement la lectura del llibre i la comprensió dels termes i conceptes que aquests designen.

Del que acabem de dir se'n desprèn, doncs, que *La terminologia lingüística en l'ensenyament secundari. Propostes pràctiques* és un llibre ben estructurat, clar en les seves conclusions, i certament útil per a tot aquell qui cregui en una rigorositat terminològica en l'ensenyament d'una llengua, sobretot, pel que fa a la seva part més metalingüística. Celebrem, doncs, iniciatives com aquestes, les quals contribueixen a posar conceptes i propostes sobre la taula per tal que es pugui arribar, en un futur no gaire llunyà, a un cert consens en matèria de terminologia lingüística.

MAGDA BOIX VILA



## RESSENYES INDIVIDUALS

ROMEU I FIGUERAS, Josep: *Corpus d'antiga poesia popular*, Barcelona, Editorial Barcino, 2000 («Els Nostres Clàssics», B-18).

En aquest *Corpus*, Josep Romeu edita amb tota cura i comenta una per una 437 composicions poètiques «de base popular», procedents de tots els Països Catalans, que van des de l'últim terç del segle XII fins al final del segle XVI. El resultat és el recull esplèndid, ric i variat, que era d'esperar d'un tan bon coneixedor de la literatura folklòrica i de la poesia culta medieval i del Renaixement com és Romeu. De procedència molt diversa, els textos que l'integren són «populars» en graus diferents. Crec que hi podríem distingir tres estadis de popularitat.

En primer lloc, hi hauria les peces que foren compostes oralment, d'acord amb les convencions retòriques i temàtiques de la tradició oral i que, sens dubte, es van transmetre de forma exclusivament oral fins que, per circumstàncies molt excepcionals, foren incorporades a algun manuscrit o, algunes de les més recents, foren impreses. Dit d'una altra manera, són poesia oral-tradicional amb tots els ets i uts que va tenir la rara sort de ser preservada per escrit. I, tinguem en compte que, a l'època, aquesta era la poesia popular en el sentit més estricte del mot, ja que en una societat tan majoritàriament analfabeta com la d'aleshores la literatura oral-tradicional era l'única a la qual tots els estaments socials, des dels més modestos i analfabets fins als més privilegiats i cultivats, en participaven com a consumidors i com a compositors. L'única a la qual tothom tenia accés sense cap mena de restricció. Entre aquests textos del *Corpus* hi trobem, per exemple, corrandes, cançons de ronda, cançons de capta, nades, conjurs, oracions supersticioses, proverbis i refranys.

No ens ha d'estranyar que, entre les composicions d'aquest primer grup, manquin balades epicolíriques —o «romanços»—, cançons de mort, glosats, endevinalles versificades, cançons amebes i d'altres formes, perquè, malgrat que van ser igualment molt conreades durant l'edat mitjana i el segle XVI, no se n'han conservat espècimens. Com tampoc no ens ha d'estranyar que la mostra de les composicions d'aquesta mena sigui minúscula, insignificant, en comparació a la massa enorme de poesia oral-tradicional que es va compondre durant aquest llarg període de més de quatre segles, d'una grossària que, amb tota seguretat, fou molt superior a la de la poesia escrita. D'acord amb l'estat actual de la investigació, la

mostra que Romeu recull difícilment podria ser gaire més voluminosa. Tinguem en compte que el medi en el qual vivia aquesta literatura és el de l'oralitat i que, en conseqüència, la conservació era exclusivament memorística; i, una de dues, les composicions van sobreviure, i algunes encara sobreviuen, en realitzacions textuals més modernes, les quals aquí no podien tenir cabuda,<sup>1</sup> o van perdre la seva funció i es van oblidar, sense cap possibilitat de ser recuperades. Per copsar tota la varietat i la riquesa de la poesia oral-tradicional medieval i cinccentista catalana caldrà que, en molts aspectes, completem la documentació aportada per Romeu amb una aproximació indirecta mitjançant el que sabem d'altres cultures pròximes a la nostra i mitjançant també els coneixements que tenim sobre les pràctiques i els textos catalans dels segles XIX i XX.

Un segon grup estaria format per les peces que havien estat escrites per persones amb una cultura superior, però que, degudament adaptades a la mentalitat popular i als cànons tradicionals, s'havien incorporat a la tradició oral; i, d'aquesta manera, circulaven com a anònimes. Es tracta, doncs, de poesia culta que havia baixat al poble, el qual l'havia popularitzat, poc o molt transformada, incorporant-la al patrimoni comú. Entre aquests textos segurament hi ha, a més d'altres, una bona part de les nades i dels goigs del *Corpus*.

El tercer i últim grup seria el de la poesia que sovint ha estat designada amb el qualificatiu de «popularitzant». L'integren les composicions de poetes cultivats en les quals la poesia oral-tradicional va deixar la seva empremta, ja fos perquè el poeta en qüestió la imitava de manera conscient, ja fos perquè n'estava influït en algun aspecte, o bé perquè li manllevava algun element, com un refrany, un proverbi o una corrandà que el poeta glossava o usava com a entrada o tornada. Entre d'altres hi ha textos de Guillem de Berguedà, Cerverí de Girona, Ramon Llull, Anselm Turmeda, Gabriel Ferrús, Jacme Escrivà, Pere Serafí i Joan Timonedà. Es tracta, en definitiva, de poesia d'autor, composta i conservada mitjançant l'escriptura, però que acusa un cert mimetisme amb la popular pròpiament dita, tot i que no s'incorpora a la tradició oral ni fos reelaborada pel poble. Entre els subgèneres que hi ha representats en aquest grup, tenim, per exemple, el sirventès, la viadera o cançó paral·lelística, la cançó de dansa, la cançó de llaors marianes i la glossa. Romeu les ha incloses tenint en compte, a més de la mètrica i la temàtica, la presència de trets que ell identifica com a propis de la poesia popular, com són, per exemple, el «llenguatge senzill i expressiu» i l'«estil clar i planer, intuïtiu i cenyit» (p. 66).

Ara bé, el problema que hauria presentat la classificació del material recollit de la manera que jo propòs és la impossibilitat d'assignar de manera segura una

1. Tanmateix, en les notes que segueixen el textos núm. 82, 433 i 434, Romeu transcriu tres versions modernes de les corresponents composicions medievals que ell edita, perquè el lector les pugui comparar. A més, Josep MASSOT i MUNTANER, *La literatura religiosa de l'edat mitjana en la tradició oral d'avui*, dins *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Oxford, The Dolphin Book Co. Ltd., 1976), ps. 271-282, aplega una sèrie de textos ben arcaics, tant d'origen savi, com d'origen popular, conservats oralment fins a l'època contemporània.

bona sèrie de les composicions a l'un o a l'altre d'aquests tres apartats. N'hi ha un bon grapat amb les quals aquesta operació és, més que difícil, impossible. I aquest és el motiu pel qual pensam que Romeu ha preferit presentar tot aquest material variat seguint un ordre exclusivament cronològic i explicar el que fa a cada text en particular en els comentaris que el segueixen.

En ajuntar tots aquests textos dispersos, alguns dels quals encara romanien inèdits, el *Corpus* posa de manifest la bona convivència que hi havia entre la literatura popular i la literatura sàvia del període tractat, els manlleus mutus de materials, els encavallaments i la interacció constant entre l'una i l'altra. Els quatre segles llargs que cobreix el recull foren, arreu d'Europa, una època de privilegi per a tota la cultura popular, la qual va ser una de les fonts importants de moltes grans obres literàries. Basta recordar el cas paradigmàtic de *Gargantua et Pantagruel* de Rabelais, tan ben analitzat per Mikhaïl Bakhtin.<sup>2</sup> La segregació progressiva de la cultura popular, per part de la cultura d'elit, no es va començar a produir fins a l'època del Barroc, amb els canvis de vida provocats per l'evolució del feudalisme vers el capitalisme, l'adveniment de les monarquies absolutes, que la tenien per subversiva, i les reformes protestant i catòlica, que la consideraven pagana.<sup>3</sup>

El molt bon resultat del treball de Romeu, que hem d'agrair tant a la seva sensibilitat afinada com als molts d'anys que ha dedicat a la investigació de la literatura culta i popular catalana, posa en evidència la necessitat que també tenim d'un corpus semblant de l'antiga narrativa oral-tradicional en prosa catalana. Em refelesc, sobretot a les reelaboracions literàries de llegendes, faules, casos o succeïts, anècdotes, facècies, etc. contingudes en les obres d'escriptors medievals i cinc-centistes. Un treball així ens obligaria a admetre —com ja ho està fent aquest excellent *Corpus de l'antiga poesia popular*, de la prestigiosa col·lecció «Els Nostres Clàssics»— la importància de la literatura oral-tradicional en la gestació de la literatura catalana escrita abans del Barroc.

ANTONI SERRÀ CAMPINS

PEREIRA, Michela i Barbara SPAGGIARI: *Il «Testamentum» alchemico attribuito a Raimondo Lullo. Edizione del testo latino e catalano del ms. Oxford, Corpus Christi College, 244*, Florència, SISMEL / Edizioni del Galluzzo («Millennio Medievale», 14).

L'alquímia arriba a Europa amb les traduccions que en canvien l'orientació intel·lectual a partir del Renaixement del XII. A la baixa Edat Mitjana l'alquímia és

2. En un estudi que ha estat traduït a l'espanyol: Mijail BAJTIN, *La cultura popular en la edad media y en el Renacimiento: El contexto de François Rabelais* (Madrid, Alianza, 1989).

3. Aquest és un procés que ha estat prou ben explicat per Peter BURKE, *Popular Culture in Early Modern Europe* (Londres, Temple Smith, 1978).

la recerca filosòfica de l'agent de la perfecció material a través de la manipulació d'ingredients bàsics. L'alquímia és inseparable del laboratori i en això resulta estranya entre les altres ciències del moment: de fet, és més a prop de les arts mecàniques (fondre metalls, obtenir minerals, fabricar vidre), que de les liberals.

El cor de l'alquímia és la noció d'*opus*: la imitació dels processos naturals amb un esforç creatiu tècnic per tal de reproduir artificialment l'agent de la transformació. Els textos alquímics són de caràcter tècnic, però no encaixen dins dels esquemes escolàstics. Si en un primer moment l'alquímia va ser discutida a les universitats, a partir del XIV interessa els reis, els nobles i els obradors de les ciutats: és quan intervé la vernacularització. Al principi, els textos són en llatí, tot i que se sospita que la pràctica parlada de l'*opus* era sempre en vulgar. Pau de Tàrent especulava en llatí sobre la transmutació, però Griffolino i Capocchio, dos alquimistes pràctics citats per Dante, segur que operaven en la llengua popular; com també Jean le Rous i William de Dalby, documentats a la cort anglesa el 1329. L'ensenyament extrauniversitari de l'alquímia implica relacions d'aprenentatge mestre-deixeble de caràcter pràctic i oral, com als gremis o a la medicina d'abans de l'escola de Salern.

Els testimonis literaris ajuden a dibuixar el quadre de la difusió dels secrets de l'alquímia més enllà dels cercles dels «fills d'Hermes». Pereira creu que el procés de vulgarització és més complex de com el descriuen alguns autors, com Robert Halleux. Es pot documentar una clientela per a l'alquímia procedent de tots els estaments (testimoni del text *Semita recta*, presència dels alquimistes a les obres de Lull, Dante, Jean de Meun i Chaucer). Com en el cas de Lull i Dante, que produeixen ciència en vulgar, els alquimistes es presenten com a intel·lectuals d'elit, bé que no universitaris. I fins hi ha qui, com Cristòfol de París (que era italià), tot i escriure en vulgar, es queixa que el secret de l'*opus* alquímic es pugui trencar revelant-lo a qui no sap llatí. La producció de textos alquímics en llengües vulgars a partir del segle XIV depèn alhora del fet que els autors no pertanyien a les escoles, i de la circumstància que la ciència que cultivaven s'experimentava al laboratori, on dominava la llengua parlada. Pereira proposa que, al marge del món de les receptes, l'alquímia tardomedieval no es pot considerar una activitat popular, és a dir, intel·lectualment minoritzada, sinó perfectament científica.

Fins aquí el rerefons històric que permet d'entendre la importància del llibre que ressenyem: vegeu els treballs de Pereira *The Alchemical Corpus Attributed to Ramon Llull*, Institut Warburg, Londres, 1989; *L'oro dei filosofi. Saggio sulle idee di un alchimista del Trecento*, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, Spoleto, 1992; *Alchemy and the Use of Vernacular in the Late Middle Ages*, «Speculum», núm. 74 (1999), ps. 336-356; i, de la mateixa amb Chiara Crisciani, *L'arte del sole e della luna. Alchimia e filosofia nel medioevo*, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, Spoleto, 1996. Advertim també que Pereira té en premsa dins de l'obra col·lectiva *Història i Ciència als Països Catalans*, promoguda per l'Institut d'Estudis Catalans, un capítol titulat: *Per una història de l'alquímia a la Catalunya medieval*.



El *Testamentum* atribuït a Ramon Llull és obra d'un anònim que coneixem com el Magister Testamenti. El *Testamentum* es conserva en molts manuscrits medievals i en nombroses edicions del segle XVI al XVIII. Va ser redactat en llatí a principis del XIV, i més tard se'n van fer versions catalanes i franceses, que, arribat el segle XV, van adquirir interès als ulls dels especialistes en alquímia d'aquell segle. Aquest el cas del canonge anglès John Kirkeby, que sabem que va obtenir una llicència per practicar l'alquímia. Kirkeby va preparar una edició fiable del *Testamentum* i, per fer-ho, va comparar un text llatí que tenien a Londres amb traduccions romàniques procedents del continent. De la seva feina filològica en va sortir el manuscrit del Corpus Christi College d'Oxford, 244, que editen Pereira i Spaggiari. Kirkeby va fer una edició acarada llatina i romànica, compulsant en la sego-na diversos textos catalans amb un de francès. La seva finalitat era controlar totes les variants per no perdre cap engruna de la ciència alquímica. Per aquest camí va arribar a elaborar el 1455 la primera edició crítica de la història d'un text català.

Arribar a determinar que les coses són com explica el paràgraf anterior és el resultat d'unes llarguíssimes i àrdues recerques. Pereira i Spaggiari aposten ara per l'ascendència mallorquina de l'autor del *Testamentum*: hom pot aventurar el «retrat sense nom» d'un «alquimista meridional a la cort anglesa», és a dir, un blear que havia estudiat a Montpeller als temps de l'ensenyament d'Arnau de Vilanova (de qui era un «deixeble infidel»), i que posteriorment va treballar a la Gran Bretanya cap a 1332.

Les pàgines IX-LXI són una síntesi de les recerques de Pereira sobre els orígens de l'alquímia pseudolulliana en la línia del que s'ha explicat al principi d'aquesta ressenya. Les pàgines X-XXI expliquen concretament que el Magister Testamenti posseïa una cultura mèdica adquirida a Montpeller, especialment pel que fa a la noció d'una ciència mèdica universal i d'una farmacologia experimental. En aquest sentit utilitza terminologia arnaldiana, però no segueix les conviccions d'Arnau, que mai no va creure en un «fàrmac universal», és a dir, l'elixir, que és a la base de l'*opus* alquímic, i que té lligams amb la «prolongatio vitae», a través de la conservació *sine die* de l'«humit radical» proposada per Roger Bacon.

Precisament Montpeller és el nucli d'on surten dues branques importants de l'alquímia medieval que van acabar atribuïdes respectivament a Llull i a Vilanova, la del *Testamentum*, amb ressons textuals en català, i la del *Rosarium philosophorum*, que té versió occitana. L'ambient propici a la ciència en vulgar del món catalanollenguadocià a la primera meitat del XIV es documenta en recerques de McVaugh, García Ballester i Cifuentes (p. xx). El Magister Testamenti hauria viatjat de Montpeller a Londres, on afirma que es troba al colofó de la seva obra (escrit al segle XIV), redactada originàriament en llatí bé que amb les marques de la llengua romànica catalana d'origen, el català (ps. XLI-XLII). Pereira documenta la protecció d'alquimistes per part del rei Eduard III d'Anglaterra i de la reina mare, Isabel.

L'altra dada aportada que fa quadrar el «retrat» del Magister Testamenti és l'existència d'un obrador alquimista a Mallorca protegit per la corona, als temps

del rei Sanç (ps. XXI-XXII). La pista que relacionaria el MT amb l'ambient jueu, on també es documenten practicants de l'alquímia, ens el situa de la banda cristiana, ja que al text hi ha rastres de polèmica antijudaica (ps. XXV-XXIX). No hi ha hagut, doncs, manera de dotar d'un nom el Magister Testamenti: Pereira s'ho explica pel fet que la seva obra és posterior a la butlla de Joan XXII «Spondent quas non exhibent», de 1317, que va excloure l'alquímia de la ciència universitària. En aquestes condicions la marginació conduïa fatalment de l'anonimat a l'atribució pseudoepigràfica a Ramon Llull (consolidada ja a París al principi del segle XV, p. XXXVIII).

La crítica textual permet d'assegurar que l'original del *Testamentum* no és català perquè el text romànic de l'edició del llibre que comentem ha estat traduït del llatí (p. XL). Un llatí, però, que, com hem dit, havia estat produït per un català un segle abans. Entrem així en l'àmbit de la tradició textual del *Testamentum*, una obra llatina amb diverses branques de transmissió que, en certs punts, es poden entendre com a redaccions diferents (inclusió de glosses, retocs). Els manuscrits tenen una estructura tripartita (Teòrica, Pràctica, Llibre dels Mercuris), mentre que les edicions dels segles XVI i XVII fragmenten aquest conjunt en tres llibres de títols diferents. Sempre tenen un lloc destacat les figures que, com en les obres lul·lianes pròpies, serveixen de referència mnemotècnica, alhora que faciliten l'assimilació de les definicions d'uns conceptes amb els quals l'usuari ha de dur a terme unes operacions. En el cas del *Testamentum* es tracta de manipular uns «principis naturals» i uns d'«artificials», necessaris per als processos de l'obra (*opus*), és a dir, les transformacions de les substàncies materials i les receptes alquímiques en concret.

Considerant la variació invencible de la història textual del *Testamentum*, Pereira ha triat amb molt bon criteri de reeditar el còdex Kirkeby, perquè es tracta, diu, d'una conjuntura privilegiada en la complexa transmissió de l'obra, de la qual no sembla possible obtenir un text crític únic. El còdex del Corpus Christi College d'Oxford il·lumina la presència de la cultura alquímica a l'Anglaterra del XV, explica les arrels del pseudolul·lisme i restaura el paper de les llengües vernacles en la difusió de la ciència a la baixa Edat Mitjana. L'edició va acompanyada d'un desplegament de materials ecdòtics sobre el conjunt de la tradició que es projecten sobre l'estudi i que generen els apèndixs de les pàgines 518-600 (vegeu més avall). El text ocupa les pàgines 1-515 i acara les dues versions, llatina i romànica, com ja s'ha fet, als darrers anys, en algunes edicions lul·lianes i no lul·lianes del *Corpus Christianorum* de Brepols.

Spaggiari afronta a les pàgines LXIII-CXXXIV la compromesa tasca de caracteritzar la llengua de la meitat romànica del còdex Kirkeby; l'edició del text corresponent, situada a les pàgines parell i afrontada a la llatina, respon als criteris que explica aquest estudi. El propòsit d'identificar una coloració dialectal mallorquina en el text domina la tasca, però els resultats només poden ser conjecturals. Per començar, que el Magister Testamenti fos mallorquí, hipòtesi plausible, no implica que ho hagi de ser el text del ms. Kirkeby, ja que hem determinat que es tracta

d'una retraducció del llatí situable entre 1332 i 1440, igual com la francesa. D'altra banda, no existeix una bibliografia que permeti identificar el mallorquí medieval, com molt bé indica Spaggiari a la nota 2 de la pàgina LXXV. Per tant, cal considerar que les conclusions que s'avancen a la mateixa pàgina a propòsit dels trets mallorquins no tenen valor probatori. Vegem-ho: la vocal neutra i la distinció entre *o* i *u* àtones són generals al català oriental antic, com també la conservació del nexa —NR— llatí; el *pas* de *M* a *n* davant de labial és un fenomen gràfic; la presència de l'article salat és mínima al text i subterràniament general arreu (per exemple a les cròniques, a la toponímia de gran part del Principat), la pèrdua de la *t* del gerundi pertany al català general, la disposició de l'acusatiu davant del datiu en els pronoms febles s'ha mantingut al mallorquí modern, però és la normal a l'Edat Mitjana; les dissimilacions són difícils d'atribuir a determinades àrees.

Spaggiari desplega minuciosos llistats d'accidents gràfics segons classificacions tipològiques, prova de la minuciositat de la seva atenció. La traïció informàtica que fa aparèixer signes fonètics aberrants i clarament no desitjats a les pàgines LXXV i LXXVI retorna més endavant (vegeu el repartiment de rodona, cursiva i negreta en el cos del text). La classificació de les vacil·lacions gràfiques mostra que l'objecte d'estudi alguns moments s'escapa de les mans: així, per exemple, a la pàgina LXXV, no sembla pertinent discutir si «iamegament» supleix un «jamegament», i altres casos similars, si el que fa el manuscrit, com tots els medievals catalans, és simplement no distingir entre les grafies *i/j*; a la pàgina LXXVII, totes les grafies de «destróvir»/«destruir» no són pas franceses sinó perfectament normals en català (vegeu el DCVB).

Resulta més senzill, en canvi, identificar solucions fonètiques i morfològiques franceses (ps. LXXXIII-CIV) en unes anàlisis detallades que s'apropen a una gramàtica completa del català medieval. Segueixen unes observacions sobre la sintaxi, amb la presència de les marques llatines pròpies de totes les traduccions (ps. CIX-CXII). Apunto que la llista d'expressions proverbials de les pàgines CXI-CXII és molt pertinent i pot ser útil contrastar-la amb el repertori lulllià corresponents. Resulta desconcertant, en canvi, l'apartat del lèxic. Hom es pregunta per què cal aportar aquí (p. XCII) com a prova de catalanitat un grapat de mots privatius d'aquest idioma (*fadrí, lombrígol, luert, minvar, pererós, raíl, bòboles*; i es podrien discutir!), quan acabem de repassar una gramàtica sencera del català. De fet, el problema que desafia l'estudiós en textos com el nostre és el del lèxic científic medieval, sobre el qual no tenim cap estudi digne d'aquest nom.

El DCVB afortunadament va buidar textos mèdics (Chauliac, *Quesits i perquèns*, etc.) i, com que la literatura medieval catalana és del XV, els mateixos poemes i novel·listes forneixen gran quantitat de material tècnic incorporat al lèxic corrent. En aquest sentit hi ha un abisme en relació a la lexicografia clàssica occitana (Raynouard, Lévy), que bàsicament es nodreix de materials del XII i del XIII, sobretot lírics. De tota manera, som a les beceroles, i totes les edicions de textos científics catalans medievals generen necessàriament un repertori d'*addenda* al DCVB, sigui per les entrades en elles mateixes, sigui per les accepcions tècniques

específiques. És, doncs, una ocasió perduda la de l'edició del *Testamentum* en aquest sentit: la llista de mots patrimonials que també són en Llull, via diccionari del pare Colom, no és en absolut indicativa de res (ps. CXXIII-CXXI). En canvi, és preciós l'índex de coses notables de les pàgines 603-622, on malauradament només es treballa sobre el text llatí.

La discussió sobre criteris d'edició incomoda necessàriament els filòlegs del mateix país del *Magister Testamenti*, perquè de tradicions tots en tenim (totes amb els seus defectes), i l'únic criteri bo és el criteri aplicat sistemàticament (incomoda per exemple que hom discuteixi precisament la distinció entre la forma «el» article, i les aglutinacions de la mateixa aparença gràfica (p. CXXII), quan, a la pàgina XCVII, havíem quedat que l'article del nostre text era «le» o «lo»: «el», òbviament, és una forma que, fora de context vocàlic, s'afirma només al XVI).

Sense voler ni minimitzar ni desautoritzar la feina de Spaggiari, cal formular una queixa: el seu text català no és «llegible», en el sentit que no és utilitzable per a una recerca lèxica i d'història de la ciència si, després d'escanejar-lo, no el netegem de totes les repeticions en francès i de totes les variants introduïdes per *aliter*, *littera gallica*, etc. (vegeu ps. LXVIII-LXXIII). Vull dir que l'opció per una edició semidiplomàtica reté el *Testamentum* català de l'altra banda de la frontera dels «testi di lingua» catalans. Diríem que un bon aparat que recollís religiosament les intrusions, deixant el català net, clar i a l'abast, hauria fet més bon paper que no pas l'anotació-comentari actual. (D'un cop d'ull a les primeres pàgines: no sembla rellevant advertir que el manuscrit confon «con» i «com», 7.21, atesa la generalitat del fenomen; no sorprèn gens la grafia «corsors», 7.24, que és força corrent per «corsos»; en canvi, «anantull», llatí «indulgencie», 15.54, es pot resoldre editant «antull», que vol dir «desig irracional», i suposant un *lapsus calami*... Es pot continuar, malauradament).

D'altra banda, l'ús de tipus gràfics diferents dintre del text, com he dit, queda perillosament subjecte a la traïció informàtica. Per exemple, a la pàgina 4.23 «sages», al lloc de «savis» mereixeria una cursiva, perquè és un mot distintivament francès, i a 4.26 «rubrica prima», en lloc de «rubrica primera», una negreta, ja que és llatí. Quedaria el dubte de si «rubrica», com a cultisme voldria ell sol la negreta; és el cas de «genus» i «opus» i de tots els cultismes llatinitzants en general. Que ens movem, entre d'altres condicionaments, en el terreny de la traïció informàtica ho demostra el guió entre les dues síl·labes d'«antich» a 4.25, procedent d'una *hyphenation* mal transformada mecànicament.

Els apèndixs, a cura de Pereira, proposen (1) el text de la *Cantilena* (per a la versificació i la llengua, vegeu Spaggiari, ps. CXXIII-CXXVII), un obscur poema alquímic acompanyat de glossa llatina. Segueixen: (2) una exploració de la tradició manuscrita del *Testamentum*, classificada per famílies, i amb especificació dels exemplars controlats; (3) un acarament a tres columnes d'alguns fragments significatius de tres manuscrits rellevants, que dóna raó de les quasi variacions redaccionals del text; (4) un acarament a set columnes de redaccions del segle XV amb l'edició vulgata de Manget (Ginebra, 1702); (5) les transcripcions del pròleg i del

colofó de les redaccions romàniques; i (6) una descripció sistemàtica del ms. Corpus Christi 244 d'Oxford. Pel que als índexs que tanquen el volum, ja hem remarcat més amunt l'excel·lència del temàtic.

LOLA BADIA

*Llibre de tres*, Martí de Riquer ed., Barcelona, Quaderns Crema, 1997.

«Encara no sabem explicar sistemàticament de què reien els medievals», reconeixia Lola Badia en fer les conclusions a unes recents jornades.<sup>1</sup> L'humor sembla representar un dels aspectes més complexos de la cultura humana. La clau de l'humor rau en la interpretació grotesca o ridícula de determinats patrons presents a una cultura; per entendre, amb la suficient subtileza, de què reien els medievals, doncs, hem d'haver assimilat prèviament el màxim d'informació sobre els seus patrons culturals, sovint considerablement allunyats dels nostres.

Prenguem com a mostra el cas d'aquest *Llibre de tres*, un opuscle català medieval en què, en forma de proverbis en tríades, es barregen consells didàctics asenyats amb observacions humorístiques de dubtós valor educatiu, quan no clars estirabots. Aquesta combinació és impensable en un text del segle xx, que no mesclaria tons contradictoris en un discurs didàctic: o oferiria una obra en què tot se subordinàs a la broma, o una altra d'intenció seriosament educativa, que admetés només el solaç necessari per delectar ensenyant, però que excloués aquelles observacions tan agudament humorístiques que en possassen en dubte el propi missatge seriós. Com he començat indicant, però, el nostre sentit de l'humor no té per què coincidir amb el sentit de l'humor d'altres cultures, inclosa la medieval; i, per tant, hem de buscar en la pròpia cultura medieval l'explicació al fet que el *Llibre de tres* oferisca aquesta versió, desconcertant als nostres ulls moderns, del delectar ensenyant. No tinc dubtes que, quan tindrem més dades sobre cultura medieval, ens ho sabrem explicar millor.

De moment, però el *Llibre de tres* ha tingut la sort de ser editat per un dels màxims especialistes en cultura catalana i romànica medieval: Martí de Riquer. La seua edició d'aquest opuscle és impecablement modèlica. El mètode riquerià aporta una eficàcia que ha acabat transcendint les imcomptables modes que hi han competit. Aquest propòsit filològic, d'origen neopositivista, de limitar-se a l'enunciació dels fets incontrovertibles i defugir radicalment l'especulació, resulta al lector tan informativament eficaç com literàriament poc florit —que no poc elaborat. La sobrietat riquerià defuig elegantment tota ombra de narcisisme, perquè dins aquest mètode no es concep més estrella que el propi text, servit al

1. *Literatura i Cultura a la Corona d'Aragó* (ss. XIII-XV), jornades organitzades per l'Institut de Llengua i Literatura Catalanes de la Universitat de Girona, el juliol del 2000.

lector de manera clara i comprensible. Riquer exemplifica aquella lliçó que Umberto Eco donava als joves investigadors al seu manual per fer tesines: els mestres més savis són aquells que saben explicar el seu descobriment de manera que sembla claríssim, defugint la temptació de l'enrevessament abstrús, que és com passejar-se amb el vestit nou de l'emperador del conte. És clar que el mètode riquerià, en prendre aquesta opció, apel·la a un lector intel·ligent, que no es deixi embolicar i que no necessite ser afalagat.

El *Llibre de tres*, com tantes altres obres, necessitava una edició clara com a punt de partida d'altres estudis, i és evident que Riquer ha tingut present aquesta condició. El breu estudi introductori a la seua edició presenta dades sobre els següents punts: caracterització bàsica del recull, amb referències medievals que ajuden a entendre determinades tríades (com la lletra de Guerau de Castellverd que s'hi reproduïx en apèndix); cauta proposta de datació del recull entre 1380 i 1390, prenent com a base les referències als mogobells —de forta anomenada en aquells anys—, i a la cort ducal —probablement la del futur rei Martí—; consideració del tipus d'humor present al *Llibre de tres*; exposició de la tradició de tríades, originades primàriament en determinats passatges dels Proverbis bíblics; observació de les tríades que hi apareixen en forma rimada, i, finalment, recapitulació de les concordances (distingint-hi les rellevants de les de poca rellevància) entre el *Llibre de tres* i l'obra d'Anselm Turmeda. Riquer no hi nega la possibilitat que Turmeda hagués estat l'autor del *Llibre de tres*, però afegeix que l'antic menoret hauria pogut conèixer aquest llibre i aprofitar-lo en els passatges concordants del *Llibre de bons amonestaments* i de la *Disputa de l'ase*: «La poca originalitat de Turmeda és el que més s'oposa a atribuir-li decididament la paternitat del *Llibre de tres*» (p. 19). Convé recordar, per cert, que el *Llibre de bons amonestaments* es conserva en el mateix manuscrit que *Llibre de tres*: el 381 de la biblioteca Inguimbertine de Carpentras, conegut com F en la catalogació de Massó i Torrents.

El manuscrit F presenta molts punts d'interès. És, de fet, un dels manuscrits més atractius per a la reconstrucció dels gustos literaris catalans medievals. El *Llibre de fra Bernat* hi és, i també obres com la *Faula* de Guillem de Torroella, i l'anònim *Salut d'amor*. De fet, bona part de les obres que s'hi recullen poden ser catalogades com a literàries fins amb els mateixos criteris medievals, és a dir, considerant-les obres artístiques d'entreteniment. D'altres peces ací contingudes presenten valors àmpliament didàctics per a la vida en el món, i en particular per a la vida en societat (sense excloure-hi les relacions amoroses): des del *Llibre dels set savis de Roma* fins al *Facet* català, passant per les demandes d'amor catalanes i el mateix *Llibre de bons amonestaments*. Però, com que s'han perdut completament els cent primers fulls del manuscrit F, la reflexió sobre la possibilitat d'un propòsit unitari en l'aplec de les obres que s'hi contenen només pot ser aproximativa. L'aspecte unitari i més evident del recull, tanmateix, no es refereix tant al tipus de peces que hi apareixen com a la seua caracterització lingüística: el recollidor i/o copista hi ha deixat a bastament mostres no sols del seu registre nord-oriental, sinó d'altres marques encara més distintives, de les quals destacaré l'ocasional elecció

de paraules franceses, com «chivaler» al costat de l'esperable «cavaller», o l'incontestable «jolis» del *Facet* (vers 737), així com altres que potser s'explicarien per influència occitana, com «stront» al *Llibre de tres* o «cuyndia» al *Facet* (vers 739).

També els usos gràfics del copista resulten ben distintius, com la vacil·lació a l'hora de representar les laterals alveolar i palatal; particularment, el fet que ocasionalment hi aparega doble *l* representant l'alveolar: així, trobem la grafia *fill*, 'fil', al *Facet*, i al *Llibre de tres* aquesta grafia explica una triada confusa: «Tres coses fa la fembra: plora, rriu e filla» (108), on jo hi veuria el verb *filat*, és a dir, la pràctica quotidiana de les dones medievals de tota condició. Cal aclarir que la triada 108 està enmig d'un grup de cinc proverbis que tenen en comú d'enunciar tres coses que poden ser fetes alhora; per la qual cosa, i si hi reconstruïm *l'ensem* que les altres tríades han de tenir, hi hauríem d'entendre: «Tres coses fa la fembra ensems: plora, rriu e filla», sentència emmarcable en el context dels usuals comentaris literaris medievals sobre la presumpta inconsistència emocional de les dones, que abans de deixar de plorar ja començarien a riure (Bernat Metge feia dir al Tirèsies de *Lo somni* que «tan prest tenen les llàgrimes com los cans l'orinar»), i això sense deixar d'ocupar-se en tasques quotidianes com el filat.

Martí de Riquer s'ha ocupat de la resolució de diversos passatges poc clars, o mal transcrits, a l'edició Morel-Fatio: antigues males lectures que havien arribat a passar als diccionaris, resulten ací desembullades: *mansuech*, *coyma* i *macany* són en realitat *ecclesiàstich* (33), *tunyina* (156) i *macarý* (116); també milloren els proverbis 44 i 60 amb les noves lectures *arniat* i *planter de col*. El poc clar *calcar*, per cert, de 136 («Tres coses són per serrar en lo situ: bé beure, bé menjar e poch calcar»), inevitablement em recorda el *recalcar* que trobem en un passatge del *Facet* (v. 1478), literalment 'prémer dues coses l'una contra l'altra', i al *Facet* figuradament aplicat al coit.

Riquer aclareix filològicament tot el que pot, i, amb el seu franc costum, si li queda res poc clar, ho declara. En tenim un exemple a la triada 40: «Tres coses fan mal rrey: guerra serrar, forques d'argent fermar, e so qui és bé fet desfer», on Riquer indica en nota: «Per què 'd'argent'?» La sàvia manera riqueriana d'interrogar el lector, demanant-li si pot veure el que ell no ha vist, incita aquest a provar una resposta per continuar el que l'editor ha començat. Això m'ha ocorregut a mi, que m'he vist estimulada a aportar el següent suggeriment al passatge susdit. Me'n dona la pista un altre proverbí, el 66, distant físicament del dit 40, però molt proper en sentit: «Tres coses fan mal official: justícia vendra, qui mal no mer [mereix] per diners prendra e jaure ab stranya fembra». A la llum d'aquest darrer, podríem veure en «forques d'argent fermat» un retret a la possibilitat d'incitació reial a la prevaricació, a través del suborn als jutges; si ho entenguéssim així, el sintagma «d'argent» seria, no complement determinatiu, sinó circumstancial d'instrument o de manera (alçar les forques *amb o sobre l'argent* de la prevaricació).

Que una edició acurada siga el principi necessari de tot estudi filològic, m'ho palesa també el fet que, per molt que havia llegit aquest opuscle abans, no m'havia adonat del que ara, després de la clara edició de Riquer, és fàcilment observa-



ble: que els proverbis del *Llibre de tres* es presenten en bona part agrupats per temes. És destacable, molt especialment, una llarga seqüència de l'obreta, presentant observacions sobre la societat medieval classificada per estaments, amb una regularitat numèrica que exclou la casualitat. S'inicia a la tríada 30, amb la referència a l'alta jerarquia eclesiàstica: papa, cardenal, bisbe i abat, presentant-hi set observacions. La secció continua amb la jerarquia laica: el rei i la reina (37-43), cavallers (44-45), clergues (46-47), religiosos regulars (48-49), advocats (50-51), escrivans (52-53), mercaders (54-55), menestrals (56-57), i segueix amb observacions dedicades als hostalers (58), als pagesos (59-60), als capitans de mar (61-62), als mariners (63-64), als oficials de justícia (65-66), als jutges (67-68), als saigs (69-70), als flequers (71-72), i potser als moliners de trull (73-74). A continuació hi apareixen les dones (75-87), incloses algunes observacions sobre estaments femenins: monja (85), vídua (86), anciana (87). Podríem també trobar una certa unitat temàtica, al voltant de la malaltia i la higiene, en sentit ampli, en la seqüència 96-105, que es reprendria a 116-20, parant atenció ara a les constitucions físiques masculina i femenina. A 106-10 hi ha la seqüència a què m'he referit més amunt, de cinc tríades que enuncien accions fetes simultàniament. I encara podríem trobar més unitat si el *Llibre de tres* no fes la traça d'haver estat transmès de memòria, i de mala memòria. Així, en altres parts de l'opuscle trobem tríades que és imaginable que figurarien originalment en alguna de les seccions que hem indicat: les tríades del vi de 142 i 143 semblen complementar les del pa de 71 i 72; el mestre d'escola de 150-51 i s'inseriria millor dins la seqüència sobre els estaments socials i no al marge, igual que altres observacions sobre oficis i condicions, com 167, 159 o 161. A propòsit d'aquesta darrera tríada 161, una mica equívoca, m'agradaria proposar-ne la següent puntuació aclaridora: «Tres condicions són de persones qui de rriquea [són] tornats a pobrea: se fan metges, o horats, o alquimaires».

Els agrupaments temàtics comentats, doncs, revelen una sistematicitat en la confecció del *Llibre de tres* que exclouria de veure'l com una simple llista sense propòsit unitari, suma de pomes i peres en confusió. Novament ha ocorregut —com tantes vegades des de la dècada dels anys trenta— que, després que Martí de Riquer ha editat un text, aquest en va perdre la boira i s'illumina per al lector.

ROSANNA CANTAVELLA

MIRALLES I MONSERRAT, Joan: *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV*, Institut d'Estudis Catalans, 1997 («Repertoris de la secció filològica», III).

Amb aquest repertori, els estudis d'antroponímia catalana compten, des del final del 1997, d'una eina molt preciosa tirada a 600 exemplars, de la qual mesurarem el gran interès no solament per als catalans sinó també arreu dels països de llengua romànica. En efecte, com ho manifesta el seu autor (p.15), Joan Miralles i Monser-



rat, universitari mallorquí especialista de l'edat mitjana, aquesta realització s'inscriu dins el projecte europeu PatRom que, d'ençà del 1987, aplega investigadors en onomàstica desitjosos de realitzar un diccionari etimològic i històric dels cognoms de la Romània. El centre català, dirigit pel Dr. Antoni Maria Badia i Margarit i impulsat vigorosament, en particular, pel Dr. Joan Miralles i Monserrat, cal dir-ho, es revela com un dels més dinàmics i disposa d'un material abundantíssim, suficient per a bastir un diccionari propi. El *Corpus ...* de Joan Miralles n'és un testimoni: consta del resultat del buidatge de 15 documents situats al segle XIV, més precisament entre els anys 1308 i 1390, conservats majoritàriament a l'Arxiu del Regne de Mallorca, i escadusserament a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i del Regne de València. Són llistes de caràcter fiscal: llistes de monedatges de morabatí, de deutors de l'aljama, d'homes d'armes, de querns de setmana i de contribuents per a socors en guerra, relatives a les poblacions de Montuïri, Inca, la Ciutat de Mallorca i de les parròquies de Santa Eulàlia, Sant Jaume, Sant Miquel i Sant Nicolau.

La descripció dels manuscrits és acuradíssima, a l'estil del que fan filòlegs i paleògrafs, és a dir, que no hi manquen el lloc de dipòsit, la signatura, el nombre de folis, el format, la foliació, l'estat de conservació, el nombre de corondells, l'enquadernació, l'escriptura, la filigrana, la data d'elaboració si ve precisada o és suposada, les mans que intervenen, la portada amb la data de la lletra, la llengua del manuscrit, l'*incipit* de la portada i del foli 2, l'*explicit*, les nòtules si s'escau. Cap detall no escapa al transcriptor, que fa mostra d'un total rigor científic. Rigor científic que també es nota en la coherència de les normes de transcripció que són qualificades per l'autor mateix de fidelitat «a l'esperit i a la lletra dels manuscrits» (p. 33) tot respectant els criteris moderns de la col·lecció «Els nostres clàssics», cosa que suposa nombroses i delicades regularitzacions, restitucions, desenvolupaments d'abreviatures i puntuacions. La feina és tan clara que podria semblar planera si no llegíssim els dubtes que són confessats amb tota honestedat pel paleògraf... La reproducció facsímil d'una pàgina ho hauria il·lustrat encara més.

La transcripció que segueix ocupa 565 pàgines (ps. 35-600); dóna el contingut sencer dels llargs documents. A continuació ve una bibliografia mallorquina medieval exhaustiva (ps. 601-608) i, per fi, hi ha un índex antroponímic de 157 pàgines que és presentat lògicament i que fa fàcil la localització dels antroponims citats a l'interior del *Corpus*.

Com ho han remarcat Joan Veny, en el pròleg, i Cosme Aguiló, en la recensió del «Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica» (LXXX, ps. 59-62), aquesta contribució omple de manera magistral un gran buit i presenta un alt interès per a tot investigador, sigui quina sigui l'àrea lingüística a la qual pertany. Ensenya, en efecte, de quina manera cal treballar per tal d'anar completant eficaçment i científicament l'immens puzzle de la nostra antroponímia en totes les seves variants i èpoques. D'altra banda, el contingut del *Corpus* pot donar aclariments sobre el poblament i moviments migratoris, l'estabilitat i renovament de la situació antroponímica a través dels segles. Així, nosaltres rossellonesos hem constatat la importància de la presència ja coneguda de descendents dels pobladors vinguts de

casa nostra, per exemple, en «Argelers (Argilers), Bages (?), Baxàs, Canet (?), Cabestany, Capastany (el nostre Cabestany o el Capestang prop de Narbona i Besiers), Capsir, Caramany, Cassanya, Castellnou, Catlar, Cerdà (Cerdana), Clarà, Clayrà, Cochlliure (Clopliura, Cochliura, Qopliure), Codelet (Godolet), Corbera, Cornyà (?), d'Oms, Formiguera, Forques, Lupià, Marcaxans, Mayoies (?), Perpinyà etc...» i dels que eren originaris de les terres occitanes veïnes com: «Cargasès, Conques, da Proenza, de Limotges, de Milau, de Quila (no seria Quillà per l'actual Quillan?), Durban, Fonoyet, Limozi, Lunel, Narbona, Peytavi, Portel (Portell), Provansal, Quercorp, Revel, Tolossa etc ...». Les llistes del *Corpus* obren també vies d'explicacions possibles per cognoms o topònims obscurs: els «Pacull» del Rosselló, d'origen italià per alguns investigadors d'ací, tindrien una altra explicació pel diminutiu «Poculul» («Pucululla»), com ja ho havia proposat Francesc de B. Moll en *Llinatges catalans*; el cognom «Dedies» tindria un lligam amb «de Dia»; potser hi hauria una relació que convindria aclarir entre els «Tayaloca» («Tayalocha», «Tayaloqa») del *Corpus*, el mercader de Perpinyà «Joan Tallaloques» del qual el professor Joan Peytavi ha trobat atestacions de 1530 i el nom d'una platja de la costa de Banyuls de la Marenda d'origen desconegut, «Tallalauca»... Nombrosíssims comentaris són possibles.

Per ser breu, direm que la contribució de Joan Miralles constitueix una eina molt rica, modèlica i de consulta obligatòria, accessible a tota mena de lectors, estudiosos com aficionats, de la història dels nostres cognoms.

JORDI J. COSTA I COSTA

RAMOS ALFARÍN, Joan Rafael: *Ésser, estar i haver-hi en català antic. Estudi sintàctic i contrastiu*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

En l'àmbit de la gramàtica històrica catalana, la publicació d'un estudi com el que estem presentant suposa una aportació ben valuosa, ja que actualment en aquesta disciplina no abunden els estudis sintàctics de caràcter monogràfic. A més, l'aparició del treball de J. R. Ramos, que és un resum de la seva tesi doctoral, evidencia, un cop més, que la Facultat de Filologia de la Universitat de València compta amb un bon nombre d'estudiosos interessats per la gramàtica històrica, que assegura la continuïtat de la recerca científica en aquesta disciplina.

El treball de J. R. Ramos és un estudi aprofundit del funcionament dels verbs *ésser* i *estar* en català antic en el seu ús dins les construccions locatives, les modals, les atributives i les presentacionals, l'estudi de les quals inclou també l'anàlisi d'*haver-hi* en aquesta mateixa construcció. Convé remarcar que, a més de l'interès que suscita l'obra per ella mateixa, ja que cobreix un buit important en el camp de la gramàtica històrica catalana, incideix directament en un dels punts conflictius

de la normativa catalana com és la regularització de l'ús dels verbs *ésser* i *estar*, ja que l'autor aprofita la descripció del corpus per a completar i confirmar o no certs aspectes de la bibliografia relacionada amb la normativa d'aquests verbs (veg. per ex. la p. 136 o la nota 6 de la p. 352 i, sobretot, les ps. 422-423 de les conclusions).

L'estudi presenta tres grans parts, de les quals la segona constitueix la part central del llibre i correspon a la descripció i l'anàlisi del corpus. La primera part està dedicada a qüestions preliminars diverses presentades en tres capítols. El primer inclou una revisió dels diferents treballs publicats referits als verbs *ésser*, *estar* i *haver-hi* en català, és a dir, presenta l'estat de la qüestió. En el segon capítol l'autor explica els aspectes metodològics relacionats amb la selecció i el tractament del corpus que ha utilitzat en l'elaboració del present treball; i també es refereix al model teòric emprat, la lingüística cognitiva principalment, amb al·lusions a d'altres enfocaments que hi connecten, com la teoria del marcatge i de les jerarquies gramaticals, per acabar amb uns comentaris sobre les relacions espacials i les relacions temporals i aspectuals. En conjunt, en aquest segon capítol J. R. Ramos aporta tota la informació necessària per tal que el lector no avesat a aquests models teòrics entengui la descripció i l'anàlisi del corpus de què parteix l'autor en la segona part del treball. Remarquem la síntesi i la claredat d'aquestes explicacions. Finalment, aquesta primera part es tanca amb l'estudi dels usos dels precedents llatins dels tres verbs estudiats en la segona part del treball (ESSE, STARE i HABERE).

La caracterització dels usos sintàctics dels verbs esmentats que apareix en la segona part del treball s'inicia amb «una breu descripció dels usos medievals que més s'acosten als significats etimològics» (p. 75). A continuació segueixen els capítols dedicats a l'estudi de les construccions locatives, les presentacionals, les modals i les atributives, que presenten sempre una mateixa estructura. En primer lloc, trobem la caracterització de cada construcció a partir de quatre perspectives (sintàctica, semàntica, informativa i gestàltica). En segon lloc, l'autor presenta la seva descripció a partir dels elements que la poden integrar i en apartats diferents per a cada verb (*ésser*, *estar* i *haver-hi*). I per acabar se centra en l'anàlisi estadísticocontrastiva i les tendències evolutives de cada construcció. Hem de dir també que clou aquesta part descriptiva el capítol 7, dedicat a les combinacions estructurals, principalment a la combinació locatiu + atribut i locatiu + modal. Finalment, trobem les conclusions d'aquesta segona part.

La tercera part del treball és dedicada a l'anàlisi dels factors que determinen la selecció d'un o altre verb en les construccions analitzades, entre els quals cal tenir present les característiques lexicopragmàtiques, sintàctiques i morfològiques dels constituents de les construccions estudiades. És, doncs, en aquesta tercera part de l'estudi on trobem les explicacions que justifiquen el canvi lingüístic, que es produeix, segons l'autor, a causa de la interacció de diversos fenòmens. De manera que juntament amb la modalitat de l'acció, factor principal que en general determina la presència d'un o altre verb, cal no oblidar, per exemple, la necessitat de desfer el caràcter polisèmic de la construcció *ésser* + participi de passat (atributiva, temps compost i passiva) o la possible influència del castellà en determinades obres

escrites a l'àrea lingüística del valencià. Afegirem també que inclou referències a altres llengües romàniques, que completen la informació evolutiva del català.

En conjunt, l'estudi de J. R. Ramos destaca pel rigor metodològic del seu autor i per la seva exhaustivitat. I cal valorar molt positivament que el fet de recórrer a disciplines metodològiques ben modernes serveixi per aportar un punt de vista global que es basa en l'anàlisi sintàctica, semàntica, informativa i gestàltica de les construccions estudiades. No obstant això, i des d'un punt de vista més subjectiu, creiem que en algunes parts la lectura del text es fa un xic feixuga, tant per l'estructuració reiterativa de la informació com per la terminologia emprada per l'autor. A més, en alguna ocasió creiem que deixa d'esmentar alguna qüestió que considerem pertinent. Com per exemple l'elisió de la problemàtica sobre la catalogació del SN (subjecte o complement directe) que apareix en les construccions presentacionals amb *haver-hi*, qüestió a la qual hauria hagut de referir-s'hi si més no per tractar-se d'una polèmica clàssica. Amb tot, precisament una de les parts més originals del llibre és justament l'estudi de la introducció d'*haver-hi* en aquestes construccions, procés que l'autor relaciona amb la reculada que en general experimenta el verb *ésser*, que és substituït per *estar* en uns casos i per *haver* en d'altres (auxiliar del temps compostos). Per això hem de dir que en conjunt el treball de J. R. Ramos suposa un punt de referència obligat per als estudiosos en el camp de la gramàtica històrica i recomanem la seva lectura a tots aquells que hi estiguin interessats.

MAR BATLLE

Tous, Domingo: *Poemes i cartes*, edició a cura de Jaume Guiscafrè, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 («Biblioteca Marià Aguiló», 28).

La literatura catalana que es produeix a Mallorca durant l'últim quart del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX és, a hores d'ara, objecte de nombroses investigacions. En aquest sentit, a mesura que es revisen i recuperen les obres d'aquest període i es confeccionen les biografies dels autors que el protagonitzaren, es demostra que el concepte de 'Decadència' li fa poca justícia. De fet, es tracta d'una època de transició en què conviuen estètiques diverses que van des del postbarroquisme al preromanticisme, passant pel rococó i el neoclassicisme. Totes aquestes estètiques, sota els postulats de les quals es produeix una literatura amb entitat pròpia, provoquen, al capdavant, un debat intens del qual sorgirà la sensibilitat romàntica.

L'edició de Jaume Guiscafrè de *Poemes i cartes* de Domingo Tous (1779-1854) és un exemple de la recuperació de l'obra d'un autor d'aquest període. Domingo Tous, religiós i prevere, dugué a terme una intensa labor social i religiosa; fou, també, administrador dels béns de Josep de Togores i Sanglada, comte d'Aiamans, amb qui compartí la tendència ideològica del liberalisme moderat. A més,

Josep de Togores significa un estímul per a Tous a l'hora de compondre poesia: sempre n'és el primer lector, i en revisa, corregeix i critica les composicions. L'empremta del comte resulta tan significativa en Domingo Tous que es pot pensar, fins i tot, que aquest deixàs d'escriure una vegada esdevinguda la mort del primer. Encara més, Josep de Togores servà les composicions del prevere artanenc entre els seus papers literaris, fet que els ha preservat per a l'actualitat.

El treball de Guiscafrè suposa la primera edició de l'obra de Tous, ja que fins ara només s'havia editat algun poema espars i sempre en relació a altres autors del període. A la introducció de *Poemes i cartes*, en què figura una biografia i dades interessants sobre el context, hom fa una anàlisi de la seva poesia —que permet situar Tous dins els corrents estètics de la literatura catalana de la Mallorca de l'època—, i uns comentaris sobre la relació epistolar entre Tous i el comte d'Aiamans. A continuació, s'editen les composicions poètiques de l'autor. Aquí se'ns presenten vint-i-nou poemes ordenats cronològicament, que demostren —com ja apuntava Guiscafrè a la introducció— la filiació de la poesia de Tous al Rococó i a l'Il·luminisme. Pel que fa al primer d'aquests dos corrents, es manifesta en aquells poemes anacreòntics, arcàdics, que fan un tractament afectuós del tema amorós o una exaltació de la sensualitat. El paisatge hi és tractat d'una manera estereotipada i l'estil frueix d'un preciosisme encobert de senzillesa. També podem atribuir al Rococó el Tous més intimista, que poetitza els temes quotidians i anecdòtics. Tanmateix, però, en uns altres poemes s'hi adopta un to didàctic, de crítica social o filosòfica que ens remet als corrents il·luministes o il·lustrats. Aquests poemes segueixen, en algun punt, les propostes ideològiques i didàctiques de Jovellanos, o suposen una reflexió sobre les relacions entre l'art i la natura, d'acord amb els postulats de Luzán. Les composicions d'aquest bloc resulten, formalment, més complicades que les anteriors. En resum, es tracta d'una poesia culta, deutora dels autors clàssics i coetanis, escrita seguint un model de llengua depurat de dialectalismes. És, en conjunt, un exemple de la pervivència del Rococó i de l'Il·luminisme ja ben avançat el segle XIX, i una constatació de com és de poc apropiat el concepte de *Decadència* en aquest context.

Culmina el treball l'edició de divuit de les cartes que Domingo Tous trameté a Josep Togores entre 1827 i 1830. Procedeixen, totes elles, de l'arxiu del comte d'Aiamans, i les indicacions que s'hi extreuen ens indueixen a pensar que les cartes conservades no són totes les que Tous li escriví durant aquest període, sinó que Josep de Togores només guardà aquelles que li interessaven. Formen un conjunt força desigual que documenta dades d'interès social i cultural de l'època. Es troben lligades majoritàriament als poemes i ens mostren un Tous excessivament autocrític amb les seves produccions. Tot i aquest valor desigual, però, i a part de l'aportació al coneixement del món cultural i social que suposen, són un document interessant per a la història de la llengua i de la literatura.

*Poemes i cartes* és, per acabar, un avenç més en la recuperació de la literatura catalana de la malanomenada Decadència; una constatació de l'existència d'un grup consolidat d'escriptors en llengua catalana culta que fan una literatura de qualitat,

vinculada als corrents vigents en la literatura universal de l'època. En suma, és el de Guiscafrè un treball que contribueix a completar l'estudi d'una etapa sovint menysvalorada, dut a terme amb tot rigor que la filologia científica exigeix.

FRANCESCA SUREDA FONT

AGUILÓ I FORTEZA, Tomàs i JOAQUIM RUBIÓ I ORS: *Correspondència, I (1841-1844)*, a cura de Joan Mas i Vives amb la col·laboració d'Antoni-Lluc Ferrer, Palma de Mallorca, Estudi General Lullia, 1999.

La carta és el tema de la carta,<sup>1</sup> ben cert: a efectes de teoria epistolar, certs pasatges d'aquest primer lliurament de la correspondència entre Tomàs Aguiló i Joaquim Rubió i Ors resulten ben característics. Per exemple, en la carta primera, aquell que es refereix a la incipient correspondència com a continuació d'una «amistosa conversación» (carta 1, de 19-x-1841, p. 23). O aquells altres que al·ludeixen amb determinació a un aspecte bàsic del «pacte epistolar»: la preocupació d'una completa garantia de veracitat quant a les «consciències», les dels corresponents, que s'hi constitueixen i revelen: en moments de deliciosament ingènua metaepistolaritat un i altre corresponents es queixen d'un cert dèficit informatiu —d'un dèficit d'intimitat (cartes 42 i 45). En realitat, aquestes cartes d'una àvida i singular joventut literària permeten l'establiment de sengles «mapes personals» ben interessants: tots dos corresponents acaben essent-hi ben vívids, ells mateixos i la seva circumstància, tant (per dir-ho com Tomàs Aguiló, c. 45) en la «carrera de la immortalidad» (és a dir, la literària) com en la «carrera de la felicidad» respectives. I acaben perfilant-se en unes figures que no sempre reconeixem del tot en les imatges que n'ha perpetuat la història literària.

Especialment en el cas de Rubió i Ors. Ja en va avisar, fa uns anys, Antoni-Lluc Ferrer: en aquestes cartes entre Tomàs Aguiló i Rubió i Ors «La vida cultural barcelonina, i assenyaladament les preocupacions del darrer, hi apareixen sota un aspecte una mica diferent del que proposen al lector els exegetes del pròleg de 1841».<sup>2</sup> En efecte, en contrast amb el que semblaria adient a un «gaiter» sentimental i misantrop, o a l'agitador renaixentista del «pròleg de 1841», Rubió és aquí un home d'intensa vida social, periòdicament ofegat pels compromisos en què el té el càrrec

1. E. BOU, *Papers privats. Assaig sobre les formes literàries autobiogràfiques* (Barcelona, 1993), p. 147.

2. A.-L. FERRER, *L'any 1831 [sic, per «1841»] i la cronologia de la «Renaixença»*, dins *Miscel·lània Joan Gili*, a cura d'A. Manent i J. Massot i Muntaner (Barcelona, 1988), p. 263 n. 9. Quant als Rubió i Ors «altres», o quant als abusos i omissions d'aquests exegetes al·ludits, me n'és recordatori útil la mofa desconsiderada d'un tal Coca coetani de Rubió (Emili Coca i Collado?): «Vós, gaiter del Llobregat? / I què punyeta heu de ser! / Per nunci, foreu pintat, / o per mestre esparnyer!» (J. PIN Y SOLER, *Comentaris sobre llibres y autors* (Tarragona, 1947), p. 17).

de poeta de teatre.<sup>3</sup> Certament Rubió es queixa de «la necesidad de versificar a destajo»,<sup>4</sup> però queden pocs dubtes respecte que l'agitació mundana constitueix, segons declara, «la vida que más me gusta».<sup>5</sup> Fer de «gaiter», almenys davant del seu còrresponsal, no sembla gaire cosa més que un exercici d'estil més, tot i que l'hagi acabat reputant, diu Aguiló, «campeón de tu dialecto patrio».<sup>6</sup> No la cèlebre concitació en què tots pensem sinó un exercici exactament excèntric en el seu ascètic *rifuto* (de ben rotunds ecos literaris, d'altra banda): «Mañana [...] voy a Martorell: mañana me sentaré por segunda vez al pie de un puente por el cual han pasado veinte siglos casi sin deteriorarlo y a la orilla de un río que me ha inspirado algunos centenares de versos que se perderán como los murmullos de sus aguas, o como los recuerdos que envueltos en ellas hace tantos y tantos siglos que van a sumergirse en el vecino mar».<sup>7</sup> Per dir-ho curt: el Rubió pugnaç de la *Breve reseña* o el sever patrici que evoca Verdguer queden encara lluny. Rubió és aquí un jove de sòlida i polifacètica vocació literària, de boca i cor ingenus (diu Tomàs Aguiló),<sup>8</sup> capaç, ell que és «Nacional y Moderado»,<sup>9</sup> de meravellar-se rendidament amb l'aparat gestual d'una bullanga.<sup>10</sup>

Enfront seu, Tomàs Aguiló, sis anys més gran i amb l'aurèola d'haver estat redactor de «La Palma», és un personatge més fet i adust, sota l'ascendent de Josep M. Quadrado. Signe dels temps, descobrim fins a quin punt Aguiló era tocat d'una «habitual melancolía»<sup>11</sup> —la del poema «Resignación», en efecte: «¿Por qué

3. Carta 50, de 16-III-1844, p. 108 («Es fuerte cosa q<sup>e</sup> todo el mundo se crea con derecho para molernos y fastidiarnos pidiendonos ya una décima, ya un soneto &c., como si solo hubiesemos nacido para emporcar papel ó para servir de terceros!»); c. 53, de 26-IV-1844, p. 114 («No soy mas largo, pues mañana es día de gala y tengo que escribir el *Himno* de ordenanza para el teatro»); c. 56, de 25-V-1844, p. 119 (no pot correspondre complidament a Aguiló sobretot per «la necesidad de versificar á destajo»).

4. Carta 56, de 25-V-1844, p. 119. Semblantment en c. 50, de 16-III-1844, p. 108.

5. Carta 56, de 25-V-1844, p. 119.

6. Carta 2, de 2-XII-1841, p. 26.

7. Carta 61, de 14-VIII-1844, p. 126.

8. Carta 12, de 6-VII-1842, p. 42.

9. L'hi reconeix Tomàs Aguiló, c. de 10-I-1844, p. 94.

10. Escriu a propòsit de l'aixecament barceloní contra Espartero de novembre de 1842: «la imprudencia é imbecilidad de los gobernantes de esta capital acaba de dar margen á un movimiento popular q<sup>e</sup> quizás será la ruina de Espartero. Ya sabes q<sup>e</sup> estoy á matar con las asonadas; sin embargo ensalzo la conmovion pasada y tengo orgullo en ser catalan despues de lo q<sup>e</sup> he presenciado en estos últimos dias. Figurate todo un pueblo q<sup>e</sup> se levanta en masa, sin distincion de matices politicos al sonido de un rebato q<sup>e</sup> duró casi sin intermision dos dias continuos [...]. Era un espectáculo tierno y sublime ver á los mismos q<sup>e</sup> empuñaban el fusil y hacian fuego á la tropa, apresurarse en recoger y curar á los heridos, y cual abrazaban y prodigaban toda clase de auxilios á los vencidos» (c. 21, de 19-XI-1842, ps. 54-55).

11. Carta 55, de 22-V-1844, p. 117. També, carta 1, de 19-X-1841, p. 23 (es declara «acostumbrado a dar una ojeada atrás y á ver desvanecidas todas las ilusiones que han brotado en el camino de mi vida»); c. 59, de 30-VII-1844, ps. 122 («He soltado ya una palabra, esa terrible y atormentadora palabra de fastidio», etc.), 123; c. 62, de 28-VIII-1844, p. 127 («aspiro la melancolía en la atmósfera que me rodea», etc.); c. 70, de 17-XII-1844, p. 140 («El frio y el fastidio son dos enemigos que me atacan simultaneamente, que atormentan mi cuerpo y mi alma, que postran mis fuerzas físicas y morales», etc.).

del tedio abrumada / Mi alma flaquea y se postra?», etc. Però en la seva projecció pública el veiem abocat a la militància apologètica: Piferrer ja li podia reconèixer en 1841 davant de Rubió «excelentes ideas en punto a literatura»<sup>12</sup> que, es queixa Aguiló, ha de resoldre enmig de «la escasez [...] de materiales con que tiene que luchar un pobre isleño»:<sup>13</sup> passen per aquesta correspondència els projectes publicístics, el projecte finalment frustrat d'edició de Moreto, els sonets satírics «que son pensamientos bastante filosóficos [...] para combatir a la escuela Volteriana»,<sup>14</sup> el poema *Abdiel* (de què està ben satisfet perquè, diu, avantatja en ortodòxia *La divine épopée* de Soumet),<sup>15</sup> o la primera de les «poesies fantàstiques», la balada «Per una coma deserta», que tramet a Rubió i Ors el desembre de 1841.<sup>16</sup> Tot plegat, crec, un «mapa personal» literari feient i inequívoc.

També a efectes de teoria epistolar, arran del fet que una correspondència valgui com a test de confiança en una llengua literària, i que sigui un acte bàsic de socialització de la vida literària (a quina mena de «república de les lletres» contribueixen les cartes entre Rubió i Ors i Aguiló?), però sobretot a efectes de sociologia del renaixencisme, caldrà notar que es tracta d'un cartei en espanyol. Rubió i Lluç precisament es referia a aquestes cartes entre el seu pare i Tomàs Aguiló com a testimoni convincent «de la veneració y entusiasmo ab que era mirada la llengua castellana».<sup>17</sup> A propòsit de renaixencisme, diria que el que hi ha de substantiu en aquesta correspondència és la certificació d'allò de què ja estàvem avisats pel mateix curador del volum d'ara, Joan Mas, que «el lligam més fort entre els autors catalans i mallorquins no foren llurs aspiracions renaixentistes, sinó les tasques comunes d'apologistes».<sup>18</sup> És l'univers de Roca i Cornet i de Quadrado: era Quadrado que escrivia, en 1840, que «la eterna cuestión del siglo XIX es el cristianismo».<sup>19</sup> Renaixencisme: val a dir que el Rubió que llegim aquí sembla ser algú per a qui l'aventura de «gaiter» és un afer més aviat clausurat i subaltern, tapat per altres urgències; pel que fa a Tomàs Aguiló, que cert temps va ser algú també d'inequívoc rang renaixencista,<sup>20</sup> res no fa pensar a haver de modi-

12. Carta de Piferrer a Rubió i Ors de 21-IX-1841, citada en p. 24 n. 5.

13. Carta 12, de 6-VII-1842, p. 42.

14. Carta 14, de 26-VII-1842, p. 45.

15. Carta 29, de 5-IV-1843, p. 67.

16. Adjunta a la c. 2, de 2-XII-1841. Cf. J. MAS I VIVES, *Introducció a T. AGUILÓ I FORTEZA, Obra poètica*, ed. J. Mas i Vives (Barcelona, 1993).

17. «No hi ha com la lectura de la curiosa correspondència literària de aquell temps, pera que un hom se convensi de la veneració y entusiasmo ab que era mirada la llengua castellana. ¡Quin esment hi posavan los nostres pares pera evitar en ella tot lo que pogués semblar una catalanada, un giro poch castís, un mancamet d'expressió! Portavan lo seu fetichisme fins a traduir al castellá los diminutius casulans dels noms, y costa treball reconèixer en lo *Marianito* de las cartas de D. Tomás Aguiló al meu pare, al futur apóstol de la llengua catalana» (A. RUBIÓ Y LLUCH, *Prólech*, dins J. RUBIÓ Y ORS, *Lo Gayter del Llobregat. Poesías*, IV (Barcelona, 1902), ps. XXIV-XXV).

18. J. MAS I VIVES, *Tomàs Aguiló i la Renaixença*, «Randa», núm. 1 (1975), p. 73.

19. J. M. QUADRADO, *De la literatura en el siglo XIX*, «La Palma», núm. 1 (4-X-1840). Ara en *id.: Assaigs literaris*, a cura d'A. Tayadella (Barcelona, 1996) (la citació en p. 33).

20. Per exemple, M. S. OLIVER, *Obres catalanes completes*, IV (Barcelona, s. d.), ps. 163-164.



ficar la impressió de Joan Mas respecte del seu «anticatalanisme», o «mallorquisme *stricto sensu*»: «com més documentació exhumem, més radical es mostra en aquesta postura». <sup>21</sup> Sobretot és en funció d'aquelles «tasques comunes d'apolo-gistes» que l'activitat literària és contemplada, com a lenitiu de tot contratemps <sup>22</sup> o com a eina de regeneració que contraresti els «elementos de desorden introducidos en nuestra sociedad». <sup>23</sup> En qualsevol cas com a resistència en definitiva «romàntica» al (en termes d'Aguiló) «siglo egoista por excelencia». <sup>24</sup>

Apuntava abans que aquest primer lliurament constitueix l'epistolari d'una joventut literària singular —singular si més no pel pes del mite renaixencista, precisament, que ha hagut de sostenir, per l'aura de fundacional amb què insistim a identificar-la. Les característiques de la comunicació establerta entre Rubió i Aguiló, potser, i, segurament, la quotidianitat de la correspondència, per bé que ofereix curiositats impagables (com ara les informacions sobre la societat La Granuja; <sup>25</sup> les ironies constants dels corresponsals sobre Joaquim Maria Bover; la imatge de Balmes, recelós i altiu; <sup>26</sup> el fiasco de Marià Cubí a Mallorca; la curiositat projectada sobre Aribau; <sup>27</sup> usos socials com els àlbums personals, o els balls de màscares; etc.) tendeixen a desdibuixar els signes d'excelsitud d'aquella generació que han estat descrits, i exhibits, en altres llocs. <sup>28</sup> Dos d'aquests signes, però, queden esplèndidament atestats.

Un és el «certamen programático-cortádico-académico» (segons la cèlebre ironia de Piferrer) <sup>29</sup> de l'Acadèmia de Bones Lletres de 1841-42, el motiu que posà en contacte Tomàs Aguiló amb Rubió i Ors. <sup>30</sup> Hi concorregueren i hi foren premiats tant l'un, amb *Rugero de Flor*, com l'altre, amb el *Rondor de Llobregat*, que va obtenir el primer premi. Compartien «heroyco asunto» i neguits per les dilacions de «la apática y calmosa Academia». <sup>31</sup> I confidències substancials. Per exemple les de Rubió sobre determinades circumstàncies del certamen. <sup>32</sup> O aque-

21. J. MAS I VIVES, *Introducció*, citat, p. 9.

22. Rubió a Aguiló, a propòsit del poema «Resignación», del darrer: «Feliz el q<sup>e</sup> cree, y mas feliz aun el q<sup>e</sup> puede en los contratiempos de esta vida ir á beber un consuelo en una poesia inspirada por el mismo Dios, y q<sup>e</sup> es como un vaso de miel bajado del cielo para su alivio» (c. 15, de 13-VIII-1842, p. 47).

23. Aguiló a Rubió, 4-I-1843, c. 24, ps. 59-60. La frase citada és a la p. 59.

24. Carta 48, de 15-III-1844, p. 103.

25. Veg. p. 74 n. 16.

26. Carta 25, de 25-II-1843, p. 61.

27. Carta 58, de 13-VII-1844, p. 121; c. 59, de 30-VII-1844, P. 123; c. 60, de 3-VIII-1844, p. 124.

28. Per exemple, J. RUBIÓ Y ORS, *Noticia de la vida y escritos de D. Joaquín Roca y Cornet [...]*, Barcelona, 1876, ps. 36-37.

29. L'expressió és en una carta de Piferrer a Rubió i Ors de 21-IX-1841. En la present *Correspondència* és transcrita sencera (ps. 24-25 n. 5) «perquè és un poc l'origen de l'amistat que provocà l'epistolari que ara editam», puntualitza el curador (p. 24)

30. J. RUBIÓ I ORS, autobiografia, ms. (Arxiu Rubió), f. 12.

31. Rubió a Aguiló, c. 11, de 25-VI-1842, p. 41.

32. Rubió a Aguiló: «juzzo inútil recordarte q<sup>e</sup> lo mires [el *Rondor*] con indulgencia, pues sabes tan bien como yo lo difícil q<sup>e</sup> era hacer caber un asunto tan grande y falto de unidad en el es-

lla altra també seva segons la qual considera el seu *Roudor* «como un apéndice» de les seves poesies de «gaiter»: <sup>33</sup> voldria pensar que hi podem llegir alguna cosa més que l'allusió a la pura materialitat del volum del *Roudor*: Rubió, que acabaria identificant la «trompa èpica» amb els compromisos laborals, <sup>34</sup> mirava de salvar el *Roudor* de l'exotització, malgrat tot, assenyalant-ne la integració en el discurs del «gaiter». Com a «apèndix», diu. Com a discurs autojustificatiu, hom podria dir. <sup>35</sup>

L'altre, dels signes a què em referia, és la introducció del joveníssim Marià Aguiló en la societat literària catalana. Resulta captivador veure'n el procés des del seu mateix inici («Ya que hemos hablado de los talentos de Palma voy a hacerle un encargo. Tengo un amigo muy joven y algo deudo mío», etc.), <sup>36</sup> amb la sollicitud de Rubió a atendre Marià i les expectatives que genera el personatge. <sup>37</sup> I continua resultant commovedor assistir a les primeres conviccions d'èxit —sobretot aquella coneguda irrupció d'orgull de paternitat literària de Tomàs Aguiló: «Marianito es [...] nuestra obra». <sup>38</sup>

Joan Mas i Vives, que fa (ja!) vint-i-cinc anys que va donar al primer número de «Randa» el que continua essent l'estudi de referència sobre la relació entre Tomàs Aguiló i Rubió i Ors, ha tingut cura, amb la col·laboració inicial d'Antoni-Lluc Ferrer (p. 19), del primer volum d'aquest epistolari: setanta-una cartes d'un total (segons informa Mas en la introducció, p. 9) de tres-centes disset. Gràcies a Mas i a l'Estudi General Lullia, a l'empara del qual s'ha començat a fer realitat l'edició, som, doncs, en la perspectiva d'un nou gran epistolari del nostre XIX literari, en la línia dels monumentals de Verdaguer, Milà, Balmes o Llorente. Si més no és un material la importància del qual Rubió i Ors mateix destacava, a les seves velleses: «La amistad de Aguiló, durante muchos años el primero de los poetas de Mallorca, como fue por mucho tiempo también el más erudito y fecundo de sus literatos, [...] me proporcionó [...] la satisfacción de mantener con él una larga e interesantísima correspondencia literaria». <sup>39</sup> (Altrament: som, doncs, en la perspectiva que aquesta prou comentada abundor d'epistolaris que regala la literatura catalana acabi beneficiant rotundament la literatura del XIX.) Mas, editor de

---

trecho molde de un poema épico q<sup>e</sup> debía ser concebido y creado en pocos meses, y q<sup>e</sup> debía ser juzgado por hombres de diferente escuela, entusiastas de principios q<sup>e</sup> ya caducaron, difíciles de impresionarse de sus ideas rancias, y q<sup>e</sup> dieron una pueba asaz clara de lo poco que comprendian lo q<sup>e</sup> es un poema escogiendo un asunto q<sup>e</sup> solo cabe en la novela cual la han entendido los alemanes y cual la ha perfeccionado Walter Scott y sus imitadores» (c. 17, de 25-IX-1842, p. 50).

33. Carta 17, de 25-IX-1842, p. 50.

34. Amb motiu d'una visita a Barcelona d'Isabel II: «Otra vez he empuñado la trompa épica y me tienes convertido en una máquina de hacer octavas» (c. 56, de 25-V-1844, p. 119).

35. Tracto la qüestió en *Ser poeta. Sobre el Roudor de Llobregat de Joaquim Rubió i Ors*, en premsa.

36. Carta 28, de 18-III-1843, p. 66.

37. Carta 36, de Rubió a T. Aguiló, 7-XII-1843, p. 82.

38. Carta 43, de 3-I-1844, p. 92.

39. J. RUBIÓ I ORS, autobiografia, ms. (Arxiu Rubió), f. 12-12v.

l'*Obra poètica* de Tomàs Aguiló (Barcino, 1993) i estudiós de la de Rubió i Ors,<sup>40</sup> i un dels escassos erudits que han tingut accés a l'espectacular arxiu familiar dels Rubió, ha anotat les cartes de manera plenament eficaç. N'ha fet una transcripció diplomàtica, és a dir, en mots seus, «procurant de no introduir-hi cap tipus de modificació, ni tan sols les que podrien afectar abreviatures, puntuació o accentuació», convençut de «l'interès documental» de tals accidents (p. 19). Diria que si més no les certeses i sospites d'algunes errates devaluen aquesta opció. D'altra banda, la maquetació del llibre, més aviat incòmoda, no em sembla contribuir al valor de l'obra, en tants aspectes modèlica.

JOSEP M. DOMINGO

SALVÀ, Maria-Antònia: *Viatge a Orient*, ed. a cura de Lluïsa Julià, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

A la primavera del 1907 M. Antònia Salvà tingué ocasió de fer un viatge excepcional aleshores i no a l'abast de tothom encara ara, malgrat que la possibilitat de viatjar i conèixer món hagi esdevingut un fet normal i corrent. Per a ella tenia a més una connotació especial. Es tractava d'una peregrinació a Terra Santa, que anotà curiosament a manera de dietari. Per això hi detectam tres parts: la primera ascensional, tot fent camí a la meta desitjada; la segona, de plenitud, per assoliment d'aquesta meta o cim, i la tercera, la referent a la tornada, que va decaient fins a arribar a una corrua asèptica de noms.

Des de les primeres pàgines del viatge ens adonam de la fina sensibilitat de la poetessa, unida a la seva coneguda religiositat. Com una nina il·lusionada, s'embadaleix davant l'espectacle de la natura, llindar del veritable goig espiritual que li produirà la visita als Llocs Sants: «Estam en plena mar Jònica. Res més deliciós que aquesta mar blavíssima amarada de sol i aquestes blanques escumes per on hi *dansen iris meravellosos*. Ahir contemplava des de proa un esbart de delfins que ens seguien botant (...) Joestic fora de mi de tant de gust que hi pas» (p. 24). Les pràctiques religioses que es fan a bord li fan exclamar: «És un cel a la terra» (p. 24). La pelegrina s'extasia davant la exquisidíssima i netíssima Atenes, tota elegància i harmonia; davant el devessall de llum i de color de Constantinoble, on s'aixeca Istanbul, un bosc de xiprers i minarets, on tothom duu el casquet vermell, que amb bella escampadissa li fa pensar en una solada de cireres. Però tot contemplant els diversos paisatges no oblida en cap moment la seva mallorquinitat:

40. J. MAS I VIVES, *Joaquim Rubió i Ors, dues estades a Mallorca i un epistolari sentimental*, «Lluc», núm. 748 (gener-febrer 1989), ps. 11-22. Íd.: *Poesia sentimental en la segona època de l'obra catalana de Joaquim Rubió i Ors*, dins *El Segle Romàntic. Actes del Col·loqui sobre el romanticisme. Vilanova i la Geltrú [...] 1995* (Vilanova i la Geltrú, 1997), ps. 251-269.

«Les riberes de Grècia s'assemblen molt a les de Mallorca» (p. 25); «Dins un gran recinte de velles fortificacions [es refereix a Famagusta] que recorden les murades de la ciutat de Mallorca...» (p. 41); «som sortits a damunt les murades des d'on se domina gran extensió de terror molt consemblant a les marines llucmajoreres» (p. 42); «El cant que sentim [en el temple dels jesuïtes de Beirut] recorda vagament el de les nostres eres en temps de batre» (p. 44), etc.

Hi ha quelcom que sona a postís dins les anotacions de Maria Antònia. Ens referim a les al·lusions mitològiques, per ventura tretes de les guies en voga. Així, a Xipre, recorda que Venus hi nasqué de l'escuma de la mar; vora Jaffa hi ha la roca on estava encadenada Andròmeda per esser esposada al centaure quan fou alliberada pel braç de Perseu; l'estret dels Dardanelés és on Leandre passava nedant per anar a veure Hero. La poetessa, per cert, en aquest cas afegeix una pinzellada espontània i simpàtica al mite quan demana a un jove pelegrí si ell faria el mateix i, en comprovar el seu assentiment, exclama espontània: «Visquen els homes valents!» (p. 29).

Palestina és, com hem dit abans, la fita: «Desembarcam i lo primer que feim és besar la terra. Som a Terra Santa» (p. 45). Aquesta besada es repetirà a Natzaret, al Carmel, a la muntanya de les Olives, a la Via Dolorosa, al Sant Sepulcre. La descripció d'aquesta etapa s'assembla sorprenentment a la d'Egèria, la dama pietosa del segle IV, probablement hispana i principal, rebuda i obsequiada per bisbes i autoritats eclesiàstiques, que tantes concomitàncies mostra amb la nostra poetessa. Ella té molt present la Bíblia i la cita com fa Maria Antònia en nombroses ocasions. Ella descriu el paisatge, si bé no n'és mestra com la poetessa, bocabadada davant «blats que enamoren», baladres florits, tarongerars i figueres de moro, fassers, àlbers, tamarells, i flors humils. Ambdues coincideixen en la descripció d'un sicòmor venerable. Maria Antònia es refereix al que aixoplugà la Sagrada Família a Matariè (El Caire), del qual un pelegrí li dóna un trosset d'escorça, fet que ella accepta amb pena, per la mutilació deguda als excessos pietosos. Egèria parla del que hi ha a Ramessès, plantat pels patriarques, del qual tothom agafa branquillons per tal de curar la salut. També la poetessa mallorquina i els seus companys de peregrinació, com Egèria, són rebuts per les autoritats eclesiàstiques i si a aquesta donen fruits de la terra a tall d'eulògies, Maria Antònia recull medalles, estampes i relíquies, en record del seu pelegrinatge. La poetessa no oblida detalls i tradicions. Intenta contactar amb la gent. Com mou que en un intent de conversar amb uns al·lotets nadius aconsegueixi ensenyar a dir a un *roella*, per ventura una traïció del subconscient, enyorador dels camps llucmajorers. Encara un fet l'agermana amb Egèria. Diu aquesta: «Aleshores jo, que sóc molt curiosa, vaig començar a preguntar...» (XVI, 3). I Maria Antònia dóna proves d'aquesta condició tan femenina quan demana els noms a Stéllios, Demetri i Cónstans; quan només pot treure en net que un dels beduïns que la passen en barca pel llac de Tiberíades té nom Ibrahim; quan davalla entre els més agosarats per una escala estreta i fosca al sepulcre de Llätzer. Sorpren que la seva vena poètica sembli estroncada davant de tanta meravella. Només li permet una petita poesia i en castellà de tornada al Cai-

re. Les emocions són massa intenses per a expressar-les. Ho farà anys més tard, en una sèrie de poesies, fruit del record, que així mateix el llibre recull.

El volum conclou amb una *Excursió a Galatzó* que, segons notícia de l'editora Lluïsa Julià en el pròleg, Maria Antònia volia que es publicàs juntament amb el *Viatge a Orient* amb motiu de l'edició de les *Obres Completes* i que data de l'any 1911. Es tracta d'una descripció ben característica de l'autora, enamorada del paisatge de qualsevol dels nostres indrets i capaç de descriure'ls com ningú.

Sembla mentida que un volumet tan poc ambiciós doni tant de si.

MARIA DEL C. BOSCH

JULIÀ I MUNÉ, Joan: *Pere Barnils: l'home, el lingüista i el mestre (1882-1933)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

La historiografia lingüística catalana compta avui amb una nova aportació: la biografia de Pere Barnils. Julià exposa els aspectes més rellevants de la vida d'aquest lingüista català de principis de segle a través de tres eixos complementaris però independents, cosa que permet fer arribar l'obra a un públic general i a un altre de més específic, interessat en la lingüística i en la logopèdia.

Les primeres pàgines van dirigides al gran públic, atès que constitueixen una síntesi biogràfica de caire volgudament divulgador, escrita amb un estil amè i clar. En aquestes pàgines es presenta l'evolució intel·lectual de Barnils, amb descripcions de les estades de formació lingüística a Alemanya i França, relats sobre les il·lusions i desencisos en el si de la Secció Filològica de l'IEC i explicacions de la trajectòria barnilsiana cap a la logopèdia. Les abundants notes i les transcripcions d'algunes cartes de Mn. Alcover, Barnils, Fabra o Prat de la Riba, entre altres, mostren, tanmateix, el rigor amb què s'ha construït.

Després d'aquesta part més extensa, segueixen unes precisions biogràfiques des del marc de la lingüística o la logopèdia, ara amb un aparell erudit molt més destacable i amb la manifesta voluntat d'aprofundir en esdeveniments ja esmentats. En la part centrada en la figura del Barnils lingüista, s'hi inclouen reflexions sobre la política «cultural, docent i sobretot de recerca» de Prat de la Riba i sobre el funcionament de la Secció Filològica de l'IEC, així com un repàs crític i detallat del paper de Barnils en el camp de la lingüística catalana. En aquest sentit, es presenta la tasca desenvolupada per Barnils com a investigador descriptiu de camp, de laboratori, com a divulgador de la fonètica descriptiva i aplicada, i també es parla molt minuciosament del primer laboratori de fonètica experimental de l'IEC: orígens, funcionament, utillatge i publicacions. En un altre ordre de coses, Julià no s'està de desmentir, a través del testimoni escrit epistolar, les afirmacions de Gulsoy, Pladevall i Montoya quant a la tasca desenvolupada per Barnils a l'Oficina del Diccionari General de la Secció Filològica de l'IEC.

En aquesta part més erudita, també cal destacar les pàgines dedicades a la logopèdia; aquí Julià explica amb detall les activitats desenvolupades per Barnils en aquest camp: des de la formació del professorat a la difusió d'activitats relacionades amb l'ortofonia, fins a la creació d'un laboratori de fonètica experimental amb equipament per corregir els «defectes del parlar», passant per una fructífera tasca d'investigació, de la qual es fa un inventari complet.

Julià, tanmateix, no es conforma amb l'exposició detallada dels fets històrics i la transcripció acurada d'un epistolari que en dóna fe, sinó que, de manera breu, assaja una valoració sobre la transcendència de l'obra barnilsiana a partir de qüestionar les afirmacions sobre Barnils escrites per altres lingüistes com Badia o Coromines, i també a partir de quantificar objectivament la producció científica de Barnils, per bé que no valori detalladament el contingut lingüístic de totes les seves aportacions. Conscient de l'oblit de Barnils per part de la lingüística catalana de principis de segle, finalment atribueix aquest arraconament a una situació circumstancial que va afectar el «Barnils home».

Clou el llibre una completa bibliografia de Barnils que es pot consultar tant per anys com per temes, la qual va seguida d'una útil cronologia de la vida del lingüista que es complementa amb els principals fets de l'època. També donen testimoni d'aquesta època les fotografies de la casa natal de Barnils, els col·legis on va estudiar, els seus familiars, amics i deixebles, els laboratoris de fonètica i les portades d'algunes de les seves publicacions que es troben en la part central del llibre.

En conjunt, l'obra permet endinsar-se en diferents graus de profunditat dins l'oblidada figura de Barnils d'una manera històrica més que lingüística o logopèdica, amb l'objectiu ben assolit de redescobrir «la seva condició provada de *lingüista* i la seva reconeguda figura de *mestre*» (p.186).

JOSEFINA CARRERA

GIMENO BETÍ, Lluís: *Josep Pascual Tirado i l'Obra del Diccionari (1920/1930)*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura, 2000.

Vet ací un benvingut llibre. Cal saber on anem i d'on venim, i Castelló, que pot enorgullir-se d'haver tingut uns bons literats en aquest segle xx, no semblava fins ara fer-los massa cas. Els noms del poeta Bernat Artola i Tomàs i dels narradors Salvador Guinot, Àngel Sánchez Gozalbo i sobretot Josep Pascual Tirado, encara que no massa coneguts al Principat, són del bo i del millor de les lletres al País Valencià. A Bernat Artola se li ha fet justícia en els darrers anys, i fins i tot s'han publicat les seves *Obres Completes* (1983). Ara, amb aquest llibre, Lluís Gimeno Betí ens revela a través d'un epistolari alguns aspectes del tarannà de Josep Pascual Tirado. Narrador costumista, autor de contalles de la terra castellenca i fabulador de la llegenda de *Tombatossals* (1930), on mitifica el poble de Castelló a través les

aventures del gegant en la cort del rei Barbut i en la conquesta de les veïnes illes Columbretes, Pascual enlairà com pocs les lletres castellonenques amb el seu estil inconfusible, en aquell ambient de llauradors que parlen amb saborós lèxic i modismes ben genuïns. Des que el 1920 deixà de banda el castellà encarcerat en què escriví els seus primers i intrascendents texts, l'escriptura de Pascual Tirado va en augment tant en valor literari com en força expressiva. La novella curta *Fruita de repom* és el començament, i fins a la mort el 1937 anirà oferint-nos mostres de la seva producció, congriada al redós de la Societat Castellonenca de Cultura. Allà uns homes doctes i erudits, com Ricard Carreras, Lluís Revest, Angel Sánchez Gozalbo —és a dir els «sabuts», com solia i sol anomenar-los la gent de Castelló— l'aconsellen i ensinistren, i el nostre llaurador lletraferit publicarà força contes en el butlletí de la Societat. Tot això culminarà en l'esmentat *Tombatossals* i en les successives narracions costumistes que titulà *De la meua garbera*. *Contalles de Castelló de la Plana* (1935). Gimeno Betí ha aconseguit de reunir una bibliografia de les col·laboracions de Pascual Tirado al Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura (ps. 12-15), gràcies a la qual podrem resseguir els progressos del nostre autor. Quan fa 15 anys vaig haver de prologar una edició facsimilar de les contalles *De la meua garbera*, vaig explicar que la producció i la personalitat de Pascual Tirado reclamaven un estudi que tingués en compte l'aspecte literari i lingüístic i la situació socioeconòmica en la qual es desenvolupà la seva obra. El present llibre de Lluís Gimeno és un bon pas en aquesta direcció.

Pascual Tirado fou dels «col·laboradors que tenen poca son», com Antoni M. Alcover anomenava aquells que l'ajudaven en la replega del vocabulari per a l'*Obra del Diccionari*. A una invitació del canonge manacorí del 1920, Pascual Tirado respongué amb entusiasme i de llavors ençà li va proporcionar moltíssimes paperetes de lèxic castellonenç. Més tard, el 1921, Mn. Alcover, Mn. Jaume Sastre i Francesc de B. Moll faran a Castelló una enquesta; Pascual serà el subjecte de Mn. Alcover, mentre que Moll fa entrevistes amb altres persones més joves i hi dibuixa eines agrícoles.

La correspondència que l'escriptor castellonenç adreçà a Mn. Alcover en el decenni de 1920 a 1930, la qual consta de 47 cartes i es conserva a l'arxiu de Francesc de B. Moll a Mallorca, és donada a conèixer ara per Lluís Gimeno Betí en la publicació que comentem i que, ho hem de dir, és presentada amb un gust exquisit. És llàstima que s'hagin perdut les respostes, puix que sovint en la carta és indicada la data en la qual aquesta fou contestada. Lluís Gimeno diu, massa modestament, que l'epistolari es publica acompanyat «amb algun aclariment», però aquest petit aclariment és tota una erudita, sovint laboriosa, recerca per esbrinar les al·lusions, i així tenim un quadre de la història social de la llengua catalana en les contrades castellonenques, i encara les desborda.

Són ben conegudes les idees integristes, dretanes, de Mn. Alcover i les batusses amb l'Institut i els denigrats «instituters». Pascual Tirado se sent identificat amb el bel·licós canonge i li comenta en sentit favorable tot el que aquest fa i trama. Per aquesta correspondència sovintegen referències a literats i polítics des de

Martínez Ferrando, Costa i Llobera, Garcia Girona, als impressors Octavi Viader i Armengot, al patriarca Gaetà Huguet, als «rabuts de la Lliga», a Puig i Cadafalch, i a Primo de Rivera, Alfons Sala, el general Jeroni Palou de Comasema i a tot de personalitats castellanques. Tanmateix, al meu parer, el que resulta més valuós són les preguntes sobre vocabulari de Castelló que Mn. Alcover i també Moll dirigeixen a Pascual Tirado i que aquest els evacua puntualment, en particular a les cartes núms. 12, 21, 26 i 30 dels anys 1921 a 1924. L'editor contrasta totes les respostes del literat castellanenc amb el que després ha aparegut al *Diccionari català-valencià-balear*, matisa diversos punts i indica els indrets de les obres de Pascual Tirado on surten alguns d'aquests vocables. És un treball de detectiu lexicogràfic ben suggestiu. Només en donaré un exemple que també m'afecta personalment. Al *DCVB* hi ha un article *lludia*, il·lustrat amb un únic text de Pascual, de l'any 1922: «De copudes garroferes, negres com una *lludia*», és a dir molt negres, atapeïdes. Confosos per la grafia de *lludia*, mal interpretada com si dugués l'accent sobre la *i*, quan en realitat és *llúdia*, els autors del diccionari pensaren que era «potser deformació de *judia*». Amb ajuda d'un text de 1611, vaig demostrar que es tractava de *llúdia* o *llúdria*, això és l'animaló que els científics designen com a «lutra lutra».<sup>1</sup> Ara a la carta núm. 21 tenim l'explicació que Pascual dona a Mn. Alcover, sense, però, saber què és en realitat una llúdia, puix afirma que sens dubte «serà cosa molt negra» i que «per a comparar cosa negra se diu "negre com una lludia"» (p. 56). A la fi del llibre Gimeno Betí dona la llista dels mots aclarits, que són una bona setantena. Treball magnífic el realitzat per Lluís Gimeno Betí, que s'uneix a altres aportacions seves, com ara tants estudis sobre el castellanenc i la llengua del Maestrat, sobre toponímia i filologia medieval i que fa poc van encara arrodonir-lo més amb la publicació de l'*Atlas lingüístic de la diòcesi de Tortosa*, editat per l'Institut d'Estudis Catalans.

GERMÀ COLÓN DOMÈNECH

FERRÀ, Miquel: *Cartes a Joan Pons i Marquès (1915-1947)*. Edició a cura d'Isabel Graña i Zapata, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997 («Textos i Estudis de Cultura Catalana», 54).

L'aparició d'aquest recull de cartes de Miquel Ferrà al seu amic i col·lega Joan Pons i Marquès va coincidir amb el cinquantè aniversari de la mort de l'autor d'*A mig camí*. En els darrers anys hem assistit a un redescobriment de Miquel Ferrà, sobretot gràcies als treballs d'investigadors com Francesc Lladó Rotger, Miquel Gayà, Josep Massot i Muntaner o Isabel Graña, la qual ha tengut cura de la pu-

1. Vegeu el meu llibre *Estudis de filologia catalana i romànica* (València / Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), ps. 85-88.



blicació d'aquest epistolari. En posar-se a la llum la gran quantitat d'articles dispersos i l'extensa labor de Ferrà com a polemista, a més de les intenses relacions amb els lletraferits i polítics del seu temps, ha restat ben clar el paper d'ideòleg i de director d'un grup d'intel·lectuals mallorquins que sorgeix durant els primers anys del segle XX i es consolida cap al final del segon decenni. Sens dubte, els epistolaris ens permeten veure com Ferrà va exercir pràcticament durant tota la seva vida un lideratge intel·lectual que es caracteritzà pel nacionalisme i per una opció estètica molt propera al noucentisme. Tot i haver residit durant una bona part de la seva vida fora de Mallorca (a Gijón, Vilanova i Barcelona), a partir de les seves cartes compremem que realment mai no es va desconnectar de la realitat insular; sinó que, amb articles escrits de lluny i amb lletres trameses als seus amics i col·laboradors, va exercir sobre la societat mallorquina una influència constant. Com Isabel Graña assenyala a la introducció d'aquest volum, «res del que succeïa a l'illa no li era aliè: estava permanentment informat de les coses de Mallorca i col·laborava assíduament en diaris i revistes formant part dels nuclis d'opinió més rellevants i, de vegades, capitanejant importantíssimes campanyes públiques per tal de convèncer i aconseguir que s'imposés el seu criteri» (p. 6).

La relació de Ferrà amb el també poeta, traductor, assagista i arxiver-bibliotecari Joan Pons i Marquès fou especialment rica. De les cartes que li va trametre durant trenta-dos anys a Palma i a Tarragona, on va residir entre 1922 i 1929, es pot concloure que el poeta de *Brins a l'oratge* fou el seu col·laborador més directe, que sovint executava els seus projectes i les seves accions a Mallorca. Això explica que l'epistolari recollit, conservat a l'arxiu de Joan Pons i Marquès a Palma, compregui un total de cent noranta-cinc documents. Dues d'aquestes cartes són lletres de Pons a Ferrà, potser còpies que l'emissor va guardar o bé lletres que finalment no foren trameses. També hi figuren algunes cartes que Ferrà envia a Pons per tal que les faci arribar a algun altre destinatari o còpies d'altres missives que li expedeix amb la intenció d'assabentar-lo de qüestions concretes. Curiosament, algunes d'aquestes lletres estan escrites en anglès, totalment o parcial, o presenten un bon nombre de mots en aquest idioma, en italià o en francès. Segurament, es tracta d'un joc entre els dos corresponents, atès el to de broma i de bon humor que predomina en la seva relació. La majoria d'aquestes lletres estan datades abans de la Guerra Civil, i el gruix més important és el comprès entre 1919 i 1921. En canvi, només sis pertanyen al període de la postguerra, la qual cosa s'explica perquè des del dia 19 de juliol de 1936 fins a la seva mort el 1947 Ferrà residí a l'illa. Isabel Graña ha realitzat la transcripció literal d'aquestes cartes, a les quals ha afegit abundants notes per tal d'identificar-ne els personatges i les publicacions citades.<sup>1</sup>

1. Hem de remarcar que, atesa les dificultats que impliquen moltes d'aquestes referències, s'han comès algunes errades d'identificació. A la carta 29, del 28 de juny de 1918, Ferrà diu que va enviar la seva adhesió al dinar d'homenatge a Maria Antònia Salvà a «Don Miquel», però després va saber que el pare d'aquest estava molt malalt, per la qual cosa no podria assistir a la festa. Graña identifica erròniament aquest Don Miquel amb Miquel dels Sants Oliver. Però no es pot trac-

L'epistolari entre Miquel Ferrà i Joan Pons i Marquès ens forneix informacions d'interès des de punts de vista diferents. En primer lloc, ens ofereix dades biogràfiques inèdites, com és la de la renúncia el 1930 a un trasllat a Mallorca a causa de les dificultats econòmiques per les quals passava la seva família. Les referències al tennis i a la pràctica de l'excursionisme, principalment en les primeres cartes, ens dibuixen un personatge característic dels anys vint, que coincideix amb l'autor de la sèrie *Sportwomen*. Però l'epistolari sobretot ens mostra un Ferrà molt instal·lat a Barcelona, la qual cosa explica que el 1936, quan preparava el retorn, s'adonàs de les grans dificultats que implicava deixar Catalunya, car «després de 25 anys de viure a Barcelona me lliguen mil coses i interessos» (p. 155). També hi veiem com, tot i les feines abassegadores, el 9 de març de 1921 acollia amb satisfacció la labor de director de la Residència d'Estudiants de Catalunya, situada aleshores al carrer de Ríos Rosas de Sant Gervasi: «Estic fet un gran senyor, propietari i tot, de Sant Gervasi. Però, de resultes, enfeinadíssim donant ordres al servei, disposant compres i dirigint obres, tot lo qual se suma les al-

---

tar de l'autor de *L'Hostal de la Bolla*, que aleshores residia a Barcelona, car Joan-Lluís Oliver i Sabrafín havia mort el 1897. En canvi, és força clar que «Don Miquel» és Costa i Llobera, el pare del qual va emmalaltir el juny de 1918 i va morir el novembre de l'any següent. Cf. Bartolomé TORRES GOST, *Miguel Costa y Llobera 1854-1922. Itinerario espiritual de un poeta* (Barcelona, Editorial Balma, 1971), p. 507.

Tampoc no creiem que «en Tous» citat a les cartes 47 i 49 pugui ésser el poeta Josep M. Tous i Marotó. En la primera Ferrà fa referència a un espectacle de gimnàstica rítmica de Joan Llongueras i proposa a Pons i Marquès que demani «a n'En Tous qui n'és l'empresari (pel març vénen) si el voldria subvencionar» (p. 51). A la segona es refereix a un possible viatge a Mallorca del Mariscal Joffre, que el 1920 presidí els Jocs Florals de Barcelona, amb molta polèmica. En ambdós casos sembla més lògic que es tracti de Josep Tous Ferrer, editor i propietari de diversos teatres de Palma, entre els quals hi havia el Teatre Líric. Tot sembla indicar que les consultes de Ferrà fan referència a l'escenari a utilitzar per aquests esdeveniments multitudinaris.

A la carta 147, del 10 de desembre de 1929, i a altres següents Ferrà esmenta Faust Morell, a qui diu que ha escrit. La curadora identifica aquest personatge com el pintor Faust Morell Bellet, del qual ella mateixa ens dóna com a data de mort el 1928. Potser es tracta de Faust Morell i Gual, que, segons Francesc de Borja Moll, el 1934 havia de donar una conferència sobre l'ideari del regionalisme mallorquí a l'Ateneu de Palma, però que finalment fou impartida precisament per Joan Pons i Marquès. D'aquest personatge, del qual tenim molt poques dades, sabem que era d'origen aristocràtic i que era amic de Joan Mascaró i Fornés, al qual ajudà a sortir de l'illa durant la guerra. Cf. Josep MASSOT i MUNTANER, *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978), p. 126; ÍD., *Els escriptors i la guerra civil a les Balears* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990), ps. 421-422.; ÍD., *El primer franquisme a Mallorca* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996), ps. 378 i 432.

Més evident són dues errades de les notes a la carta 190, que en lloc de «maig de 1947» diuen «maig de 1997».

Finalment, voldríem apuntar que a la carta 74, de 5 de juny de 1921, Ferrà es refereix a les «novelles de costums solleriques», que és incapaç de llegir. Creiem que pot tractar-se d'una al·lusió a la novel·la *La llar dels avis*, de Jeroni Pons, nat a Sóller el 1889. *La llar dels avis*, que és un al·legat contra el progrés i la modernitat, se subtitula «novella de costums mallorquines» i fou publicada al folletí dels *Sóller* entre els anys 1920 i 1921, any en què va aparèixer en forma de llibre.

tres ocupacions habituals (qui pengen una mica...)» (p. 69). Al costat d'aquests fets biogràfics, assistim a alguns fets transcendentals de la nostra cultura, com són les morts dels escriptors Miquel Costa i Llobera, Joan Alcover, Bartomeu Ferrà o Joan Lluís Estelrich; la disputa de Ferrà i Salvador Galmés amb Mn. Antoni M. Alcover per la publicació dels textos lullians; l'elecció d'un representant de les Balears a la Real Academia Española, per a la qual Ferrà impulsa la candidatura de Llorenç Riber per tal que no surti elegit Mn. Alcover; etc.

Una part de les informacions es relacionen amb l'activitat política. Coneixem, per exemple, l'intent de creació d'un partit republicà de caràcter nacionalista, que hauria estat propiciat directament per Prat de la Riba el 1916 amb l'objectiu d'accentuar el caràcter catalanista dels republicans i, alhora, de rebaixar-ne el radicalisme. «La bandera republicana —escriu Ferrà al seu amic— ha de servir solament per atraure certes masses» (p. 29). També coneixem l'oposició a la Dictadura de Primo de Rivera i la repressió contra el catalanisme que aquesta practicà. «Crec que ja mos n'haurien feta una aquest dictador, si lletgessin», escriu el 29 d'octubre de 1923 (p. 88). Aviat el nostre autor comprovarà com el 1925 la Dictadura entrebanca la celebració dels Jocs Florals de Mallorca i, fins i tot, ell mateix tindrà problemes laborals en la seva plaça de bibliotecari de la Facultat de Medicina.<sup>2</sup> Més tard, les cartes reflecteixen el naixement del Centre Autonomista de Mallorca el 1930. Hi veiem com Ferrà defensa l'ús del terme «autonomista», perquè «ens cal una denominació pronunciable distinta de la tan gastada i pobre de *regionalistes*», alhora que creu que també «cal fugir el cambronisme, encara que circumstancialment ens intel·ligenciem amb ell i l'apoiem quan coincideixin, com sembla que succeeix per ara, els nostres ideals i interessos polítics» (p. 132). Miquel Ferrà s'adona de la urgència de la constitució d'aquest partit nacionalista, davant la imminència dels canvis polítics que s'intueixen: «L'hora és massa important i massa perentòria perquè no l'aprofitem decididament», escriu a Pons el 20 de març de 1930. Finalment, s'hi reflecteix també l'establiment de relacions formals entre els intel·lectuals mallorquins i els catalans, que el 1936 donaran lloc a la *Resposta als Catalans*, document conegut popularment com el *Manifest*, que tants de problemes els ocasionarà durant la Guerra Civil.

Una part molt important d'aquestes lletres ens permet conèixer quins eren els interessos culturals i els gustos del nostre autor. La fundació de la Lliga d'Amics de l'Art fou, sens dubte, una reacció davant la manca de protecció del patrimoni històric i artístic que aleshores dominava la societat mallorquina. Projectes com la reforma del sepulcre de Ramon Llull, la construcció del quarter del cavalleria a l'Hort del Rei, les escales que uneixen la Seu amb la plaça de la Reina o les que la

2. Sembla que els problemes de Ferrà foren deguts no al director de la Biblioteca Universitària de Medicina, sinó al Rector de la Universitat de Barcelona, Martínez Vargas, seguidor de Primo de Rivera, que perseguí tots els membres de la comunitat universitària contraris al Directori. Cf. Francesc LLADÓ ROTGER, *Miquel Ferrà. Vida, obra i pensament. Estudi d'un intel·lectual noucentista mallorquí*. Tesis doctoral inèdita (Universitat de les Illes Balears, 1999), ps. 1011-1018.

comuniquen amb el Mirador, per exemple, havien de preocupar-lo, car hi veia el domini del mal gust i la manca de respecte per les restes del passat. No debades, l'any 1907 Ferrà havia col·laborat en la campanya per la protecció de la porta de Santa Margalida, defensada des de la «Gaceta de Mallorca». Igualment, hem de destacar que les lletres trameses a Pons i Marquès ens reflecteixen una participació molt directa en propostes com els monuments dedicats a Josep M. Quadrado i, sobretot, a Joan Alcover.

Tanmateix, l'activitat de Ferrà en el terreny de les publicacions periòdiques en llengua catalana i en l'edició de llibres d'altres autors (Costa i Llobera, Joan Alcover, Bartomeu Ferrà, Maria Antònia Salvà, etc.) és el que potser resulta més rellevant. Destaquen els consells en l'edició de *La Veu de Mallorca*; les col·laboracions en els periòdics mallorquins i, especialment, al setmanari *Sóller*; l'elaboració del *Correu de les Lletres* i la participació en l'*Almanac de les Lletres*. Ferrà posa una atenció especial en la cura dels aspectes tipogràfics i formals de les edicions. Sovint Ferrà encarrega a Pons i a altres amics la realització de dibuixos destinats a aquestes publicacions, tal com feia amb els seus projectes monumentals. Ara bé, és una tasca desinteressada i idealista, que sovint els duu a haver de sufragar els dèficits que aquestes publicacions ocasionaven.

Un aspecte interessant a observar en les *Cartes a Joan Pons i Marquès* és la inexistència d'un consens estètic en la denominada Escola Mallorquina. Així, hi advertim distanciaments puntuals de Miquel Ferrà respecte d'altres escriptors mallorquins propers. Per exemple, el 1920 fa servir la ironia en parlar d'*Àguiles*, de Guillem Colom, llibre que respon a un tipus de poesia que ell no comparteix. El nostre autor també es mostra poc favorable a alguns autors menors, com Andreu Caimari, i, en canvi, propicia la col·laboració de Rosselló-Pòrcel en «La Nostra Terra». No menys curiosa és l'actitud davant Gabriel Alomar, que la historiografia literària ha considerat gairebé «proscrit» pels autors de l'Escola Mallorquina. En canvi, Ferrà pensa que a l'*Almanac de les Lletres* s'han d'eliminar de la llista de col·laboradors els elements més dissecats i surencs de l'*Arqueològica* i, en canvi, «cal comptar amb en Ramis Togores, en G. Roca, i n'Estelrich, ja no cal dir-ho n'Alomar, etc.» (p. 75). Davant l'aparició de *Mort de Dama*, creu en el primer moment que «no deuria ni parlar-se'n» (p. 140), tot i que ell acabarà escrivint un dels articles més durs contra la novel·la de Dhey. Hem de tenir en compte que Miquel Ferrà sembla actuar sempre d'acord amb una estratègia prèvia, que respon a uns objectius fixats, que sempre són els més favorables a la llengua i a la cultura catalanes. Per exemple, vol que a l'*Almanac de les Lletres* els autors mallorquins i els catalans apareguin barrejats, per tal d'oferir la impressió d'unitat —a diferència del que proposava a la revista d'Inca «Ca-Nostra», on, pel seu caràcter local, fins i tot pretenia «mallorquinitzar» els textos d'autors del Principat.

En resum, les *Cartes a Joan Pons i Marquès* ens mostren un personatge molt actiu en terrenys i camps molt diversos. Per tot aquest dinamisme no ens ha de resultar estrany que hi abundin referències constants a la manca de temps. Unes

presses que pràcticament resumeixen la seva vida i que són l'exponent del seu engrescament amb la nostra cultura i amb la nostra societat. Per això, creiem que els mots amb què comença la carta del 24 de novembre de 1919 a Pons i Marquès poden sintetitzar la tota seva vida: «Tenc molt que fer, i molt que dir-te» (p. 46).

PERE ROSSELLÓ BOVER

*Correspondència entre Lluís Nicolau d'Olwer i Jaume Bofill i Mates*. A cura de Montserrat Vilà i Bayerri i Joan Molar Navarra, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 («Biblioteca Abat Oliba», 221).

Lluís Nicolau d'Olwer i Jaume Bofill i Mates foren dues personalitats destacades de la cultura catalana. El primer, estudiós del món clàssic i de la literatura catalana, i el segon, poeta noucentista, van decidir la seva apassionada participació en la política d'uns anys en els quals s'esdevindrien fets decisius per al futur de Catalunya i d'Espanya. I fou precisament a causa dels càrrecs polítics que ocuparen l'un i l'altre que s'establí entre ells una amistat i una col·laboració molt fecunda que no s'estroncà fins poc abans de la guerra civil, i precisament per motius ideològics. D'aquesta sintonia, a part de les obres estrictament administratives que ambdós emprengueren, en queda la correspondència a què fa referència el títol de l'edició.

Montserrat Vilà i Bayerri i Joan Molar i Navarra han preparat una edició que va més enllà de la publicació de les 71 cartes que Nicolau i Bofill es van escriure entre els anys 1918 i 1932. A part de les notes a peu de pàgina, que abunden al llarg de tot el llibre, aquest conté les parts següents: una breu presentació, l'esbós biogràfic dels dos autors —molt més llarg el de Nicolau, «ja que, actualment, són encara escassos els treballs sobre la seva personalitat, tant política com intel·lectual» (p. 5)—, una explicació del naixement i del final de la seva amistat, una extensa introducció a l'epistolari —que repassa detalladament el «clima polític i ideològic en què Nicolau i Bofill teixiren la seva amistat i compartiren llurs ideals, alhora que feien compatibles les seves diferències de formació i de pensament» (p. 5)—, l'edició de les cartes, un apèndix en què han incorporat aquells documents que han cregut necessaris per comprendre millor alguns dels aspectes tractats al llarg de l'obra, i dos apartats de bibliografia.

Bofill i Nicolau, que començaren a participar en política de la mà de Josep Carner, van compartir protagonisme en diverses i importants activitats polítiques. L'ur preocupació per l'educació de la població de Catalunya els portà a ocupar càrrecs destacats a l'Ajuntament de Barcelona (Bofill era el líder indiscutible de la Comissió de Cultura, en la qual Nicolau va col·laborar des del 1918 al 1922) i també a la Mancomunitat de Catalunya (Bofill s'incorporà al Departament de Cultura l'any 1919 i formà part del Consell d'Educació General i del

Consell de Pedagogia). Del pas de Nicolau per la Comissió de Cultura, Domènec Guansé<sup>1</sup> afirma que «desplegà una obra molt semblant a la que en l'aspecte cultural realitzà Prat de la Riba des de la Diputació i la Mancomunitat. Entre altres coses, reorganitzà i modernitzà les institucions d'ensenyament i en creà de noves, especialitzades; topà, és cert, amb professors rutinaris i alumnes malavesats, i al capdavall convertí els alumnes i els professors en els seus més fervents partidaris».

En una carta de Nicolau a Rafel Campalans, reproduïda com a «document 1» de l'apèndix (ps. 227-229), el regidor expressa el desig d'una escolarització de qualitat per a tota la ciutadania, i no només per als qui portin els fills a les escoles del Patronat Municipal: «El nostre deure de regidors de Barcelona, que és el de vetllar per tots els ciutadans amb una mateixa cura, ens imposava l'altra solució del problema. Havíem intentat d'avenir-nos amb l'Estat per organitzar l'ensenyament de tal manera, que aquella Escola nacional arcaica i nefasta desaparegués de Barcelona, i això és el R.D. de 17 de febrer, Decret que posa amplament en mans del Patronat que crea —constituït, sota la Presidència de l'Alcalde, per deu entre dotze elements municipals— la formidable facultat de triar els seus mestres d'entre tots els d'Espanya».

La dualitat entre escola pública i escola privada és present en l'afer de les subvencions municipals a les escoles «Blanquerna», on estudiaven molts fills de regidors d'Acció Catalana. Bofill, conscient de les conseqüències que pot tenir la millora de l'educació pública un cop finalitzada la dictadura, no té cap escrúpol a afirmar que «convindria consolidar aquesta institució amb una subvenció *copiosa*. I ara, justament; perquè de no fer-ho ara, li pot subvenir una crisi, fins de personal, atret per les noves possibilitats municipals i provincials» (carta núm. 55, p. 207). Nicolau, en canvi, fou un fervent defensor del sistema públic d'ensenyament i pensava que totes les escoles havien de ser regides pel municipi; per aquest motiu mostra una actitud força diferent respecte a la qüestió de l'esmentada subvenció: «L'assumpte del qual em parreu no pot ésser resolt immediatament per manca de *cum quibus*. Calen unes transferències, que ha d'aprovar el ple, i llavors organitzar tot allò tant vergonyós de la repartidora. No hi ha altra camí» (carta núm. 56, p. 208).

Bofill gaudia d'un enorme prestigi en el si de la classe política i se'l considerava un gran orador i articulista. Domènec Guansé<sup>2</sup> diu que els seus discursos eren «inhumans de tan perfectes, pronunciats amb un fil de veu que, de moment, de tan prima —veu de gàrgola estrangulada—, resultava ridícula, però que anava prenent una rara intensitat dramàtica i estructurava els períodes com tallats amb la geomètrica precisió d'un diamant». La seva prosa era també delicada i polida, fet del qual n'hi ha molts exemples en la correspondència editada. Fins i tot en els assumptes més espinosos, la prosa de Bofill era extremadament educada. Així, quan Rovira i Virgili decideix abandonar Acció Catalana i «La Publicitat», el seu

1. Domènec GUANSÉ, *Abans d'ara. 30 retrats literaris* (Barcelona, Edicions Proa, 1966), p. 71.

2. *Op. cit.*, p. 50.

òrgan d'expressió, amb la intenció de dedicar-se plenament a «La Nau», una publicació que ell mateix havia fundat, li escriu en una carta el següent encapçalament: «Estimat amic Rovira i Virgili: Plaume constatar, com vos, que ara després de sis anys d'actuació política, resten íntegres la confiança i l'afecte que de bell començament facilitaren la nostra patriòtica coordinació. I això que, en aplegar-nos, no veníem del mateix punt cardinal i portava, cadascun, ja feta, la seva formació» (p. 243).

Nicolau era també un home de gran predicament, sobretot entre els intel·lectuals; els seus articles a «La Publicitat» tenien lectors apassionats: «Més que articles, eren una obra d'erudició, d'assagista (...) I el que és ell, era el màxim comentarista dels esdeveniments culturals. Gràcies a la seva formació, a la disponibilitat del seu esperit, a la seva traça per a descobrir una informació copiosa, resultava que, dels grans temes, en sabia més que ningú...».<sup>3</sup>

En el seu pas per la política, Nicolau se sentí com un intel·lectual que voldria dedicar-se a la recerca o a l'ensenyament i que una determinada obligació de servei a la ciutadania li ho impedeix. Aquesta idea apareix sovint en les seves cartes a Bofill: «Jo no tinc ni condicions ni vocació de polític: el que jo faci dins la política molts altres poden fer-ho, i millor; en canvi, el temps que em pren el perdo d'altres coses que si no les faig jo resten per fer» (carta núm. 61). Tanmateix, Nicolau ocupà càrrecs molt importants, i arribà fins i tot a ser ministre d'economia i diputat a Corts.

No hi ha dubte que Bofill i Nicolau, malgrat que tenien tarannàs diferents, compartien una bona dosi de complicitat. Bofill, per exemple, diu a Nicolau referint-se a Carles Capdevila, director de «La Publicitat» i blanc de moltes crítiques dels opositors a la línia d'Acció Catalana, que no s'han d'obsessionar amb determinats atacs personals: «Si ens hi abandonavem, seríem molts que podríem enderriar-nos amb al·lusions, omissions, actituds i altres detalls que podrien semblar-nos que volen tocar-nos personalment. I és probable que si algunes vegades ho encertariem, perquè serien intencionats, altres vegades pecariem de susceptibles, perquè serien casuals i sense cap malignitat» (carta núm. 49, p. 202). Nicolau, per la seva banda, referint-se a la repercussió que les crítiques havien tingut sobre el mateix Capdevila, li contesta: «Aquests dies he tingut de fer una mica de metge espiritual. El nostre director estava un xic decaigut, a causa de l'isolament estival. Ara ja el tenim refet» (carta núm. 50, p.203).

Aquesta complicitat entre ambdós es posa sovint de manifest en les cartes que s'adrecen. Així, els malnoms que empen per referir-se a col·legues seus denota sense cap mena de dubte la simpatia o antipatia que tenien envers ells: «el breto-loide de les oficines» era Mn. Griera, a qui no podien veure (carta núm. 29); en «Karl» era el secretari d'Acció Catalana, el «barra d'en Jordà», Carles Jordà, que no agradava gens a Bofill; el «clerguerol», o el «clergue», era mossèn Joan Tarré, per qui sentien una autèntica simpatia i estimació («Si no fos la faixa jesuítica i el

3. Domènec GUANSÉ, *op. cit.*, ps. 72-73.

respecte als canons, us encomanaria de colpir l'homeic al clergue», carta núm. 41); Lluís Segalà era «Sagalotti», i el mateix Bofill, que solia acabar les seves cartes amb un «Adessiau Jaquetus», es dirigeix a Nicolau com a «Nic» o com a «Baró de Parrac», sobrenom amb què era conegut pels seus companys de penyes i tertúlies.

En la correspondència entre l'«amic Bofill» l'«amable Baró» hi podem trobar també algunes bromes: de tots era sabut la mala lletra que Nicolau mostrava en els seus escrits. Doncs bé, així acaba una carta seva: «Escriu amb una ploma que no és la meua, la qual cosa —com veieu— fa una mica fosca la meua lletra, que tan clara sol ésser» (carta núm. 50).

En la seva trajectòria, Bofill mostrà una actitud més moderada que la del seu col·lega. Així, discrepa del to a vegades agressiu i contundent d'alguns articles de «La Publicitat» («els *exabruptes* de “La Veu” solen desplaure, però de vegades tampoc resulta plaent el nostre to»; carta núm. 49) i, a més, manifesta un gran interès a no molestar excessivament els homes de la Lliga: «Convé que la gent de “La Veu” no ens pugui redargüir amb raó de certes insistències de mal gust. Coses que en un setmanari de batalla o no vinculat a cap partit podem passar, no fan bon efecte en el nostre diari» (carta núm. 52). En un altre lloc, Bofill formula aquesta idea de la següent manera: «No basta en les circumstàncies actuals, ferir *amb correcció*; crec més convenient i digne *no ferir*» (carta núm. 37).

Quant a l'edició de les cartes, val a dir que n'hi ha moltes més de Bofill a Nicolau que no a l'inrevés: de les 71 que conté el llibre, només 20 les escriví Nicolau (les cartes núm. 19, 21 i 48 són de Nicolau i no pas de Bofill, malgrat el que indica el títol). I, és clar, els temes que aborden són molt diversos.

Algunes cartes de Bofill, breus, són simples recomanacions d'amics seus a Nicolau per tal que puguin ocupar algun càrrec (núm. 1, 4, 5, 7, 42) o perquè tingui en bona consideració un poema presentat a alguns Jocs Florals (núm. 8, 11), o perquè Josep Aragay pugui cobrar finalment de l'Ajuntament la decoració que va realitzar de la font-abeurador de la plaça de Santa Anna (núm. 3). A vegades, la correspondència serveix per quedar d'acord en el dia en què es poden veure (núm. 10, 29, 30, 41, 53, 56) o per cancel·lar una cita (núm. 31). Alguna carta és de condol (núm. 28, 58), de felicitació (núm. 2); en ocasions els nostres dos homes usen el correu per trametre's articles o documents diversos que han d'analitzar (núm. 16, 45, 51, 54), etc.

Bofill i Nicolau fundaren Acció Catalana, un partit que va néixer de l'escissió de la Lliga regionalista. La posició política d'Acció Catalana es trobava en un incòmode lloc al mig de dos extrems, el de la dreta representat per la Lliga regionalista de Cambó i el de l'esquerra, representat per l'Esquerra Republicana de Macià. Afirma Nicolau: «Penso que anirem endegant A.C., però sempre ens tocarà patir, perquè aquesta és la sort dels partits liberals, hostilitzats pels bútxares de banda i banda; els dos radicalismes es combaten però es comprenen, i tots dos estan d'acord a no comprendre i a combatre la posició liberal. Per altra part, un partit d'idees entremig de partits d'interessos sempre serà molest, i per tant mo-



lestat» (carta núm. 59). Si bé la correspondència reproduïda en l'edició no es refereix a l'agitada fundació d'Acció Catalana, sí que reflecteix alguns fets directament relacionats amb els dos personatges en el si del partit, com ara el problema de la incompatibilitat de càrrecs de Nicolau, que va ser escollit diputat de la Mancomunitat quan era professor de la mateixa Mancomunitat (cartes núm. 15, 17 i 18), l'anunci del canvi de la seu del partit a un local que justament es trobava a la mateixa illa de cases que el de la Lliga (cartes núm. 15, 20 i 21), el procés de fusió d'Acció Catalana i Acció Republicana per crear el Partit Catalanista Republicà (cartes núm. 60, 61 i 62) o la baixa de Bofill del nou partit i el seu reintegrés a la Lliga Regionalista, motivat per qüestions ideològiques que l'havien allunyat dels membres més destacats del PCR i, doncs, del mateix Nicolau (cartes núm. 68, 69, 70 i 71).

TONI FALCÓ

LÓPEZ-PICÓ, Josep M.: *Dietari 1929-1959*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 («Textos i Estudis de Cultura Catalana», 70).

Deia Enric Bou<sup>1</sup> que el dietari és un gènere «necessari en el desenvolupament normal d'una literatura, perquè ens permet l'accés a capes més íntimes de l'escriptura i l'escriptor, i perquè —sigui per pura xafarderia o per afany de coneixement científic— complementa la notícia que podem tenir de l'autor o bé ens il·lustra amb la reacció d'un pensament intel·lectualitzat davant del món».

El mateix Bou, en el pròleg a l'edició, afirma que «el dietari és, de tots els subgèneres que configuren l'autobiografia, el més difícil de definir», perquè no està pensat per ser publicat ni llegit pels altres, per la qual cosa «respira frescor i veracitat per totes bandes» (p. 5).

Doncs bé, el dietari de López-Picó ens mostra una bona part de la intimitat del poeta: els seus problemes familiars i domèstics, els gustos i les passions, el seu estat d'ànim, les opinions culturals i literàries. Diríem que qualsevol element de la seva vida és susceptible d'incorporar-se al text, de manera que el lector atent arriba a construir-se una imatge —nova, potser— de l'escriptor i de la seva relació amb el moment històric que li va tocar viure.

El poeta justifica el perquè de l'escriptura d'aquest dietari: li sembla que és un bon costum i que, consegüentment, convé recuperar-lo «per tal que no es perdi la il·lusió d'amistat i de diàleg consubstancial amb la vida mateixa dels homes de la meua promoció» (1.11.29). Ell, que era un bon lector de textos autobiogràfics,

1. Enric BOU, *Entre la moral i la crònica. Sobre dietaris*, «Serra d'Or», núm.281 (febrer, 1983), ps. 39-41.

pren la decisió d'escriure'l després d'haver llegit el de Francesc Rierola, autor osonenc amb qui compartia el gust per la vida a la pròpia llar.

Més endavant, López-Picó perfila una mica les característiques del seu text: «M'adono que aquestes notes, a pesar del bateig amb el nom de *Diari íntim* no són sinó una continuació de les *Moralitats i pretextos* que de molts anys ençà vinc publicant. I tot plegat desig d'explicar-me jo i d'assolir la meua llibertat per tal que la veritat de la vida sigui la que sigui no pertorbi en res la meua via» (12.11.29). No hem d'oblidar que aleshores «La Revista» —de la qual ell era la veritable ànima— es publicava només dues vegades l'any i que, per tant, no hi tenien gaire sentit els comentaris d'actualitat.

Els dietaris, en definitiva, serveixen perquè l'autor pugui expressar les seves opinions, neguits i temences; per quedar-se tranquil amb si mateix; i a nosaltres, lectors, per gaudir de la intimitat poc o molt sincera de l'autor en relació amb la seva època. Novament en paraules de Bou, que vénen com l'anell al dit en el cas de López-Picó, els dietaris «són un bon reflex de la vida de llurs autors i de l'enfrontament, més o menys violent amb el món que els envolta».<sup>2</sup>

El dietari 1929-1959 de Josep M. López-Picó està compost d'apunts generalment breus; sobretot a l'inici, les frases són telegràfiques, com si li fes mandra escriure-hi el verb. És, potser, una forma excessivament impersonal de redacció tractant-se d'un text autobiogràfic: «Enterrament de Jaume Bofill. Escrit el meu condol a Josep Carner» (3.4.33). Més endavant l'autor, mogut potser per la gravetat dels fets que narra, allarga les frases i els apunts.

López-Picó fou un home desmesurat quant a producció literària; posseeix una obra extensíssima en diversos gèneres. No és estrany, doncs, que el seu dietari consti de més de 3.000 pàgines que Joan de Déu Domènech, el responsable de l'edició, ha hagut de reduir a unes quatre-centes. La tria es fonamenta, com ell mateix explica en la introducció del volum, en l'exclusió de la majoria dels següents tipus d'entrades: notes familiars, anotacions mèdiques, visites als amics i llistes d'obres literàries llegides per ell sense cap tipus d'explicació, poemes i comentaris meteorològics no relacionats amb el seu estat anímic. Malgrat la tria que se n'ha fet, el llibre presenta encara una diversitat de temes extraordinària i permet fer-se una idea molt clara de la personalitat de l'autor i de la seva visió del món.

### *La ciutat*

López-Picó, bon noucentista i ciutadà del seu temps, es preocupa de determinats aspectes de la vida barcelonina. Defensa, per exemple, un urbanisme que no faci malbé els arbres i es queixa de la tala indiscriminada dels plataners de la rambla de les Flors (11.11.43). El preocupa com quedarà la ciutat després de diverses transformacions que s'hi volien realitzar en aquells moments, com la reforma in-

2. E. BOU, *op. cit.*, p. 39.

terior de Barcelona (17.5.34) o la transformació de la rambla de Catalunya en carrer comercial (12.6.47 i 2.4.54).

L'aspecte general de Barcelona, el seu estat de manteniment, és una qüestió que apareix també en les anotacions del dietari. És en aquest sentit que alguns dels comentaris de López-Picó són molt actuals: «A molts els sembla natural menar els gossos a satisfer necessitats fisiològiques al passeig central de la rambla de Catalunya» (21.7.43); o bé, «Gran enrenou d'obres als carrers. Tot a benefici de les companyies. I el ciutadà que s'apanyi» (13.11.44).

Per les pàgines del dietari hi apareixen, com la successió d'imatges d'un film, els esdeveniments que han marcat la fesomia de la ciutat: l'incendi d'El Siglo (25.11.32), la remodelació de la rambla de les Flors (2.1.34) o el tancament del cafè Suís (30.3.49). És una Barcelona on hi ha molts captaires (21.8.33), que no està preparada per a pluges torrencials (13.3.31) i que organitza festes populars que no agraden gaire al poeta (29.7.43 i 25.10.43).

A mode de conclusió, l'apunt del 15.2.45 ens dóna en bona mesura la relació que López-Picó estableix amb la ciutat: «No hi ha manera de sortir-ne: cartells de propaganda a les més nobles parets de les esglésies i dels edificis públics; burgesos que utilitzen els passadissos principals per a les necessitats vitals de llurs gossos; policia del tràfic urbà atent als beneficis i utilitats de les companyies més que no pas al servei del vianant; aprofitadors de la misèria que fan insultant exhibició de superfluitats concupiscents en contrast amb la més sòrdida indigència o amb la vagància sindicada i exhibida també impúdicament; certs anuncis equívocs als diaris controlats per una censura i unes direccions altrament tan geloses d'ofegar tota autenticitat espiritual catalana... Si ni als detalls externs de la moderació vital reflexiva i d'honesta quotidianitat no sabem adaptar-nos, com gosarem esperar un clima respirable de bona convivència?».

### *La família*

Tot i que Joan de Déu Domènech afirma que va excloure del dietari la majoria dels apunts referits a la família de López-Picó, l'edició que ha preparat conté directament o indirectament informació suficient per entendre el concepte de família que tenia i la relació que va mantenir amb la seva.

López-Picó era un home molt donat a la seva família (regala sempre flors a la seva esposa Angelina, fins i tot en les èpoques de més escassetat) i defensa els valors tradicionals: «Venera la teva muller com has vist que a casa venerem la teva mare; i respecta-la com cal, a la que, si Déu vol, ha de ser la mare dels teus fills», diu al seu fill Jordi quan es casa (12.1.45). Ell és el cap de família i és qui ha de marcar el camí a tots els que hi pertanyen, tot i que en ocasions es mostra dubtós del seu paper, com quan després de disset anys de casat afirma: «no puc combatre la meva desfeta com a director de la meva llar. Per fortuna la serenitat i la fortitud domèstica de la meva muller són exemplars» (12.11.29).

Més endavant, ens mostra les divergències amb el fill gran per culpa de la pressa a contraure matrimoni que aquest manifesta (21.3.44), o les dificultats que té per entendre els fills adolescents: «Contrast entre el meu desig de maduresa reposada i l'aviditat vital dels meus fills grans que ho voldrien tot amb aquella immediata exigència dels adolescents» (23.3.30); «Hem desitjat els fills. Els hem volgut com una sublimació de nosaltres mateixos, i quan els tenim davant que es defineixen, que es personalitzen, ens oprimeix la seva diversitat i ens irrita la seva originalitat» (6.1.31). Tampoc no entén que quan els seus dos fills tornen del front un cop acabat el conflicte civil juguin a guerra: «...han passat tota la tarda al terrat de casa, més de quatre hores, jugant a batalles aeronavals amb centenars d'avions i de vaixells de guerra que ells mateixos havien construït prèviament. I amb quina autèntica passió en el joc, Déu ens valgui!».

### *La ideologia*

En un dietari tan llarg no és estrany que hi hagi innumerables mostres de la ideologia de l'autor: en apunts referits a la proclamació de la república, a l'esclat del conflicte del 1936, a la postguerra espanyola, i en molts d'altres.

López-Picó és un home de dretes («Evidentment sento els lligams de la tradició com un home de dreta»; 10.8.31) religiós i conservador: «Jo m'aferro cada dia més a les solucions tradicionals que ens aguantin la llar i ens defensin les esperances cristianes» (25.1.30).

Encara que inicialment manifesta certes expectatives en l'acció de Francesc Macià, es mostra contrari a la proclamació de la república (13,14,15,16,17 i 18.4.31) i acaba comparant l'«avi» a «un trist dictadoret sud-americà farcit de vanitats venjatives i d'esnobisme» (27.10.32 i 25.10.33.). Es lamenta dels fets de l'octubre del 34, de la victòria de les esquerres l'any 36 (17.2.36) i sent una indissimulada simpatia pel cop d'estat del general Franco, ja que creu que amb ell es restablirà l'ordre i el país funcionarà millor.

Així doncs, el dia que les tropes nacionals «alliberen» Vallirana, on s'havien refugiat ell i la seva família, escriu: «A pesar del meu aclapament nerviós, tinc esment de respirar, després de dos anys i mig, alliberat del desordre anàrquic» (25.1.39). Més endavant no s'està de dir: «La guerra és finida. Grandesa militar i laconisme emocional. Que el seu [el del "Generalísimo"] auster guiatge inspire la nostra conducta» (2.4.39). A partir d'aquest moment, el poeta comença a parlar d'una merescuda «expiació» de Catalunya (17.2.39.) i arriba a expressar una mena de norma de conducta: «callar i servir» (8.1.40).

Tanmateix, de mica en mica el poeta anirà veient que els vencedors mostraran una gran supèrbia i que aquesta «merescuda expiació» de Catalunya serà molt més cruel del que ell hauria volgut (24.4.39, 10.5.39, 17.5.39, 18.7.39, 14.8.39, 10.9.39, 11.9.39, 21.10.39, 23.10.39, 1.2.40, 8.2.40 i 18.7.40). Afirmar, en aquest sentit: «Allò fou la nostra ruïna: Però això no és, com volíem i esperàvem, la nos-

tra salvació» (13.11.40). Certament, López-Picó no es va sentir gens còmode ni amb els grups dirigents dels anys 30 ni amb els de la postguerra, com si no hagués acabat de trobar el seu lloc en el món: «Fallaç i monstruosa identificació del partit que conquesta, copa i deté el Poder Públic, amb la Nació. Ni amb la dreta ni amb l'esquerra mai no m'hi sabré acostumar» (4.12.42).

### *L'estat d'ànim*

En alguns apunts d'aquest dietari hem pogut observar ja diverses mostres de sinceritat per part de l'autor. Quan el poeta parla d'ell mateix no té cap problema per expressar els sentiments davant de determinats fets o per mostrar simplement el seu estat d'ànim general. López-Picó manifestava una certa tendència a la depressió; els metges li ho reconegueren (16.2.54), i ell també: «Consultes mèdiques. A la fi sembla que tots els meus mals són deguts a hipersensibilitat» (16.4.34).

L'autor sent el seu estat d'ànim relacionat amb el temps atmosfèric: els dies de pluja es mostrava decaïgut i no tenia esma de sortir de casa, ni tan sols per anar a algun dels actes poètics o socials a què era afeccionat (27.10.42, 17.6.44, 19.6.45, 17.1.46, 30.3-2.4.46, 14.6.48, 30.5.51 i 22.10.51). Contràriament, quan el dia era bo, es trobava en magnífiques condicions (11.8.51).

Les situacions de crisi social i política el porten igualment a la depressió i a l'angoixa. Així, en temps de la guerra civil escriu apunts dramàtics: «Por, folla por animal; acovardiment de l'instint de defensa que ja no gosa esperar ajuda de l'esperit ni companyia del pensament. Por de bèstia acorralada i por d'aquesta por» (27.9.38). Durant aquest període el poeta reconeix haver perdut —ell i la seva esposa— vint quilos: «aguantem amb prou feines la pell i l'os» (18.5.38). Es tracta dels pitjors moments de la seva vida, en què dos dels seus fills es trobaven lluitant al front.

### *La literatura*

Quan López-Picó començà a escriure el dietari tenia 43 anys i una extensa obra poètica, i era un home reconegut en el món de les lletres catalanes. El text conté moltes entrades referides al món de la literatura, en algunes de les quals fa breus valoracions d'edicions d'obres publicades durant els anys en què l'escriu. Algunes de les crítiques que etziba a determinats escriptors estan marcades més aviat per raons ideològiques que no pas literàries. Quan morí Gide, per exemple, va escriure que el valorava com a «pur estilista francès, esmerçador de les seves qualitats de captació per a corrompre les generacions juvenívoles víctimes del seu engany, Déu l'hagi perdonat» (22.2.51).

Més interessants són els comentaris referits a la seva pròpia poesia. El poeta en fa un balanç mentre es troba preparant el recull antològic del 25 ops. de poe-

sia: «El treball fet, vist així en conjunt i amb la perspectiva dels anys, m'ensenya i no m'avergonyeix. Estic joiós de la certesa que la meua obra no ha estat estèril i que amb ella he agitat ferments vitals i he cridat el futur sostenint la doble lluita per una expressió personal i per fer-hi apte al català, llengua en formació i no prou sensible encara als purs matisos de l'abstracció poètica» (10.8.31). Afirmar que evidentment que en faria retocs, però que prefereix deixar-la com està per por de perdre «tot el ressò directe de la vida catalana i tota l'embranchada que influí la nostra llengua i la seva dignificació literària» (6.2.34).

El poeta es felicita per la publicació del primer volum de la seva obra completa, i tot i que ben aviat lliura a l'editor el material per al segon volum, el cert és que el projecte no va tenir continuació; ho explica Joan de Déu Domènech en una nota a peu de pàgina (ps. 271-272): la seva obra poètica no va despertar gaire interès. El mateix escriptor dirà: «Contrariat per l'empantanegament del meu segon volum d'obra completa conseqüència del poc interès del públic i de la nul·la eficàcia de la propaganda sense cap mena d'ajuda de la crítica pràcticament desentesa de la poesia» (16.3.49); també, 10.7.54 i 25.9.54. Malgrat aquest trist reconeixement, el poeta no deixa de treballar per ordenar la seva extensíssima obra i continua preparant els poemes per al tercer volum (13.3.50, 7.7.55 i 5.11.55). El gruix d'aquesta obra es fa palès en els lliuraments que en va fer a la institució que n'és depositària, l'Arxiu Històric de la Ciutat (1.7.54).

El poeta, ja cap al final de la seva vida, es continua queixant de la dificultat que encara té per publicar les seves obres: «Al fons del sac de la meua depressió moral, tristor de veure'm, després de cinquanta anys de fidelitat a la meua vocació, desemparat com el primer dia i cercant de publicar com un jove inèdit il·lusionat amb el primer llibre» (2.1.54).

### *La llengua*

Després de la guerra civil, un dels aspectes que més neguiteja Lòpez-Picó és la dificultat en què es troba immersa la llengua. I és en aquest punt, sobretot, que el poeta s'anirà desmarcant dels vencedors de la guerra civil: en el poc pes que atorguen a la llengua amb la qual ell escriu la poesia. Un dia que un cobrador d'autobús se li acomiada, mig d'amagat, amb un «adéu-siau», escriu al dietari: «Quina finesa i quina avergonyida tristesa que aquesta salutació cristiana i tradicional calgui mig amagar-la» (3.6.40). Dos anys després, comentant la cessió de l'Institut de Cultura a la delegació femenina de Falange i l'enderroc del Palau de Belles Arts, afirma: «Dues etapes més de la descatalanització amb la qual tan injustament ens flagellen que fins el record intenten esborrar de les nostres íntimes tradicions. Insensats! Més forta serà la vida que no llur doctrinarisme» (9.4.42).

El poeta es mostra contrari, en les condicions d'aleshores, al bilingüisme literari: «no podrà tenir mai a Catalunya digna validesa sinó a base d'una lliure reciprocitat efectiva a tota Espanya. I així i tot, absolutament impracticable en les ac-

tuals circumstàncies» (11.6.43). Per això, es lamenta que es publiquin bons llibres en una llengua que no és la dels escriptors que els escriuen: «Llàstima que tan delicades intimitats hagin d'esplaiar-se en llengua que no és la seva!» (28.6.44).

Es fa ressò també de la censura a què es veu sotmesa qualsevol publicació en llengua catalana: «Insensata reincidència en la persecució dels llibres i d'impresos catalans. I gosen parlar-nos d'unitat els mateixos que en vulneren la comprensió fecunda i folgada del més alt esperit!» (10.7.44).

A mesura que avancen els anys, les seves crítiques a l'absència oficial de la llengua catalana es fan més paleses. Així, lamenta l'absència del català en els actes d'homenatge al centenari de la naixença de Jacint Verdaguer (17.5.45) o en les festes commemoratives del mil·lenari de Sant Pere de les Puelles (6.5.45), i esdevé en general crític amb les actituds dels «vencedors» respecte de la llengua catalana: «Fa mal que imposin, als alemanys, la llengua anglesa. Però també fa mal que els falangistes espanyols retreguin com un greuge contra la llibertat irrenunciable dels pobles quan ells mateixos, entre germans, imposen a Catalunya la llengua de dominadors i ens donen tracte de poble vençut» (15.5.45).

TONI FALCÓ

FOGUET I BOREU, Francesc: *El teatre català en temps de guerra i revolució (1936-1939)*. A propòsit de Mirador i Meridià. Pròleg d'Enric Gallén, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, 1999 («Biblioteca Serra d'Or», 227).

Francesc Foguet descriu i analitza en *El teatre català en temps de guerra i revolució (1936-1939)* un dels vessants de la lluita pel poder que va enfrontar els sectors polítics, sindicals i culturals articulats entorn del PSUC amb els organitzats sota la influència de la CNT. Per tant, el combat dialèctic que va acarar dues maneres d'entendre la producció i la transmissió del teatre a la Catalunya de l'època no es pot desvincular, òbviament, d'aquesta lluita més àmplia per obtenir l'hegemonia en el procés bèl·lic i revolucionari. L'autor de l'estudi no ho oblidà mai, i així, a través de les pàgines d'*El teatre català en temps de guerra...*, aconseguí d'oferir-nos, també, un reflex precís i matisat alhora, molt interessant, d'un dels conflictes polítics decisius a l'hora d'interpretar la situació política catalana entre 1936 i 1939.

Amb rigor informatiu i una gran claredat expositiva, Foguet se centra en l'enfocament del fet teatral que ofereixen, consecutivament, els setmanaris «Mirador» (octubre del 1936-juny del 1937) i «Meridià» (gener del 1938-gener del 1939). Es tracta de dos mitjans pròxims al PSUC, i en conseqüència, hi col·laboren escriptors i periodistes que, militants d'aquest partit o no, comunistes o seguidors d'altres pensaments polítics, no tenen inconvenient a reforçar la línia

d'actuació intel·lectual, i en el cas que ens interessa, l'estratègia teatral, que assenyalava el comunisme ortodox del moment. Sens dubte, alguns d'aquests col·laboradors —ara penso en els homes més pròxims a ERC— accepten d'escriure a les pàgines d'ambdós setmanaris per motius d'eficàcia en la circumstància històrica en què es troben, perquè no disposen d'un mitjà equivalent, en difusió i en prestigi, des d'on defensar les seves posicions i, sobretot, perquè, almenys en l'àmbit de l'organització del teatre, comparteixen més aspectes de l'estratègia comunista que no pas de l'assenyalada per l'anarconsindicalisme de la CNT.

Com remarca molt encertadament l'autor de l'estudi, el grau de combativitat dels especialistes en teatre de les pàgines de «Mirador», en el període analitzat aquí, l'últim de la revista, és més elevat que el que aplicaran en els articles publicats, més endavant, a «Meridià», tot i tractar-se, en molts casos, dels mateixos col·laboradors. Però mentrestant, s'ha produït un canvi polític decisiu: el Fets de Maig de 1937 han determinat el començament de la davallada del domini cenetista i, en l'àmbit de l'escena, un afebliment notori de les posicions anarcosindicalistes. Perquè no hem d'oblidar que, quan «Mirador» publica articles sobre la vida teatral catalana del moment, fa un paper de mitjà d'oposició, ja que la CNT, amb el Sindicat Únic d'Espectacles Públics, domina completament l'escena barcelonina i una gran part del món teatral català.

Tenint molt en compte això, «Mirador» dona veu a actituds crítiques diverses respecte al sindicat cenetista, les quals, però, convergeixen en la remarca de tres aspectes negatius de la gestió anarcosindicalista: la manera elemental, poc meditada, d'implantar la socialització dels teatres catalans; la incapacitat de presentar al públic un teatre que sàpiga reflectir, estèticament i ideològicament, les aspiracions de la societat nova sorgida del trasbals històric del juliol del 1936, i la negligència respecte a la funció socioeducativa, d'arrel il·lustrada, que havia de complir el teatre en la vida col·lectiva que llavors començava.

A partir d'aquestes tres premisses, les propostes teòriques dels col·laboradors de «Mirador» resulten diferents entre elles, perquè el setmanari és fidel a la consigna comunista d'aglutinar propostes divergents de la cenetista —molt confusa, estèticament— construïdes sobre uns quants, no gaires, elements bàsics compartits. Foguet n'assenyalava tres de perfectament diferenciades i que troben en diferents textos de Joan Vallespinós, Ramon Vinyes i Manuel Valldeperes tres defensors contundents i persuasius. El primer presentava una proposta netament marxista que entén el teatre com una translació a l'escenari de la lluita de classes. En conseqüència, els escenaris catalans havien de reflectir la substitució de la burgesia pel proletariat com a subjecte protagonista de la història. Per damunt de tot, el teatre havia de ser una arma ideològica de perfil definit i perfectament esmolada. Les circumstàncies immediates exigien que fos, a més, un teatre de guerra, que cerqués els arguments en el conflicte bèl·lic per donar-los una dimensió revolucionària. D'altra banda, calia vincular aquesta proposta dramàtica a l'Agrupació d'Escriptors Catalans (AEC) —pròxima a la UGT— i fer-la realitat a través e col·lectius obrers, per aconseguir-ne, així, tota l'eficàcia social.



En canvi, Ramon Vinyes concebia el teatre, en la nova situació, com un instrument cultural al servei de les reivindicacions socials. D'acord amb la seva posició al llarg dels anys vint i trenta, Vinyes subratllava la necessitat, llavors més que mai, d'un teatre antiburgès —amb concrecions molt diverses en l'obra pròpia— que superés per sempre el simple entreteniment i els *interessos exclusivament comercials* de l'escena del període prebèl·lic. Segons ell, aquest teatre antiburgès era el veritable teatre revolucionari, paral·lel al que s'havia desenvolupat a la Unió Soviètica abans i després de la revolució.

Finalment, Manuel Valldeperes recalcava la funció pedagògica del teatre i, en conseqüència, perquè fos eficaç, la necessitat d'una transformació progressiva dels escenaris catalans. Això exigia, de primer, una profunda renovació tècnica, temàtica i estètica dels autors que fos capaç de modificar les expectatives amb què el públic majoritari acudia a les sales d'espectacles. Per tant, la renovació escènica no s'havia de produir, segons Valldeperes, «en el sentit de crear un teatre revolucionari circumstancial —que resultaria estèril i pernicios per a la mateixa revolució— sinó en el sentit de fer que el teatre, com a manifestació artística, elevi o mantingui l'espiritualitat del poble i l'aparti d'accions embrutidores que, en definitiva, són l'element obstructiu de totes les convulsions revolucionàries».<sup>1</sup> En aquesta missió, vist l'estat deplorable de l'escena catalana professional, hi havia de tenir un paper fonamental el teatre d'aficionats, tan important socialment, agrupat en la Federació Catalana de Societats de Teatre Amateur (FCSTA). Ara bé, considerant les limitacions que la CNT havia imposat al teatre d'aficionats, era evident que la reivindicació que en feia Valldeperes esdevenia un atac clar a les posicions cenetistes, com també ho era la funció que Joan Vallespinós havia assignat a l'AEC en els seus articles.<sup>2</sup>

És curiós, i simptomàtic, que els tres articulistes se serveixin de la visita, breu, d'Erwin Piscator a Catalunya el desembre de 1936 i de les seves intervencions públiques, escasses, per enfortir unes propostes divergents i, en algun aspecte, contradictòries. Foguet sap posar de manifest, amb precisió, que Vallespinós, Vinyes i Valldeperes recorren a un ús superficial de les teories piscatorianes per defensar la concepció pròpia. I és que la presència de Piscator a Barcelona va significar un revulsiu per a les posicions teatrals anticenetistes, ja que el director alemany es va manifestar clarament favorable a la política d'aliança antifeixista i de prioritització de l'objectiu bèl·lic que propugnava el PSUC i al qual s'havien sumat forces tan diferents com la UGT, ERC o la mateixa Acció Catalana.

Una altra qüestió molt ben analitzada per l'autor de l'estudi és la de l'eficàcia de la tradició dramàtica catalana en les circumstàncies de la guerra i la revolució que, a «Mirador», només queda esbossada i que serà molt més àmpliament de-

1. Manuel VALLDEPERES, *El cinema i el teatre. La funció educativa del teatre amateur*, «Mirador», 408, (19-II-1937), p. 8. Cf. el llibre ressenyat, ps. 58-59.

2. Manuel Valldeperes ja va assajar de sistematitzar la seva interpretació del fenomen teatral en *La força social i revolucionària del teatre* (Barcelona, Forja, 1937).

senvolupada a «Meridià». Foguet assenyala un consens, relatiu, a valorar l'eficàcia, malgrat les limitacions i les candideses, de l'obra d'Àngel Guimerà, Ignasi Iglésias o, de vegades, Santiago Rusiñol. Però el problema essencial que es plantejaven els redactors teatrals de *Mirador* era si resultava compatible la tradició de l'escena catalana amb el teatre nou que, al seu entendre, el país reclamava.

D'entre tots els articulistes que van analitzar la qüestió —Josep Roure-Torrent, Ramon Vinyes, Joan Vallespinós i Josep Navarro i Costabella—, qui es mostra més reticent amb la tradició, però sense desqualificar-la totalment, com farà Joan Oliver a «Meridià», és Vallespinós, que considera, entre altres reflexions interessants, que el teatre d'Iglésias només es pot entendre com a teatre social *en un concepte místic*, la qual cosa significa negar-li qualsevol voluntat transformadora de la realitat i, des de la postura de l'articulista, haver-li de retirar el qualificatiu. L'anàlisi i la valoració de la tradició és una qüestió crucial, perquè com assenyala Foguet, «suposa l'acceptació o no d'una continuïtat cultural que havia de compaginar-se amb les possibles vies de renovació» (p. 77). Per tant, «Mirador» s'enfrontava a un problema de cànon dramàtic —avui encara no resolt— que els redactors van mirar de superar amb la publicació d'obres curtes crítiques amb l'estament burgès o amb les convencions morals del conjunt social —*Cambrera nova*, de Joan Oliver i fragments de *Ball de titelles*, de Ramon Vinyes— o de temàtica bèl·lica i més o menys revolucionària —*El bombardeig*, de C. A. Jordana i *No val a badar*, de Josep Roure-Torrent. No hi ha dubte que la qüestió del cànon, per la seva complexitat, i com no podia ser d'una altra manera, havia de quedar irresolta a les pàgines de «Mirador».

Com també hi va quedar l'aspecte dels models de la dramaturgia estrangera que resultaven vàlids per als autors teatrals que volien escriure d'acord amb les noves circumstàncies. El setmanari va publicar diversos reportatges sobre el teatre soviètic, però, com indica Foguet molt oportunament, «no s'oferí, posem per cas, una panoràmica —a manera de referent modelic per a la seua incorporació sistemàtica al repertori del teatre català— de la producció dramàtica del teatre realista soviètic del període postrevolucionari (...), ni del teatre de masses de Meyerhold, ni del teatre d'avantguarda (...) ni del *realisme socialista*» (ps. 86-87). La recepció de l'escena francesa ocupava principalment l'atenció dels redactors de «Mirador», sobretot el teatre de bulevard dotat d'una solidesa estètica —és el cas de les obres d'un Edouard Bourdet— i les estrenes del Théâtre du Peuple, patrocinat pel sindicat socialcomunista CGT. Les referències al teatre estranger es completaven amb l'atenció, més o menys ocasional, a estrenes d'autors coneguts de les dramaturgies nord-americana, anglesa, italiana i belga. Més enllà del valor informatiu i interpretatiu d'algun d'aquests articles, és obvi que no constitueixen un conjunt articulat de textos que pretenguin dibuixar una línia estètica a seguir. Esdevenen, per consegüent, una mena de divagació benintencionada, però molt dispersa i només guiada només per una idea, vaga, de modernitat.

L'autor del llibre també entra de ple, i el sintetitza amb nitidesa, en un altre aspecte que a les pàgines de «Mirador», i després a les de «Meridià», té una im-

portància inqüestionable: la del compromís antifeixista de l'intel·lectual i, en concret, del dramaturg. El cap del fil conductor que fa explícit aquest compromís, cal buscar-lo en l'AEC, la junta directiva de la qual —Jordana, Oliver, Trabal, Montanyà, Roure-Torent, Benguerel—, amb membres més o menys pròxims al PSUC, va marcar la línia de «Mirador». Els escriptors de l'AEC van obrir el setmanari a altres col·laboradors —Vinyes, Navarro i Costabella, Josep Sol— amb la idea de fer-ne una revista de debat intel·lectual, però des d'una posició de partida ben fixada. D'altra part, la directiva de l'AEC també va constituir el nucli fundacional de la Institució de les Lletres Catalanes i va definir, poc després, la línia de «Meridià». Per tant, ens trobem davant d'un grup ben caracteritzat en la seva actuació pública, que sap atraure altres escriptors i farà sentir la seva influència en organismes com el Casal de Cultura, FCSTA o la gairebé avortada, per la victòria franquista, Associació d'Autors de Teatre Català. El Departament de Cultura de la Generalitat, quan recuperarà capacitat d'acció davant la davallada anarcosindicalista, es convertirà en un important canal de penetració del grup en el teixit cultural català de l'època.

Era lògic que un sector cultural d'aquestes característiques generés un seguit d'articles en què es defensava la implicació de l'escriptor en les circumstàncies històriques, transcendents, que viu i la necessitat d'escriure una literatura profundament marcada pel canvi social accelerat que es produeix. Foguet fa un resum de dos articles publicats a «Mirador» —un de Roure-Torent i un altre de Navarro i Costabella— que es manifestaven en aquest sentit. Però, a parer meu, Carme Montoriol és l'autora del text més interessant sobre la qüestió, perquè, sobreposant-se a la retòrica intervencionista de l'instant, afirmava que «l'escriptor havia de capbussar-se en la realitat circumdant, però difícilment podia escriure sense una distància» i que, d'altra part, només se li podien exigir dues fidelitats: a la llengua pròpia i als principis eterns i universals —llibertat, bondat, justícia— que estaven per damunt del seu moment.<sup>3</sup> Sens dubte, l'article de Montoriol obre una nova perspectiva en la visió i la interpretació del compromís de l'intel·lectual, i ho fa des dels rengles dels escriptors compromesos activament amb la democràcia i la legalitat republicana.

L'aparició de «Meridià» es produeix quan la minva de la força anarcosindicalista en la vida pública catalana ja és indubtable, en el moment en què es consolida l'hegemonia del PSUC, amb un govern socialcomunista, presidit pel Dr. Negrín, que ocupa l'executiu de la República espanyola, poc abans de la instal·lació a Barcelona de les institucions republicanes centrals (octubre del 1937) —amb les repercussions limitadores que el fet tindrà en tots els àmbits del poder polític català— i, sobretot, amb una guerra que evoluciona desfavorablement per a l'exèrcit republicà, i que alguna victòria pírrica —com la reconquesta de Terol— no aconsegueix de dissimular-ho.

3. Carme MONTORIOL, *Les lletres. L'escriptor i el moment actual*, «Mirador», 412 (18-III-1937), p. 5. Cf. el llibre resenyat, ps. 72-73. Cal deixar constància que C. Montoriol pertanyia al Grup Sindical d'Escriptors Catalans, integrat a la CNT.

Pel que fa a la vida teatral catalana, cal destacar que es presenta determinada per la recuperació de capacitat política del Departament de Cultura de la Generalitat —paral·lela al declivi de la CNT—, que es fa patent, en primer lloc, en el patrocini atorgat al Teatre Català de la Comèdia —antic Poliorama—, i després, en la creació de la Comissió Interventora dels Espectacles Públics, amb representació sindical tant de la CNT com de la UGT, en l'intent de revitalització del Premi Ignasi Iglésias, en la reorganització de FCSTA i en el suport a l'Associació d'Autors de Teatre Català.

«Meridià» apareixia, doncs, en una situació nova respecte a la que tenia davant «Mirador», sobretot en els últims mesos de 1936 i els primers de 1937. Podem dir que els redactors del nou setmanari són més a prop ara del poder polític real i que «Meridià» no és un mitjà d'oposició, almenys en l'àmbit de la política catalana, i que no ho és tant com «Mirador» en el camp de la vida teatral. Així i tot, «Meridià» no estalviarà crítiques a la programació de la temporada 1937-38, auspiciada per la Generalitat i dirigida per Joan Cumellas. Diversos articles de Domènec Guansé i algun de Xavier Benguerel —més contemporitzador, malgrat tot— deixen constància de la desaprovació del setmanari d'una programació que no sap triar adequadament els títols de Soler, Guimerà, Iglésias i Rusiñol i que es limita, quant a l'obra dels autors contemporanis, a estrenar les peces distingides amb algun premi oficial o un reconeixement honorífic, com *El casament de la Xela*, del mateix Xavier Benguerel, guardonada amb l'Ignasi Iglésias de 1936, o *En Garet a l'enramada*, de Joaquim Ruyra, i *Poema de Nadal*, de Lluís Capdevila, totes tres escrites abans del conflicte. Respecte al teatre estranger, l'estrena d'*El deixeble del diable*, de George B. Shaw i *La feréstega domada*, de William Shakespeare —i altres peces del repertori estranger en la temporada següent—, dignes i ben acollides pel públic assenyalen una línia de recuperació dels clàssics, potser massa heterogènia, però en la qual, de moment, caldria aprofundir.

En el fons, els redactors de «Meridià» s'han d'acabar, altre cop, a un problema de cànon teatral que, com hem vist, ja havia quedat esbossat a les pàgines de «Mirador». Però ara aquest problema provocarà una gran polèmica després de la no concessió del Premi Ignasi Iglésias, en la convocatòria de 1937, perquè les obres que hi concorrien no reunien les condicions per obtenir-lo, en opinió del jurat. La situació creada durà Joan Oliver a replantejar-se la validesa de la tradició teatral autòctona entesa com a fonament d'un teatre nacional. L'actitud desqualificadora d'Oliver o d'Antoni Fuster Valdeperes motivarà les reivindicacions de la tradició de Ferran Canyameres, Ramon Vinyes i altres, tant a «Meridià» com en altres revistes i diaris. La inseguretat i la confusió sobre el cànon dramàtic català motivava tant els dubtes sobre el cànon estranger a utilitzar en aquelles circumstàncies històriques com la impossibilitat d'assenyalar unes línies de futur per a la dramaturgia autòctona contemporània. La complexitat de la qüestió canònica, unida a les deficiències de formació de les companyies professionals i a les febleses i als vaivens en la difusió del teatre català, constitueix un problema

cultural i polític d'abast general que Rafael Tasis i Domènec Guansé apuntaven en els articles que van publicar al setmanari sobre el problema, i que són, al meu entendre, els més interessants. Foguet en dóna una minuciosa referència, i subratlla, així, la importància de dos dels textos més atractius que s'han publicat mai sobre la tradició dramàtica del país.

D'altra banda, la controvèrsia generada entorn del teatre nacional, de la tradició teatral vàlida serveix, objectivament, una altra finalitat de caire directament polític: l'intent del PSUC, atès el curs general de la guerra, de convertir el *front antifeixista* en una aliança que podríem denominar simplement *democràtica*, amb l'objectiu d'eixamplar la base política aplegada a l'entorn del comunisme i de les altres organitzacions que, sense ser-ho, hi col·laboren en el combat contra l'exèrcit franquista. Per tant, com destaca Francesc Foguet, «Meridià» no recull articles programàtics a l'entorn del teatre proletari o revolucionari que caldria sinó invitacions a la construcció, crítica, d'un teatre nacional digne lligat, indissolublement, a la lluita per la democràcia i per la cultura catalana. Articles de Sebastià Gasch i Joan Oliver, entre altres, recolliran la línia de reflexió que Carme Montoriol ja havia apuntat a les pàgines de «Mirador» i hi aprofundiran amb una angoixa clarivident.

Sens dubte, una de les virtuts més notables de l'estudi de Francesc Foguet és posar en relleu les contradiccions que es deriven de la lluita pel poder polític i teatral, que, no ho oblidem, ocupa el centre de la seva anàlisi. Vegem-ho.

«Meridià» recull dues iniciatives de 1938, el Teatre de Campanya i el Teatre de Xoc, auspiciades per l'Exèrcit Popular i el PSUC, respectivament, encaminades a aconseguir textos, de temàtica bèl·lica, aptes per ser representats en qualsevol lloc públic i a les mateixes trinxeres. Ambdues iniciatives fracassen per la poca consistència i l'escassa adequació de les peces que hi responen. Sembla, en conseqüència, que els autors del teatre català del moment són incapaços de produir peces —si no tenim en compte la necessitat de perspectiva de què parlava Carme Montoriol— que vagin d'acord amb les circumstàncies històriques que viu el país. Després de dos anys de guerra i revolució, algú pot considerar aquests fracassos més greus que aquella impermeabilitat als canvis socials que la crítica de «Mirador» va denunciar en les comèdies insubstancials, evasives, que van omplir els escenaris barcelonins després de la reobertura de l'agost de 1936.

Per tant, podríem parlar de la impotència anarquista, comunista i de totes les forces implicades en la lluita antifeixista, de suscitar un teatre renovador que portés a l'escenari les exigències de la nova societat amb solidesa dramàtica i força d'atracció del públic. Però resulta molt significatiu que dues de les obres més interessants representades a Barcelona durant la guerra fossin rebudes amb una certa reticència, la primera, o amb un silenci absolut, la segona, per «Mirador», «Meridià» i les publicacions d'inspiració comunista: l'any 1936, *Danton*, de Romain Rolland, auspiciada pels cenetistes; l'any 1938, *La fam*, de Joan Oliver, col·laborador destacat de «Meridià» i que havia aconseguit el Premi del Teatre Català de la Comèdia. A més, el text d'Oliver va ser directament atacat, amb una gran du-

resa, per «Juliol», l'organ de les joventuts del PSUC. Tant *Danton* com *La fam* —aquesta última amb una implicació molt evident en la realitat del moment— analitzaven dues maneres d'entendre el procés revolucionari... Evidentment, la dialèctica que plantejava Oliver a *La fam* no s'adeia gens amb els interessos polítics del comunisme ortodox en aquella circumstància.

*El teatre català en temps de guerra...* és un llibre modèlic pel que fa al mètode aplicat a la matèria estudiada. Altrament, unes conclusions —on potser caldria fer més explícit l'aspecte interpretatiu— ponderades, sintètiques i ben escrites hi posen un final excel·lent en què abunden els suggeriments. Com que el llibre és la reelaboració del treball de llicenciatura de Francesc Foguet, només cal esperar que ens ofereixi, amb la seva tesi doctoral, un llibre definitiu sobre el teatre català de la guerra civil.

MIQUEL M. GIBERT

*Epistolari Joan Coromines - Francesc de B. Moll. Apèndix: Epistolari Pompeu Fabra - Francesc de B. Moll.* A cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Pròleg d'Aina Moll, Barcelona, Fundació Pere Coromines, 2000 («Textos i estudis», 2).

Aquest darrer temps han sortit uns quants reculls de cartes d'un interès extraordinari per a conèixer de prop la petita i la gran història dels lingüistes que s'han dedicat al llarg del segle xx a l'estudi del català, a l'establiment d'una «llengua literària» i a la preparació i publicació de diccionaris, gramàtiques i altres obres similars. Penso, per exemple, en *L'inici de la lingüística catalana. Bernhard Schädler, Mn. Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans. Una aproximació epistolar, 1904-1925*, de Joan Julià i Muné (Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000), complement de l'anterior *Mn. Antoni M. Alcover i l'Obra del Diccionari a la llum dels epistolaris de Barnils, Griera i Montoliu* (Tarragona, Diputació Provincial, 1986);<sup>1</sup> en la *Correspondència entre Lluís Nicolau d'Olwer i Jaume Bofill i Mates* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999), a cura de Montserrat Vilà i Joan Molar, o en *Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys de l'exili*, a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas (Barcelona, Fundació Pere Coromines, 1998), plens de notícies noves, i algun cop sorprenents, sobre l'Institut d'Estudis Catalans i la seva Secció Filològica.

Dins la mateixa tònica, l'*Epistolari Joan Coromines - Francesc de B. Moll*, esdevingut possible gràcies a la col·laboració de la família Moll Marquès amb els responsables de la Fundació Pere Coromines, hereva del material i dels drets d'autor de Joan Coromines, és una nova peça, sovint de lectura apassionant i

1. Que ja vaig comentar a «Llengua & Literatura», 2 (1987), ps. 571-573.

sempre absolutament imprescindible per als qui vulguin reconstruir la història cultural catalana d'una bona part del segle xx i conèixer més de prop dos «pesos pesants» que hi han tingut una participació decisiva des de molts aspectes. Les dues-centes vint-i-tres cartes publicades en aquest epistolari van del juny del 1933 fins al 9 de maig de 1980, amb un suplement del 1991: el condol donat per Coromines a la muller de Moll i als seus fills (document 222), contestat per Aina Moll al document 223. S'hi afegeix encara un breu apèndix amb quatre cartes entre Pompeu Fabra i Francesc de B. Moll, del 1933 al 1936, estretament relacionades amb la correspondència anterior.

L'extens epistolari entre Coromines i Moll permet d'entreveure com sorgeix entre tots dos una amistat que progressivament esdevé més profunda i que passa per sobre de discrepàncies d'opinió i de punts de vista sovint diametralment oposats. Com posa en relleu Aina Moll, al seu pròleg, extens, intel·ligent i d'una gran elegància espiritual, Coromines demostra sempre un tarannà una mica protector de Moll, i voldria esdevenir, «com Fabra envers ell, “un gran amic de caire paternal”» (p. 49). En moments determinats, no li regateja elogis i li confessa una admiració sense límits,<sup>2</sup> compartida igualment per Moll a la inversa,<sup>3</sup> però alhora no li estalvia retrets i queixes —dels quals ja veurem algun exemple entre

2. En un dels episodis de desacord mutu, Coromines recorda a Moll «amb quin respecte us he tractat sempre. Que sobretot sempre que he temut trobar-me en ambients que potser no us mostrarien tota la gran veneració que us mereixeu, us he tractat, he tingut més punt que mai, a tractar-vos en termes de la més enfàtica admiració, com el més gran savi que hagi consagrat tota la seva vida a la nostra llengua» (p. 513). I a la mateixa carta, del 13 de febrer de 1973, li assegurava: «Penseu només que si veieu cap ocasió en què sigui bo de subratllar de nou públicament i en forma ben enèrgica l'adhesió resolta i sense reserva que heu de merèixer de tots els patriotes, de tots els amics de la cultura i de tota la gent de ciència, ho faré sempre amb tota l'ànima i amb quin goig!» (p. 514). Una mica més tard, el 21 d'octubre del mateix any, el tractava de «Mestre en saber i en amor patri» (p. 518), d'«heroic baró, coral amic» (p. 519). Ja abans, el 8 de novembre de 1960 li anunciava, des de Chicago, la visita del seu deixeble David Griffin i li comentava: «ell sap molt bé l'admiració que tinc per vós» (p. 335). Fins i tot, en un moment determinat, el 21 d'octubre de 1973, tot explicant-li la feuada que duia entre mans, comentava: «Vós no pareu, jo tampoc no paro (mes ai, jo amb menys fruit per al país)» (p. 519). En morir Moll, Coromines explicà a la seva vídua i als seus fills: «El dia ja fa més de 30 anys que per iniciativa de Casacuberta, Nicolau d'Olwer i jo el vàrem rebre com a membre de l'Institut d'Estudis Catalans vaig dir a la junta dels col·legues que hi entrava l'home més savi vivent en filologia catalana» (p. 581).

3. En justificar la seva *Gramàtica històrica catalana* i la del seu col·lega Antoni M. Badia i Margarit, fortament criticades per Coromines, Moll li deia, el 5 de febrer de 1954: «Vós mireu les coses des de la vostra alçada de Goliat, d'un home que ha pogut dedicar trenta anys de ple a la investigació històrica del català; no dubto que vós teniu materials suficients i sou l'home cridat a escriure la gran història de la nostra llengua» (p. 184). El 12 de novembre de 1960, li fa saber que ha pogut parlar amb el seu deixeble Griffin, amb el qual es trobaren «des del primer moment identificats en la pariona admiració que us tenim, i això ja hauria bastat perquè ens entenguéssim en moltes coses» (p. 337). Cal remarcar ben especialment que quan Coromines fou detingut i expulsat amb motiu de l'homenatge públic a Jordi Rubió i Balaguer, amb motiu dels seus vuitanta anys, celebrat a la Facultat de Dret de Barcelona el 1967, Moll, en general poruc i poc amic de manifestacions públiques de caire polític, va fer una carta al director «d'un periòdic de gran circulació» protestant-ne, tot i que no fou publicada, com ja era d'esperar (ps. 460-461 i 464).



molts—,<sup>4</sup> a vegades expressats en un to apassionat<sup>5</sup> i clarament injust, que Moll mira d'acceptar amb bon humor, tot insistint en els aspectes positius i sense deixar de banda, quan ho considera oportú, els aspectes negatius. Llevat de moments molt determinats, no es tracta mai de cartes de pura amistat, sinó que sorgeixen gairebé sempre per qüestions de feina i són més aviat espaiades en el temps, a ve-

4. No em sé estar de recordar-ne ara alguns de ben significatius. Quan Moll, sempre desitjós de confirmar a consciència les seves dades, demana a Coromines que li confirmi la pronúncia de *Seròs*, amb o oberta, com deia el *Nomenclàtor* de la Generalitat (p. 318), Coromines s'ho va agafar com un atac personal i li contestà: «No feu bé de dubtar sobre *Seròs*; TOT, en el *Nomenclàtor* de la Generalitat, estava perfectament comprovat i meditat» (p. 319). El tema va continuar més endavant, per culpa d'un malentès (ps. 325 i 327). El 14 de juliol de 1954, en la carta sobre la conferència *Els dos Dictionaris* a què ens tornarem a referir, Coromines constata: «El diccionari Fabra és imperfecte, però en el que en dieu o veniu a dir mostreu una injustícia que indigna en un home de l'ofici» (p. 206), i comparava el Fabra amb el DCVB: «Quan redacteu els articles del vostre no el teniu constantment obert i a l'abast de la vista? Si sabés que no és així el meu concepte del vostre decauria molt. Algunes vegades, en casos escadussers si bé no pas rars, ho he hagut de creure, tot llegint els vostres articles; i m'he guardat de treure'n conseqüències generals perquè la tasca del lexicògraf està subjecta indefectiblement a la fatiga i a la imperfecció humanes, i cap diccionari no s'escapa d'aquesta regla [...].— Pel que fa als altres elements [els que no són “elements lèxics bàsics i essencials”] el llibre d'En Fabra té moltes imperfeccions (naturalment), i no sols per omissió sinó també per error de forma i de sentit. El vostre diccionari també en té de defectes d'aquests, i en té molts (precisament perquè us endinseu més que En Fabra en l'estudi d'aquestes parts del lèxic), i això de cap manera no és una tara essencial en una obra d'aquesta naturalesa. Si faig constar l'existència de tals defectes en el vostre, és perquè un dels desastres més funestos del règim catacumbal en què vivim, és l'absència d'una crítica feta pels entesos. Tots els qui ho som tenim tanta feina, ens hem de guanyar la vida en coses tan estrangeres i peremptòries, que no ens resta temps per a ajudar a millorar les nostres, que estímem tant com el vostre diccionari; i fins, si tenim una estona per a dir el que pensem, hem de reservar-la, per un deure de justícia, a subratllar-ne els bons aspectes (vastament predominants) i callar-ne les tares, que al capdavant són tan menudes envist l'admirable conjunt! Si no ho féssim així mostrariem un greu error de perspectiva i faríem estrall, a causa del poc coneixement del nostre públic actual. Per si encara calgués recalcar el bé que penso del vostre, ja no necessito recordar-vos el que n'he declarat públicament, i us puc remetre ara al meu diccionari etimològic: si recorreu el primer volum, que surt aquests dies, veureu quantes vegades hi he tret profit del vostre, i amb quina fruïció en faig notar les riqueses. Però d'altra banda, a còpia de no sentir-ne cap crítica (i a mi em pot passar el mateix amb la meua obra) podem acabar per exagerar la relativa perfecció dels nostres llibres. Obro el vostre diccionari al pur atzar, a la p. 515 del vol. IV (o sigui al començament de *do*) i llegint-ne dues pàgines només, amb atenció, hi compto exactament 11 errors: la major part són minúcies, l'apreciació d'un d'ells depèn de la meua concepció del llenguatge literari (i per tant tindrieu dret a negarlo), però tres o quatre són errors de fet indiscutibles i no pas insignificants (un de tan considerable i fàcil de rectificar com el de dir que a Barcelona el mot *do*, del llatí *DONUM*, es pronuncia amb *o* tancada)» (ps. 207-208; cf. ps. 217 i 221). En aquesta mateixa carta, Coromines justificava que Sanchis i Moll no havien «estat consultats expressament en la recent fornada de modificacions» feta per la Secció Filològica, entre altres raons perquè «vosaltres tampoc no ens consulteu, no solament quan publiqueu els vostres diversos llibres (on sovint toqueu qüestions de llengua literària) sinó ni tan sols abans de donar a la impremta el text del vostre diccionari» (p. 211), i acusava Moll d'allunyar-se «massa de la unitat», amb actituds dignes «del disgregador més radical» (p. 213). En un afegit final, rebla el clau afirmant: «Sobretot hi ha un detall que mostra com els qui afirmen que el vostre diccionari no és suficient per al públic sense preparació especial, tenen fet i fet moltíssima raó; i àdhuc quan s'allarguen fins a afirmar que la seva lectura pot desorientar aquesta mena de públic, si aquest vol interpretar-lo sense la llum de la gent més entesa. Perquè el vostre diccionari



gades perquè la comunicació no resulta fàcil —el primer temps de l'exili i durant la Segona Guerra Mundial—<sup>6</sup> i altres vegades perquè Coromines i Moll mantienien una relació directa, a Barcelona o fins i tot a Mallorca.

El primer gran tema de la correspondència, que anirà sortint fins al final, és el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), iniciat per Antoni M. Alcover, el «primer» i «venerable mestre» de Moll,<sup>7</sup> que Coromines tracta sempre en aquestes cartes amb un respecte i un afecte que no es trasllueixen més endavant al seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat),<sup>8</sup> bé que no deixi de fer al·lusió a les nombroses «desviacions o divagacions» que «ell feia» (p. 568).<sup>9</sup> Com ja havia explicat Moll, el 1970, a *Els meus primers trenta anys* —un volum indispensable, juntament amb la seva segona part *Els altres quaranta anys*, del 1975, per entendre molts punts de l'epistolari—, un cop mort mossèn Alcover, Coromines va intervenir en les gestions fetes per diverses persones perquè l'Institut d'Estudis Catalans o el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya col·laboressin d'alguna manera a fer possible la continuïtat del DCVB, i ja aleshores Coromines —com Fabra i altres— va aconsellar a Moll que, així com adaptava l'ortografia del Diccionari a les Normes de l'Institut, en modifiqués també el títol, confusionari i «inacceptable per a tot amador de la nostra llengua», pel de *Diccionari Alcover* (ps. 60-61). Per tot un conjunt de raons, la col·laboració que desitjava Moll no fou possible i la guerra civil acabà de desgui-

---

és abans que tot un diccionari històric i dialectològic, en el qual l'observació de la llengua literària moderna resta molt en darrer terme; àdhuc hi ha qüestions relatives exclusivament a aquesta que les deixeu completament de banda. El vostre criteri s'inspira sovint en consideracions etimològiques més que funcionals. I és lògic que sigui així: no podeu abraçar-ho tot. Ja teniu prou feina amb la llengua medieval, riquíssima i immensa, amb els dialectes moderns, amb els aspectes folklòrics de l'idioma, i l'estudi històric i geogràfic de la llengua escrita de la Renaixença ençà. La fixació de la llengua literària us interessa menys, i sovint hi oblideu del tot els interessos d'aquesta» (ps. 221-222). Quan Moll es va defensar d'aquestes generalitzacions i li manifestà que interpretava «exageradament, i tergiversant-les, les meves paraules» (p. 236), Coromines replicà amb contundència que en la seva carta no hi havia cap «tergiversació» (p. 240).

5. Coromines mateix reconeix: «som gent apassionada» (p. 203). És una bona mostra d'aquest apassionament el comentari que fa sobre el llibre preparat per Moll amb motiu de la *Polèmica d'en Pep Gonella*, a la qual es va donar una importància totalment desproporcionada (ps. 505-507).

6. En aquells moments, algunes de les cartes són en francès o en castellà, fan servir circumloquis per referir-se a determinats temes i canvien una mica el nom de persones que podrien ésser suspects.

7. Cf. ps. 61, 202, 410, 505 i 568.

8. El 26 d'agost de 1954, Coromines assegurava que, malgrat les seves reserves, era dels qui creien «amb vós que Catalunya deu un homenatge pòstum a Mn. Alcover» (p. 200). I el 17 de març de 1962 s'adheria a l'homenatge que Moll li volia tributar. «Al capdavant —afegia— ell era, abans que tot, un home de bona voluntat, i si haguéssim estat coetanis crec que jo hi haguera topat menys que d'altres, car segurament hauria sentit que jo també ho sóc» (ps. 379-380).

9. Aina Moll, a la seva introducció, remarca amb agudesia que l'estil de Coromines als seus diccionaris es troba «absolutament allunyat de la sobrietat de l'estil de Moll i força acostat, en els aspectes anecdòtics, al de Mn. Alcover: paradoxalment, el deixeble del canonge filòleg s'expressa amb la sobrietat de Fabra, i el deixeble directe d'aquest, amb la vehemència alcoveriana» (p. 8).

tarrar-ho tot. Des del maig de 1939, la correspondència amb Coromines tracta sovint del tema del DCVB, que Moll, amb un optimisme excessiu, confia de poder reprendre aviat.<sup>10</sup> Oferí fins i tot a Coromines la possibilitat que ell mateix, si les coses milloraven, pogués incorporar-se a l'equip del Diccionari, gest agraït de tot cor i no oblidat mai pel futur autor del DECat, que sempre tingué recança de no haver intervingut de prop en la redacció del DCVB i que alguna altra vegada tornà a insistir sense èxit perquè Moll li restituís el nom originari de *Diccionari de la llengua catalana*.<sup>11</sup> Coromines ajudà també generosament Moll quan aquest redactà la seva síntesi sobre *Els llinatges catalans* (1959), bé que li demanà que n'aprofités la introducció per anunciar la futura aparició de l'*Onomasticon Cataloniæ* i pensava que aquesta col·laboració faria contrapès a «l'interès que hi ha per part dels "corrents dominants" a donar la impressió que m'he passat a la Filologia castellana i deixat per a altri el conreu de la nostra» (ps. 293-294).

El segon gran tema, que sorgeix també des de la primera carta de Coromines, el 27 de juny de 1933, és «la llengua literària», una qüestió en la qual, ja de bon començament, Coromines assenyalava, d'acord amb Fabra, que no era «possible ni convenient de demanar als mallorquins una subjecció absoluta a la norma que s'ha imposat als catalans del continent» (p. 56). Després de la guerra, en unes circumstàncies polítiques molt difícils, la problemàtica de la «llengua literària» —anomenada per Carles Riba «llengua comuna»— prengué uns matisos ben especials i donà lloc a opinions contradictòries i a polèmiques sonades. Tant Coromines com Moll tingueren un paper important en aquestes discussions, en les quals a vegades anaven d'acord i altres vegades divergien considerablement.<sup>12</sup> Així i tot, Coromines cercà Moll com a aliat enfront dels lingüistes que ell considerava més intolerants i més conservadors, i no s'aturà fins que aconseguí la seva entrada (el 1961) a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que portava forçosament una vida llanguida i difícil, molt condicionada per la personalitat forta del secretari general de l'Institut, R. Aramon i Serra, bon amic de Moll des d'abans de la guerra, tot i que discrepessin sovint a l'hora de valorar el paper que havia de tenir un diccionari normatiu i de l'ús i l'abús que es podia fer d'un

10. En efecte, el 14 de maig de 1939 deia a Coromines: «Le *Diccionari català-valencià-balear* est en suspens transitoirement, non parce qu'il ait trouvé de nouvelles difficultés parmi les hommes, mais simplement par défaut de papier similaire à celui avec lequel le volume III a été commencé. Pour ne pas faire une mélange antiesthétique, je préfère d'attendre qu'on me fournisse du papier identique ou très semblable» (p. 94). El 25 d'octubre de 1944 li comunicava: «Por aquí seguimos trabajando. Con Sanchis [Manuel Sanchis Guarner] a mi lado encuentro mucho menos pesada la labor de redacción del *Diccionari català-valencià-balear*, cuya publicación pensamos reanudar así que se normalicen un poco más la situación económica del papel y las trabas ocasionadas por el estado anormal en que se encuentra el mundo» (p. 114).

11. Cf. ps. 384-386. Moll, el 14 de setembre de 1962, es mostrà disposat a complaure'l «si venia el cas de reeditar tota l'obra» (ps. 387-388), però a l'hora de la veritat no ho va fer mai.

12. El 13 de maig de 1961, Moll, ja membre numerari de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, comentava a Coromines: «Tinc la impressió que gairebé sempre anirem d'acord vos i jo, perquè ens trobem a mig camí entre la dictadura i l'anarquia» (p. 358).

diccionari exhaustiu com el DCVB.<sup>13</sup> Les cartes entre Coromines i Moll, malgrat les seves llacunes, els seus silencis i els seus sobreentesos, donen moltes pistes per a entendre la situació en què es trobava durant els anys cinquanta i seixanta la Secció Filològica i com s'hi reflectien els problemes generals dels escriptors, dels editors i dels correctors que, malgrat les dificultats de tota mena, havien fet l'opció pel català com a llengua de cultura. En posaré només un exemple: les reticències constants de Coromines, compartides per Moll, sobre els breus articles que Eduard Artells escrivia regularment a «Serra d'Or», des de la seva secció *Llenguatge i gramàtica*, discutits per molts a causa de la seva intransigència davant qualsevol canvi i de la seva dèria d'allunyar-se sistemàticament del castellà. Coromines, sempre poc diplomàtic i poc assenyat, pretenia que aquests articles passessin per la «censura» de la Secció Filològica, sense pensar en un primer moment que Artells era el corrector habitual de «Serra d'Or», de les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans —on era persona de confiança d'Aramon, a les classes del qual assistia amb assiduitat— i de l'Editorial Barcino —on era igualment persona de confiança de Josep M. de Casacuberta, membre de la Secció Filològica i bon amic de Coromines, cosa que no impedí que recollís els articles d'Artells a la seva «Col·lecció Popular Barcino».<sup>14</sup> Casacuberta,<sup>15</sup> precisament, havia atiat Coromines el 1954 perquè renyés Moll —amb un violent «*palmetazo* del mestre a un

13. És curiós que el 26 d'agost de 1954 Coromines feia una gran defensa d'Aramon (en resposta a una carta de Moll del 14 de juliol del mateix any, p. 196; cf. p. 237): «Estigueu segur que homes com En Carles Riba i En R. Aramon, són gent que han lluitat i lluiten contra els exclusivismes i exageracions unificadores de molts, poc informats els uns i molt intolerants els altres.— Això em sembla essencial per damunt de tot: tots els anomenats en últim lloc [Sanchis, Moll, Coromines i “tots els actuals membres de l'Institut d'Estudis Catalans”, entre els quals Riba i Aramon] estem en una sola barca. I aquesta barca està travessant un tràngol assaltada per corrents i ràfegues d'una i altra direcció» (p. 201; cf. ps. 208 i 216). Més endavant, Coromines es refereix al «criteri intransigent» d'Aramon (p. 275; cf. ps. 322, 323, 324, 375, 379), bé que no li nega «tota competència» (p. 377). Moll, tot i que alludeix a la por que li fa el «perill que hi ha de consolidar-se una actitud que considero inadmissible» a la Filològica (p. 327), no es volgué sumar a un vot de censura contra Aramon propugnat per Coromines el 1965 (ps. 447-448), «pel to de duresa en què es produïa i que no s'acorda amb la meua manera d'expressar-me en la vida normal de relació», perquè «no podia fer-me solidari de tot el contingut ni de la forma del vostre vot de censura sense donar als nostres companys motiu per a sospitar que entre vós i jo hi havia una conxorxa *prèvia* per a perjudicar el Secretariat posant-lo en una situació molt violenta davant el ple de l'Institut» i «perquè aquesta adhesió meua, feta *a priori*, a distància i sense preocupar-me d'escoltar la defensa de l'inculpat, hauria semblat dictada per sentiments de rancúnia personal contra ell» (ps. 449-450).

14. Cf. ps. 330, 332, 344-345, 348, 365, 367-370, 374-379.

15. Val a dir que Coromines sentia una gran veneració envers Casacuberta, manifestada a moltes pàgines d'aquest epistolari i en molts altres indrets, i ja el 3 de gener de 1935 deia a Moll: «S'imposa la comparació del vostre esforç editorial amb el que fa a Barcelona En Josep M. de Casacuberta. Quan un veu dues obres generoses i paral·leles, li reca de no saber-les agermanades, almenys en esperit. En Casacuberta és dels pocs fills del Principat en qui la concepció total, *catòlica*, de la catalanitat, no és quelcom de vague i teòric sinó una realitat conscient i viscuda. Ell és ja en certa manera l'ambaixador de València a Barcelona [...]. No heu provat mai de posar-vos-hi en contacte d'una manera o altra? Us podria fer molta propaganda.»

noiet d'escola», com deia Moll mateix—<sup>16</sup> a causa de la conferència titulada *Els dos Dictionaris*, que havia fet a Barcelona, en la qual Coromines veia un perill de «cisma en la llengua literària».<sup>17</sup> En aquesta avinentesa, Coromines advertia Moll que «en les qüestions referents a la unitat de la llengua hi ha perfecte acord entre tots els membres de la Filològica, presents i absents», i li transcrivía un fragment d'una carta d'«el més autoritzat d'entre ells», que Ferrer i Pujades identifiquen «probablement» amb Lluís Nicolau d'Olwer (ps. 224-225). Puc confirmar aquesta atribució, atès que entre les cartes escrites per Nicolau a Rafael Tasis, que es conserven a l'arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, n'hi ha alguna que conté exactament els mateixos conceptes i on es mostra preocupat, com Tasis, per les polèmiques sobre la «llengua literària».

Un tercer tema recurrent durant moltíssims anys és la marxa de l'Editorial Moll, per a la qual Moll mateix demanà col·laboració sovint a Coromines i per a la qual aquest a vegades oferí llibres que no arribaren a bon port o que no entraven dins els plantejaments de la casa. Aquestes cartes ens aporten, directament o indirectament, tot un seguit de notícies precioses sobre els aspectes més variats de l'Editorial Moll: projectes, realitzacions, entrebancs constants amb la censura, dificultats econòmiques, intervenció que hi tingueren Manuel Sanchis Guarner, Aina Moll, Josep M. Llompart i Francesc Moll i Marquès, etc.<sup>18</sup> En aquest moment, em fixaré només en dos llibres concrets: *El que s'ha de saber de la llengua catalana*, adaptació d'un bell text anglès de Joan Coromines, que es convertí en un gran *best seller*, però que fou una font de greus problemes amb l'autor, poc flexible i d'una susceptibilitat extrema,<sup>19</sup> i la traducció de *Vikramórvaçí*, de Kalidas-

16. Carta del 7 de gener de 1955 (p. 238; vegeu la carta sencera, ps. 235-239).

17. Cf. ps. 191, 199-225 i 240-243. La conferència *Els dos Dictionaris* fou publicada per l'Obra del Dicionari, en forma d'opuscle, el 1956 i reproduïda dins «Els Autors de l'Ocell de Paper» (Barcelona, 1956), ps. 7-17.

18. Un bon nombre d'aquestes notícies permeten de completar la informació que dono al treball *Francesc de B. Moll, editor obstinat*, dins el meu llibre *Els intellectuals mallorquins davant el franquisme* (Barcelona, 1992), ps. 245-299. Puc afegir-hi una dada que m'ha donat per escrit el senyor Antoni Amorós Borràs: la seva col·laboració al DCVB —no esmentada en cap moment a l'epistolari Coromines-Moll— es va iniciar el 1948 i va durar fins al 1961 (no el 1960); es va incorporar «al Dicionari, cridat pel Sr. Moll i demanant excedència a "Mare Nostrum", on treballava, per a suplir En Sanchis Guarner que era als EE. UU. a recollir de Navarro Tomás els materials de l'ALE» i va fer «la seva tasca mentre estigué absent». Segons Amorós, en incorporar-s'hi Aina Moll el 1958, un cop «acabada la llicenciatura, es dedicà al Dicionari més com a correctora de proves que autora de cèdules o ordenadora. El Sr. Moll ho va anunciar a les tapes dels fascicles del Dicionari, posant-la al costat del nom d'En Sanchis Guarner i omitint-me a mi [...]. Vaig fer, a més, altres coses: treure fitxes d'obres antigues i modernes —aquestes en gran nombre—, l'ordenació de la biblioteca del Dicionari, propaganda i mecanografia d'obres de Raixa, Illes d'Or i Rondaies».

19. Cf. sobretot ps. 192-193. Aina Moll, a la seva introducció, assegura que «fins i tot va córrer el rumor que el llibre, ja publicat, havia estat definitivament retirat per ordre governativa» (p. 33). És ben cert que en un primer moment el delegat provincial de censura de Barcelona va retirar-lo provisionalment de la venda (cf. Maria Josepa GALLOFRÉ, *La censura franquista davant la llengua*, dins *Miscel·lània Jordi Carbonell*, I (Barcelona, 1991), ps. 280-283). A l'epistolari hi ha un bon nombre de referències a les successives reedicions d'*El que s'ha de saber de la llengua catala-*

sa, al català, feta per Pere Coromines<sup>20</sup> i enllestida pel seu fill, que també formà part, després de molts retards i alguns embolics, de la «Biblioteca Raixa».

En quart lloc, podríem esmentar algunes mostres del *savoir faire* de Francesc de B. Moll i de l'esperit polèmic de Joan Coromines, com ara l'afer, ben estudiat per Aina Moll, de la dura ressenya —encertada en molts punts— que Coromines dedicà alhora a les gramàtiques històriques de Moll i d'Antoni M. Badia i Margarit, que retallà una mica —fent cas de les enraonades reflexions de Moll—, però que així i tot no fou acceptada per R. Aramon i Serra per a la seva revista «Estudis Romànics» perquè la considerava excessiva,<sup>21</sup> o bé una petita discussió (del 1970) amb motiu d'un treball del lingüista rossellonès Enric Guiter, pel qual Coromines demostra un menyspreu absolut, mentre que Moll li dóna una lliçó de seny i de bon mètode: «ni això ni les altres errors d'informació d'aquest autor ens autoritzen per a creure que no cal llegir els seus treballs. Fins i tot en els més defectuosos trobo sovint coses aprofitables, així com en els dels millors mestres trobo també inexactituds i badades» (p. 479).<sup>22</sup> Altres vegades Moll li dóna lliçons d'humanitat i de bon humor, com quan el 1978 Coromines es lamenta de la feina aclaparadora que té per enllestir el DECat i de la previsió que no podrà tirar endavant l'altra gran empresa que l'havia ocupat durant tants anys, l'*Onomasticon Cataloniae*: «les moltes i grans obres que portau entre mans són *sobrehumanes*, i per tant, ve un moment que esdevenen *inhumanes*», i és bo de no deixar-se angoixar pel pas inexorable del temps i fer tranquil·lament una bona migdiada cada dia (ps. 559-561). Moll dóna encara altres lliçons ben merescudes a Coromines, com el 1973, amb motiu d'una polèmica absurda sobre l'ús del mot *vernacle*: «Totes les veritats es poden dir; però abans cal pensar quan, on i com convé dir-

*na*; vegeu especialment les propostes de Coromines amb vista a una nova edició de les ps. 435-437, que Moll considerarà, amb la seva discreció habitual, totalment inadequades (ps. 438-439).

20. És absolutament sorprenent que Pere Coromines no sigui esmentat a l'índex de noms final de l'epistolari, tot i que hi surt una pila de vegades, sempre com a «pare» de Joan Coromines (ps. 153, 156, 205, 407, 433, 471, 473, 491, 502, 503, 519, 537, 538, 540). En un moment determinat, Coromines es queixà a Moll, el 13 d'abril de 1975, que li havien retirat «l'ajuda de l'auxiliar pagat que tenia. Sembla que això de reivindicar la vida i l'obra d'un patriota i home liberal com el meu pare és un pecat que no té perdó» (p. 538). Moll, amb el seu sentit comú habitual, li contestà el 23 de maig del mateix any: «Em sap greu que us hagin suprimit la gratificació de l'ajudant. No crec, però, que això tingui res a veure, com insinueu, amb la reivindicació d'un patrici com el vostre pare. M'estranyaria molt que fos així» (p. 540).

21. Em consta a través d'Aramon mateix. Val a dir que, com ja he assenyalat, Aramon va tenir sempre una gran simpatia per Moll i tenia la seva obra en un concepte molt elevat, tot i que pensava, com Coromines, com Casacuberta i com molts altres, que el DCVB és desorientador si es posa sense més ni més en segons quines mans.

22. Coromines li contestà amb energia: «No s'ha de perdre temps a combatre una pseudo-ciència que no mereix més que desdeny. És desmoralitzador i en definitiva contribueix a desorientar atribuint importància a lleugereses que no en tenen gens» (p. 481). Paradoxalment, més endavant Coromines cantarà a Moll les excel·lències de la desigual *Biblioteca de escriptors balears* de Joaquim M. Bover, que conegué a les seves velleses gràcies a la reedició facsimil que en féu Max Cahner a Curial (ps. 544-547), i no s'adonà en cap moment de les deficiències de l'obra —tan útil d'altra banda—, que arriba a inventar poetes mallorquins antics i a donar-ne peces en un català totalment artificios.

les, en benefici de l'ideal mateix de qui les diu» (p. 510), o bé —des d'un punt de vista més científic— quan Coromines el 1979 el féu partícip de les seves cabòries sobre els mossàrabs, que comprenien la certesa «que a Mallorca i a Menorca hi havia una forta quinta-columna balear, bastant mossàrab i amb connivència i comunicació amb Barcelona, esperant els desembarcs» de Jaume el Conqueridor i d'Alfons el Liberal (ps. 568-570), Moll li suggeria que algunes de les seves explicacions no li semblaven vàlides (ps. 574-575), amb arguments que no convencen Coromines, el qual, massa segur de la seva superioritat científica, féu passar al DECat moltes hipòtesis pseudomossàrabs que no tenen per on agafar-se.<sup>23</sup>

Com ja he assenyalat, a partir del maig de 1980 ja no hi ha cap carta nova entre Coromines i Moll, tot i que aquest darrer no va morir fins al febrer de 1991. Durant aquests onze anys, Coromines va publicar precisament els nou enormes i utilíssims volums del seu DECat, del qual envià a Moll el primer exemplar dedicat el 13 de març de 1980 (p. 579). Moll, amb la seva cortesia característica, li'n donà breument les gràcies i l'enhorabona el 9 de maig, sense cap comentari ni un, llevat de dir que es tractava d'un diccionari molt «esperat» (p. 579).<sup>24</sup> La veritat, però, és que el tracte que tant ell com mossèn Alcover hi rebien sovint no li caigué gens bé.<sup>25</sup> En altres indrets he donat exemples abundosos d'aquest tracte, inadequat i sovint extemporani.<sup>26</sup> Podria afegir-n'hi, és clar, molts altres. Recordaré només que a l'article *acceptar*, del primer volum, Coromines es referia a una «relliscada disculpable l'any 1927, quan l'*AlcM* era encara obra principalment de Mn. Alcover mentre Moll era un jovenet que tot just començava els seus estudis» (però, se sobreentén, no disculpable a la segona edició, quan Moll ja era un home fet), i el lector curiós pot veure encara l'article *amén* o la nota 5 de l'article *bale-na*. És cert que el volum VI del DECat, del 1987, fou dedicat «A En Francesc de B. Moll, home generós amb nosaltres, ell que la noble i quimèrica empresa tornà en una puixant i grandiosa realitat», com un homenatge a l'obra ingent del DCVB,

23. Vegeu, per exemple, pel que fa als balls mallorquins pretesament mossàrabs (p. 570), el meu llibre *Semblances i comentaris* (Barcelona, 1999), ps. 299, 322 i 323.

24. Ja abans, el 20 de febrer de 1980, Moll havia fet arribar a Coromines «una enhorabona molt cordial i entusiasta per l'aparició, tan esperada, del primer volum del vostre gran *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*» (p. 576). Amb la seva característica gentilesa, Moll afegia: «D'ençà que publicàreu el de la llengua castellana ens havíeu infiltrat del desig de veure el seu germà bessó dedicat a la nostra. Ara ja el veim en camí de realització palpable i esperam que tindrà continuïtat, no tan ràpida com voldríem, però amb passes fermes i segures. Conservau-vos fort i donau-nos el goig de veure prest enllestida la vostra gran obra» (*ibid.*). Coromines li contestà el 25 del mateix mes: «Gràcies, de cor, estimat i admiradíssim Mestre Moll, de les vostres amicals paraules» (p. 578).

25. No tenia cap inconvenient a manifestar-ho en privat i puc donar fe que em va urgir perquè li publicués algun treball on volia anticipar-se a l'article corresponent del DECat. Se'm va lamentar també de la poca consideració amb què sovint el tractava Coromines i em parlà irònicament de l'oferta que aquest havia fet a la seva filla Aina per convèncer-la que l'ajudés (correspon a la carta del 20 de maig de 1978: «de vegades manifesto un desacord amb articles del *Diccionari Alcover-Moll*, i en això us oferiria un dret de censura», p. 556).

26. Vegeu, per exemple, *Semblances i comentaris*, ps. 57-59.

però en aquest mateix volum no manquen freqüents atzagaiades contra Alcover i contra Moll mateix, com ara l'allusió a «la lamentable ignorància fonètica que deixen veure pertot els autors d'aquesta obra», l'*AlcM* (article *reblar*), o les andanades contra Alcover i Moll a l'article *seguir*, o l'esment als «amics de l'escola alcoveriana», que haurien hagut d'aprendre fonètica de Maurice Grammont (article *senyor*), o la patacada contra els «erudits que encara viuen amb l'esperit del "dòmine" que ensenya gramàtica», referència directa a Moll (al mateix article *senyor*), o el ridícul desmentiment de la pronúncia mallorquina de *serva*, basat en una nota d'Alaró —on, com és sabut, la e neutra tònica d'arreu de l'illa es pronuncia oberta, com en algun altre poble de Mallorca i en una bona part de Menorca—, o la interpretació d'un *sobrat* de Jaume Roig, feta a l'article *sobre*, on Coromines mostra un cop més el seu profund desconeixement de la Bíblia i dels temes religiosos...

Tant se val. Per damunt de malentesos i de mesquineses humanes, la correspondència entre Joan Coromines i Francesc de B. Moll ens presenta molt de prop dos homes de bona voluntat —com s'anomenava Coromines mateix—,<sup>27</sup> que es van admirar mútuament que, per sobre de les discrepàncies científiques, ideològiques i de temperament, es van tractar amb un gran respecte —un cop més ho diu Coromines, en un moment de tibantor mútua, p. 513—, i que, amb estils diferents i en situacions molt diverses, van dur a terme una obra ingent, Moll sobretot des de Mallorca i sempre relacionada amb el català,<sup>28</sup> i Coromines des d'Amèrica i des de Catalunya, relacionada especialment amb el català i el castellà, però oberta a una mala fi de llengües antigues i modernes.

L'edició de les cartes ha estat feta segons uns criteris que no acaben de quedar clars («hem desenvolupat, per facilitar-ne la lectura, la majoria d'abreviatures habituals en aquest tipus de materials, hem aplicat les convencions tipogràfiques adients i hem anotat tots aquells personatges, fets i circumstàncies que ens han semblat pertinents», p. 52) i no sabem si els petits errors que de tant en tant trobem a les cartes procedeixen dels originals o són simples errates d'impremta. Pel que fa a l'anotació, Josep Ferrer i Joan Pujadas hi han fet una bona feina, amb la col·laboració d'Aina Moll, de Joseph Gulsoy, de Joan Ferrer i, en casos concrets, d'Albert Manent i Jordi Mir. Com és lògic, l'epistolari tracta de tants temes i tantes persones, que és inevitable que cada lector hi trobi llacunes o pugui afegir-hi informació. Hauria estat possible de completar-hi i de precisar-hi un bon nombre de dades sobre l'extensa bibliografia de Coromines i de Moll, ben establerta gràcies a Joan Pujadas i a Moll mateix,<sup>29</sup> i, com és inevitable, algunes de les petites no-

27. Ps. 187, 189 i 380.

28. Tot i que, per guanyar-se la vida, hagué de dedicar-se també a ensenyar castellà, italià i altres llengües, per tal que *la lingua del pane* li permetés de treballar sobre *la lingua del cuore* (p. 94).

29. Cal tenir present que hi ha un bon nombre de projectes de l'un i de l'altre que no tiraren endavant o que canviaren d'alguna manera, i hauria estat molt oportú d'assenyalar-ho en cada cas. Hauria estat sobretot imprescindible de documentar la important ressenya que Moll va fer a «*Etudis Romànics*», I (1947-48), ps. 230-234 de l'*Étude de linguistique historique du dialecte minorquin*, d'Henri Guiter, citada unes quantes vegades per Coromines (ps. 141, 410, 477).



tes biogràfiques són incompletes o inexactes.<sup>30</sup> Altres vegades, hi ha personatges no identificats<sup>31</sup> o temes no comentats,<sup>32</sup> i sovint hauria estat oportú d'afegir remissions internes que permetessin de resseguir les qüestions tractades sense haver de llegir cada cop tot el llibre.

30. Falta, per exemple, l'any de mort del pare Miquel Colom (p. 89) i de Josep M. Llompart (p. 433). Hauria estat bo d'assenyalar que la «clausura de Mont-Olivet» de Sanchis Guarner (p. 104) era el penal de Montolivet, on va passar quatre anys. Hauria convingut precisar que les classes particulars a què assistia Aina Moll a Barcelona eren les dels Estudis Universitaris Catalans (p. 149). El *Corpus de toponímia de Mallorca*, de J. Mascaró Pasarius, citat a les ps. 175, 394 i 598, està escrit en castellà i, per tant, no hauria de dur accent a *toponímia*. Ramon Bastardes no fou mai «director» de la revista «Germinabit», ni tingué mai el títol de «redactor en cap» de «Serra d'Or» (p. 374). Max Cahner fou, com Bastardes, redactor de «Germinabit» i de «Serra d'Or» (p. 374). A la nota sobre Kurt Baldinger, p. 522, hi ha un greu error en citar un títol en alemany. A la p. 540, hauria convingut afegir que el *Cançoner musical de Mallorca*, del meu avi Josep Massot i Planes, fou publicat a Palma el 1984. A la p. 543, caldria afegir que Amadeu J. Soberanas és catedràtic de la Universitat Autònoma de Barcelona. A la p. 565, hauria calgut indicar que, segons les darreres recerques, el diccionari d'*Un mallorquí* no és obra de Josep Taronjí. L'article de Miquel Dolç esmentat a les ps. 570-571, deu ésser *La toponímia més remota de les Illes*, que aparegué a «Randa», IX (1979), ps. 9-15, precisament al primer volum de l'*Homenatge a Francesc de B. Moll*, en el qual no va col·laborar Joan Coromines.

31. L'Arteaga esmentat a la p. 72 és Josep M. Arteaga i Pereira, del qual Pere Barnils publicà pòstumament *Textes catalans avec leur transcription phonétique* (Barcelona, 1915), volum V de la «Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana». El «Don Isidor» de la p. 170 és mossèn Isidor Macabich. La poesia d'«Aguiló» esmentada a la p. 281 és de Marià Aguiló i Fuster, no identificat i confós a l'índex de noms amb Tomàs Aguiló i Forteza (cal tenir present també els esments al *Diccionari Aguiló*, que tenen entrada pròpia a l'índex de noms). Els cognoms «Busquets i Bofarull» esmentats a la p. 394 i no anotats (entrats a l'índex de noms com un cognom doble «Busquets i Bofarull») corresponen a l'arabista Jaume Busquets i Mulet (ben identificat a la p. 336) i a l'arxiver Pròsper de Bofarull i Mascaró, d'èpoques diferents, que editaren, per separat, el *Repartiment de Mallorca*. El «P. Nonell» de la p. 408 és el jesuïta Jaume Nonell i Mas, ben conegut, igual que l'escriptor «Artur Masriera» esmentat al mateix indret. El «Pujol i Tubau» de la p. 409 és l'historiador Pere Pujol i Tubau. A la mateixa pàgina 409, hauria estat possible d'identificar «el mallorquí Rexach» i «Guillem Serra». El «Bigorra», autor d'un volum de la «Biblioteca Raixa», esmentat a la p. 453, és Rafael Bigorra. «L. Ripoll», esmentat a la p. 506, és el periodista mallorquí Lluís Ripoll (no inclòs tampoc a l'índex de noms). El «senyor Averly» esmentat a la p. 506 és «J. Averly y Lasalle», probablement un pseudònim, que publicà un article recollit a la *Polèmica d'en Pep Gonella* (Palma de Mallorca, 1972), ps. 82-88. A la p. 525, no és identificat el glossador mallorquí Planiol. A la p. 557, convindria identificar els «estudis de [Gaspar Melchor] de Jovellanos», ben coneguts, sobre Mallorca, i «la *Terminologie des céréales* de [Pierre] Rokseth», publicada per l'Institut d'Estudis Catalans. A la p. 561, falta nota biogràfica del periodista Miquel Marquès i Coll, gran protector de l'Obra del Diccionari.

32. Hauria estat possible sense cap problema de situar, per exemple, l'Exposició del Llibre Mallorquí esmentada a la p. 73 (cf. el meu llibre *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)* (Barcelona, 1978), ps. 37-38). A la p. 94, hauria convingut precisar que el *Suplement català al «Romanisches etymologisches Wörterbuch»*, la *Flexió verbal en els dialectes catalans*, la *Vida* coetània de Ramon Llull i el *Corbatxo* són treballs o edicions de Moll (cf. la *Bibliografia de Francesc de B. Moll (1922-1979)*, establerta per ell mateix, publicada a «Randa», XI (1981), ps. 183 i 185). A la p. 123, hauria anat bé de precisar que el 1946 s'inicià una relativa obertura —l'«esclatxa»— pel que feia a les publicacions en català (aquesta és l'explicació que Aina Moll no sap donar a la p. 22). A la p. 131 es podria afegir que hi hauria hagut d'haver un segon volum de la *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, del qual restaren alguns plecs tirats, però que no va sortir mai a causa de la situació precària de l'Institut d'Estudis Catalans. La *Contribución* de Steiger, citada a la p. 186 i a



La consulta del volum és facilitada per uns complets índexs de noms i de mots.<sup>33</sup>

Cal afegir, finalment, que aquesta extraordinària aportació a la història de la lingüística catalana de bona part del segle xx ha aparegut quan es commemora el

l'índex de noms és la *Contribución a la fonética del hispano-árabe y de los arabismos en el ibero-románico y el siciliano* (Madrid 1932), esmentada a les indicacions bibliogràfiques del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Sembla que la ressenya del diccionari etimològic castellà de Coromines, de la qual es parla diverses vegades a partir de la p. 246, no va arribar a ésser redactada mai per Moll. L'*AIS* de la p. 333 correspon a *Sprache- und Sachatlas Italiens un der Südschweiz*, citat a les indicacions bibliogràfiques del volum I del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. L'«Obra Cultural» esmentada a la p. 402 (que surt més endavant amb el nom complet «Obra Cultural Balear») és una iniciativa important de Moll, com posa en relleu Miquel FULLANA, *Els deu primers anys de l'Obra Cultural Balear* (Palma, 1991). El treball de Moll sobre Ciutadella, alludit a la p. 410 i en altres indrets, és l'*Estudi fonètic i lexical del dialecte de Ciutadella*, aparegut a la *Miscelánea Filológica dedicada a D. Antonio M.<sup>a</sup> Alcover* (Palma, 1931), ps. 397-460, i en una versió revisada i ampliada a «Randa», VIII (1979), ps. 5-48. He pogut constatar que Moll no va publicar mai cap article a la revista dels caputxins «Crítèrion»; Coromines, doncs, devia patir un lapsus, a causa d'una lectura apressada, i es refereix (p. 418) probablement a l'article de Joan Veny aparegut al núm. 26 d'aquesta «col·lecció ideològica», en el qual col·labora també Coromines mateix; no és estrany, doncs, que Moll no sàpiga res de l'article (ps. 419-420). Convindria haver posat en relació la p. 419 amb la p. 455, relatives al despatx obert per l'Editorial Moll al carrer de Torre de l'Amor de Palma. L'article de Moll sobre el diccionari de Sanelo esmentat a la p. 424 és *Una grata sorpresa: El diccionario de Sanelo*, aparegut a «El Correo Catalán» el 31 de març de 1965. L'article anterior sobre la tesi de D. Griffin, esmentat a la mateixa p. 424, és *Sobre la lengua de nuestros mozárabes*, «El Correo Catalán», 17 de febrer de 1965. La sigla ACLS de la p. 431 correspon a «American Council of Learned Societies». A les ps. 451 i 457 hauria calgut donar la referència exacta del *Cançoner popular de Mallorca*, del pare Ginard, editat en quatre volums per l'Editorial Moll; *El cançoner popular de Mallorca*, del mateix autor, citat en nota a la p. 451, és un llibre diferent. Sobre el tema del menorquí a la Florida, tractat a la p. 452, cal tenir en compte els treballs de Philip D. Rasico, especialment *Els menorquins de la Florida: història, llengua i cultura* (Barcelona, 1987), on és citat i comentat l'article de Schuchardt a la «Zeitschrift für Romanische Philologie», XXX (1906), alludit per Moll. Les conferències sobre Quadrado de què parla Moll a la p. 475 foren fetes a l'Ajuntament de Ciutadella i a l'Ateneu de Maó, el desembre de 1960, amb un mateix text, *El meu Josep M.<sup>a</sup> Quadrado*, publicat aquell mateix any 1960 en forma d'opuscle i reeditat al volum *Cinc temes menorquins* (Ciutadella, 1980). El llibre de Coromines a què ell mateix fa referència a la p. 494 és *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona, 1971). El material folklòric de Francesc Camps i Mercadal, de què parlen Coromines i Moll a les ps. 532-533, 536-537 i 539-540, aparegué, després de moltes vicissituds, en un volum de la «Col·lecció Capcer», de l'Institut Menorquí d'Estudis, titulat *Cançons Populars Menorquines*, a cura de Xavier Moll, el 1987. La postal, signada per Moll, per Sançhis i per altres lingüistes, des de Basilea, de la p. 543 correspon al III Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes de l'AILLC, que hi organitzà Germà Colón. A les ps. 545-547, hauria estat possible d'assenyalar estudis i edicions recents d'un bon nombre de les obres mallorquines que Coromines conegué a través de la *Biblioteca de Bover*. Sobre el diccionari de Fortuny esmentat a les ps. 571 i 575, cf el meu llibre *Els mallorquins i la llengua autòctona*, 2a edició (Barcelona, 1985), ps. 21-22 i Pere MARCET I SALOM-JOAN SOLÀ, *Història de la lingüística catalana 1775-1900. Repertori crític*, I (Vic, 1998), p. 397 (puc afegir-hi que, per encàrrec dels amics Germà Colón i Amadeu Soberanas, vaig fer gestions prop de Francesc de B. Moll per mirar de localitzar aquesta obra i em va contestar —com ja havia dit a Coromines— que no la trobava a l'arxiu de l'Obra del Diccionari i que no ens en podia donar cap altra informació).

33. Com sempre, a l'índex de noms hi ha algunes inevitables llacunes. A part de les que ja hem esmentat, he anotat «Alomar i Vilallonga» (en lloc de *Vilallonga*), «Association Phonetic Inter-

vintè aniversari de l'aparició del primer volum del DECat i el cinquantè aniversari de la publicació del volum tercer del DCVB, primer de la represa decisiva de la postguerra. Per molts conceptes, doncs, hem d'agrair a la Fundació Pere Coromines i a tots els seus col·laboradors que ens l'hagin fet arribar en una edició tan acurada i fer vots perquè la publicació que ens és anunciada de nous epistolaris semblants tiri endavant a un bon ritme.

JOSEP MASSOT I MUNTANER

COSTA, Georges J.: *Répertoire-atlas diachronique des noms de famille des Pyrénées-Orientales au XX<sup>e</sup> siècle (RAPPO2)*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 2000.

Havent publicat el 1994 la primera part d'aquesta obra (RAPPO1), corresponent al segle XIX, i que ja vam tenir ocasió de comentar (veg. «Llengua & Literatura», 7 (1996), ps. 488-489), l'autor, professor de la Universitat de Perpinyà, ara ens n'ofereix la segona (RAPPO2), que completa l'obra.

En el nostre comentari anterior ja vam tenir ocasió de remarcar el rigor científic, filològic, amb què és fet aquest treball i els objectius que pretén (que sembla que no han estat ben entesos per tothom): oferir un material exhaustiu i sumàriament ordenat que ajudarà a la confecció d'un futur diccionari etimològic, segons es fa constar en la *Introducció* d'aquest volum, on també s'expliquen altres qüestions tècniques, començant per la més important, la tria de les fonts documentals, en aquest cas el padró escollit és el 1931, considerat com el més representatiu de la composició social del territori d'entre els disponibles del segle XX.

La introducció també inclou unes consideracions ben interessants sobre el context migratori, ja sigui estrictament intern, en el sentit de camp *versus* ciutat o vila, ja sigui de catalans del «sud» (considerats espanyols en els censos), o bé de fora del domini lingüístic, occitans sobretot, fet que determina la presència de curiosos variants lingüístiques com *Calvet* i *Caubet* o *Xauvet* i *Chaubet*, etc., segons la procedència del llinatge.

El material de base, 238.000 habitants el 1931, ha estat ordenat informàticament i presentat de forma anàloga al RAPPO1, és a dir, en llistes diferents per a

---

national» (en lloc de *Association Phonétique Internationale*), «Bastardas i Porcell» (en lloc de *Porcel*), «Butletí de la Societat Arqueològica Lul·liana» (en lloc de *Bolletí*), «Castellonenca de Cultura» (en lloc de «Societat...»), «Congrés Litúrgic de Montserrat» (en lloc de «Segon...») (en general, la majoria de congressos citats haurien d'ésser-ho d'una manera més precisa), «Guinard i Bauçà, Rafael» (en lloc de «Ginard... Rafel»), «Verdaguer i Travesí, Joaquim» (en lloc de *Joaquim*). «Rokseth», és a dir, Pierre Rokseth, no surt a la p. 55, sinó a la p. 557.

facilitar-ne la consulta i la informació, i també distribuït cartogràficament. La presentació cartogràfica (426 mapes) en aquest cas té un caràcter diacrònic, puix que ens presenta la informació de l'any 1841 (en què es basava el RAPPO1) juntament amb la del 1931. Això ens permet de comprovar el desenvolupament quantitatiu local de cada cognom i també la seva expansió territorial possible. Es tracta d'una aportació metodològica ben interessant per al coneixement de les migracions, que permetrà d'efectuar estudis de conjunt en aquest sentit.

Només ens resta felicitar l'autor, no solament per la qualitat i l'interès intrínsec d'aquesta obra, sinó també perquè ha aconseguit de portar-la a terme, ço que no és gaire habitual en els projecte patronímics que s'engeguen a casa nostra.

JOSEP MORAN

MOLAS, Joaquim: *Obra Crítica/2*, Barcelona, Edicions 62, 1999 («Clàssics Catalans del Segle XX»).

Amb l'aparició del segon volum d'obra crítica de Joaquim Molas, quatre anys després d'haver-ne estat publicat el primer (vegeu-ne la ressenya corresponent en aquesta mateixa revista anual, núm. 8 (1997), ps. 595-598), es confirma feliçment la continuïtat d'un projecte, concebut en forma de tres volums (vegeu la nota preliminar al vol. I, p. 7), que té per objectiu posar a l'abast del lector mitjà un dels corpus crítics sobre qüestions literàries i culturals d'entre els més ambiciosos i (auto)exigents segregats mai en la llengua del país.

Ara, doncs, que disposem d'aquesta segona entrega, constituïda per tot de textos variis a l'entorn de la «literatura en viu» que s'ha fet al país i d'algunes de les interrelacions que amb valor de constant s'estableixen entre aquest i aquella, ara, doncs, és que, comptant a més amb els *Fragments de memòria* del mateix Molas publicats per Pagès de Lleida el 1997, estem en condicions, davant tot aquest material, bàsicament aplegat o, més parcialment exhumat, de corroborar un cop més la validesa, a propòsit en aquest cas del nostre autor, de la sagaç observació d'Oscar Wilde quan, en la primera part del seu diàleg *The Critic as Artist* (1890), afirmava, referint-se a la crítica («the Criticism»), que «it is the only civilised form of autobiography, as it deals not with the events, but with the thoughts of one's life; not with life's physical accidents of deed or circumstance, but with the spiritual moods and imaginative passions of the mind».

I, en efecte, tota la producció escrita de Molas pot ser considerada com una proposta autobiogràfica deliberadament estàlvia de les vàries contingències personals concernents a l'individu en concret i ben curulla, en canvi, de les vivències intel·lectualment més plenes i estimulants del professional que les formula. Un de tants exercicis, reeixits, d'omissió de l'anècdota i d'establiment de la categoria.

De vegades, com en el cas dels adés citats *Fragments de memòria*, aquest autobiografisme indirecte sembla cedir, tanmateix, a algunes de les convencions més o menys canòniques del gènere. Així, per exemple, alguna incursió en els records d'una infantesa o d'una adolescència emmarcades en el rerefons col·lectiu; o l'esgarrapament d'uns pocs fulls de dietari; i les remembrances personals de mestres i amics, més a tall d'evocació de moments compartits i, per una o altra raó, significatius, que no pas amb intenció d'anàlisi detinguda de l'obra respectiva. El resultat de conjunt és aleshores més clarament adscriuible a la literatura dita del *jo* que no pròpiament a l'assaig —tot i com aquest es nodreix igualment de considerables dosis de *jo* subjectivat. I l'interès innegable d'aquestes cales autobiogràfiques de Molas només es ressent llavors de la fàcil obvietat d'un títol anodinament denotatiu (quina memòria hi ha que a la llarga no consti sinó de simples «fragments» *tout court?*), en comptes de qualsevol altre que hauria pogut escaure-li molt més, com per exemple un a partir d'una expressió encunyada pel mateix autor en el decurs del text: «anys tatuats» (p. 46).

D'altres vegades, però (i el llibre aquí ressenyat n'és un exemple llampanant), l'autobiografisme més genuí de Molas, en la línia del ponderat per Wilde, és el derivat d'un exercici de complementació sinèrgica entre la vida i els llibres. Amb el benentès que cal entendre aquesta bipolaritat en el sentit que li atorga Joan Fuster en un dels seus aforismes adduïts justament per Molas: «Els llibres no *supleixen* la vida; però la vida tampoc no *supleix* els llibres» (p. 228).

Invoca, doncs, el crític, episodis de la seva vida professional o privada, fins i tot juvenil, a tall indistintament de *captatio benevolentiae*, de recurs introductor, d'estratagema didàctic, de demanda de complicitat. I ho fa amb motiu d'avinenteses diverses: com ara discursos de cloenda en jornades sobre il·lustrats (Febrer i Cardona) o simposis sobre poetes (Agustí Bartra), pròlegs a l'obra d'un expert verdaguerista (Ricard Torrents) o d'una estudiosa de la vessant lletrada de Dalí (Annemieke van de Pas), parlaments inaugurals a l'any commemoratiu d'un dramaturg (Guimerà), report de la visita d'un il·lustre *homme de lettres* madrileny (Dámaso Alonso) o semblança d'un no menys il·lustre erudit català (Jordi Rubió), ponència en un seminari sobre un activista de l'avantguarda (Masoliver), nota necrològica a un autor perifèric (Valls i Jordà) o a l'exhumació d'una revista oblidada («L'Aplech»).

I sempre amb el propòsit d'il·lustrar, des de la pròpia circumstància biogràfica, fets de cultura com ara, respectivament: la trajectòria per la qual uns papers del menorquí van a parar a Santander (ps. 38-39), certes regles del joc emprès en col·laboració amb Josep M. Castellet (ps. 448-449), la rememoració del grup del Seminari de Vic (ps. 72-73), la possibilitat real d'entrar abans en coneixement del Dalí escriptor que del Dalí pintor (ps. 454-455), el procés de mitificació popular d'un Verdguer i d'un Guimerà (ps. 472-473), la mena de «comprensió» que per la llengua de Catalunya en ple franquisme cabia esperar per part d'un intel·lectual espanyol (p. 460), l'exemple de conseqüent fermesa donat en temps de dictadura per un dels patriarques de la cultura catalana (p. 129), l'eventual incidència de

certs productes de l'avantguarda catalana en la menestralia del país (p. 180), l'enquadrament dins el marc global de la poesia catalana d'un poeta aparentment local (ps. 461-462), la recuperació d'un revista de la qual s'haurien conservat alguns números només a la biblioteca familiar de l'autor (p. 109).

La vocació d'empedreït lector que, tot i ser-ho també per ofici, sap no traçar cap divisòria tallant entre la pràctica de la seva activitat i la vida —individual o col·lectiva— en general, és possiblement allò que ha immunitzat Molas de l'esporàdica temptació d'hipotecar-se amb l'adscripció a un corrent crític determinat. Ni tan sols en l'època seva més programàtica del realisme històric va deixar Molas de servir-se de procediments analítics i valoratius altres que els estrictament derivats del sociologisme de filiació marxista. La vida, al capdavant, també com a crític, és prou *ondoyante*, que diria Monsieur de Montaigne, per reduir-la a convencionalismes d'escola o a artificiositats d'una metodologia exclusiva. I cada llibre, cada text, demana posar en joc de preferència tals o tals altres recursos si volem pervenir-ne a plena intel·lecció.

Per això, en aquest mosaic bigarrat que és la seva obra aproximadament completa, i tant entre els papers d'elaboració acadèmica més consistent com entre els que no són —en expressiva terminologia metafòrica del mateix autor— sinó «postdates», s'entrecreuen en ponderat equilibri trets manlevats d'algunes de les grans propostes vigents en teoria literària o historiogràfica.

La saludable aportació de base eminentment positivista hi campa pertot; a propòsit de les edicions verdaguerianes, o de la publicació dels originals d'un poema de Pere Quart, s'imposa el rigor de la crítica textual (ps. 58-60 i 201-202, respectivament); la revisió de la trajectòria d'una casa editora com la Selecta demana fer ús de l'anàlisi eminentment sociològica aplicada a l'activitat cultural i literària (ps. 212-221), de la mateixa manera que no està de més estendre's en consideracions sociolingüístiques referides al fet literari quan es debaten els condicionaments de la novel·la catalana del XIX (ps. 77-78); recerca de la intertextualitat (ps. 318-319) i aplicació de criteris formalistes (ps. 317-318) són estratègies oportunes quan el prologat és un *zoon* lletraferit de la mena de Pere Gimferrer; i la solidaritat tant o més amb el sofert lector que amb el mateix autor és la que, en la línia de la teoria de la recepció, duu a voler precisar les relacions entre aquell i el text (p. 383) o entre aquest i els públics que s'han succeït a l'hora de valorar-lo (ps. 495-496); i com podien no ressonar les teories de Hobsbawm sobre el concepte de tradició inventada quan allò de què es tracta és de parlar de la literatura com a mirall d'una ciutat (ps. 401-407) o d'una simple vila marinera (ps. 486-487)?

En tot aquest ampli desplegament metodològic hi ha fins i tot espai per a alguna innecessària concessió a l'idealisme (p. 294: «[...] jo, més bregat, tornava d'una llarga estada a l'estranger, on havia descobert una determinada manera d'entendre, si no la literatura, la possibilitat de llegir-la i d'ensenyar-la» —i bé, hi ha alguna manera d'entendre la literatura si no és llegint-la i, subsidiàriament, ensenyant-la?—) o lloc per al romanticisme *naïf* de voler contraposar poesia i in-

formàtica ni que sigui a cops de metonímia fàcil en forma de «llapis» *versus* «ordinador» (p. 479) i de candorosa equiparació d'aquella amb «les essències ètiques més pures» (ibídem).

El *métier* de Molas, fet, segons veiem, d'un sospesat eclecticisme, vehiculat més a través de notes assagístiques que no pas de *literaturwissenschaftliche Abhandlungen*, i confegit en un estil sàviament sincopat i concís, resulta igualment vàlid quan s'aplica a la «lectura» no d'escriptors sinó d'artistes tan diversos com l'escultor Subirachs (ps. 268-272), el ninotaire Cesc (ps. 273-275), els cantants Raimon (ps. 290-293) i Guillermina Motta (ps. 392-394), el dibuixant de còmics Enric Sió (ps. 387-390), el gran Joan Miró (p. 469).

Fins i tot quan s'esmerça en la ponderació d'autors d'un cànon que hom no comparteix (Porcel: ps. 294-303; Moix: ps. 304-308), o en el tractament historiogràfic de realitats que a un el deixen del tot indiferent (la del Barça: ps. 408-418), cal admetre, tanmateix, que les explicacions fornides són aclaridores i pertinents.

I és que, en la remarcable aposta autobiogràfica de Molas, res no supleix res, ans més aviat tot s'integra en una dinàmica recíproca de comprensió intel·lectual a través dels llibres i d'enriquiment sensible per mitjà del viscut. Fins a formar un tot únic i coherent. Insubstituïble.

JOSEP MURGADES

MIRALLES I MONSERRAT, Joan: *Discursos per la llengua*, Palma / Barcelona, Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

Qui coneix Joan Miralles sap que ell és un home de discursos. No els defuig mai, ans els cerca. Li agrada la solemnitat del discurs: s'hi sent com el peix a l'aigua. Per això aquest llibre, que em sent profundament honorat de ressenyar per motius personals, era un llibre esperat. Emperò, el llibre no satisfà totes les expectatives perquè té un «petit gran defecte»: podem llegir, però no sentir, en Joan Miralles. En aquest sentit, el llibre és incomplet: hom podria haver-hi inclòs una cinta de casset on podríem haver sentit la paraula vibrant i enèrgica de Miralles a més de llegir-la. Perquè els discursos són per ser escoltats, amb les modulacions de la veu, la ironia del gest, les entonacions ascendents i descendents... Tot això ho perdem. Ben segur que Joan Miralles ho lamenta també perquè ell és un gran amant de la llengua oral, al costat de la qual, l'escripta es queda en una pobra representant.

Qui no coneix Joan Miralles ha de saber que es tracta del primer catedràtic de català de la Universitat de les Illes Balears, on el Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, que ha conduït durant prop de vint anys, ha esdevingut una institució respectada al si de la societat balear. Aquest departament universi-

tari és, en última instància, l'òrgan assessor i decisor en matèria de normativa escrita i oral del català al nostre territori insular. No debades, qui no coneix Miralles tampoc no deu saber que és membre de la Secció Filològica de la l'Institut d'Estudis Catalans. És a dir, el nostre autor fa d'home pont entre la màxima institució que vetlla per la llengua catalana a tots els Països Catalans i l'organisme encarregat de fer-ho a les Illes Balears. Precisament, aquesta dedicació doble ha omplert de contingut els tres primers discursos, recollits al llibre sota l'encapçalament de «Entorn de la normativització de la llengua», on Miralles es decanta sempre per la diversitat dins la unitat. Aquesta «divisa» l'ha dut a dirigir una comissió del seu departament que ha aconseguit la introducció de 600 mots i accepcions insulars al Diccionari de l'Institut (*acubar* 'marejar', *aferrar* 'enganxar', etc.). En aquests primers discursos Miralles explica sobretot els criteris de l'Institut en la preparació de les *Propostes de l'estàndard oral* i del *Diccionari*. El nostre ressenyat, però, no pot evitar, de tant en tant, algunes sortides del to expositiu neutre que ha de caracteritzar el gènere, que no em sé estar de citar com un dels atractius del llibre:

«...mossèn Alcover (...) Quina ruixada se'n durien aquests xitxarells de xisquets, cireres, nesples, castanyes i d'altres herbes si tornàs a la vida el nostre canonge» (p. 26).

«En l'àmbit castellà fa un cert temps que hi hagué toc de viafora general perquè els havien tocat la *ñ*. A nosaltres ens han tocat qualque cosa més (...)» (p. 27).

«...aquest escabotell de gonelles militants d'arreu del domini encabotats a convertir-nos en reserva antropològicolingüística i/o en aquest grupet d'inquisidorets de panfonteta, lloscos de natura, castigadors impenitents de qualsevol desviació perifèrica (...) Que Déu ens alliberi de tal personal. Amèn.» (ps. 42-43).

La resta de discursos de Miralles giren, per aquest ordre, «Entorn de la normalització de la llengua», amb deu discursos, «Entorn del nostre patrimoni cultural», amb tres només, i «En homenatge als nostres lletraferits», amb catorze discursos. Del primer d'aquests grups cal destacar el valor històric per a la cultura catalana que, a les portes ja del segle XXI, adquireixen algunes de les intervencions públiques recollides en aquest apartat, la majoria referides als actes de presentació del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana a les Illes Balears (1985, 1986). També aquí trobem algunes «sortides de to» que qui coneix bé Miralles sap que no ho són, en realitat; es tracta d'un recurs que assegura l'atenció del «pacient» oïdor. Vegem aquest sorprenent començament que alleugereix la formalitat d'un acte protocol·lari:

«Magnífic senyor rector, honorables autoritats, col·legues i amics: Després dels efectes devastadors d'una desprietada flota, d'estreptococs per més senyes, que m'han mantingut al llit per quasi una setmana, vet-me aquí, tanmateix, feliç supervivent, per a goig meu i dels meus. En aquest acte de presa de possessió...» (p. 47).

Però on el nostre orador s'esplaia és en els discursos sobre el patrimoni cultural (3). Potser la localització d'aquests parlaments a la part forana de Mallorca, on Mi-

ralles troba el seu redós nadiu, l'anima a sovintejar més encara les seues peculiars fugides de l'estil cerimoniós. Això és ver especialment en l'allocució que va pronunciar al seu poble, Montuiri, amb ocasió de la nova ordenació del seu arxiu històric... o, per ventura, hauríem de dir, amb paraules mirallianes, que l'esmentat arxiu havia estat «espolsat» i «deteranyinat» gràcies a una colla de «caparruts» i «coratjuts» (p. 107) «ordenadors» del caramull de pergamins, patracols, pols i teranyines que devia ser aquell cau de la memòria històrica montuïrera abans de ser endreçat.

Finalment, la darrera part del llibre, i la més extensa (4), aglutina un ampli ventall de panegírics en honor de persones il·lustres de la cultura catalana: Francesc de Borja Moll, Miquel Fullana, Josep Maria Llompart, Jaume Vidal i Alcover, Joan Veny, Joan Mascaró i Fornés, Joan Coromines... L'estil mirallià, que ja anem coneixent, sura ací i allà, però ara hi descobrim dues noves facetes: la descriptiva i la narrativa. S'hi nota que, en cap cas, no són discursos de compromís sinó que Miralles hi ha passat gust escrivint-los, —primer— però, sobretot, dient-los —després. Un lector selectiu del llibre no hauria de perdre's ni un bocí d'algunes escenes memorables amb participació de l'autor ressenyat, com ara la d'una entrevista xafogosa amb F. de B. Moll (p. 140), o la d'una conducció temerària a càrrec de Miquel Fullana (ps. 153-154); tampoc no hauria d'obviar la precisa descripció de la personalitat de Joan Veny, que tampoc no em puc resistir de transcriure:

«un professor Veny educat, amatent, savi, però, això sí, bastant empegueïdor, i és que en Joan és d'aquelles persones que encara tornen vermelles i que procuren no alçar la veu per no ofendre el germà proïsme» (p. 179).

Però, sobretot, seria imperdonable que algú que tingués el llibre a les mans, ni que fos durant uns moments, es perdés l'escena del ratolí en la cambra de l'hotel de camí a can Coromines. El discurs on s'insereix comença *in media res* a causa d'aquesta escena, ben farcida d'onomatopeies «rosegadores» i altres herbes, magistralment amanides perquè l'oïdor no acluqui els ulls i el lector gaudeixi d'una lectura realment plaentera. Dissortadament, aquest lector, si encara no ha tingut la sort de conèixer personalment Joan Miralles o de figurar a la seua nòmina d'amics, coneguts i «saludats», es quedarà sense el gaudi d'altres discursos que no hi figuren perquè han estat pronunciats per ell en ambients més amistosos i informals: «En diada de matances», «Cerimònia cavalleresca d'adobament de cavallers»..., i un etcètera que, d'aquí uns anys, ben augmentada la collita, no dubtem que algú pensarà a aplegar-los en un volum per a fruïció dels qui no han conegut aquesta home d'una peça que és Joan Miralles i Monserrat.<sup>1</sup>

BRAULI MONTOYA ABAT

1. En aquest volum no estaria de més incloure discursos d'inspiració miralliana pronunciats en alguna ocasió per altres persones en honor de Miralles, com ara «A llaor de l'honrat mestre en Miralles», de Cosme Aguiló, insigne toponimista mallorquí i excel·lent narrador oral.



PARRAMON I BLASCO, Jordi, *Ritmes clàssics. La mètrica quantitativa i la seva adaptació accentual*, Barcelona, Quaderns Crema, 1999 («Assaig», 22).

La darrera contribució a l'estudi de la mètrica quantitativa i de la seva adaptació accentual al català ve de la mà de Jordi Parramon, destacat estudiós de la mètrica,<sup>1</sup> traductor d'Ovidi i Catul, entre d'altres, i poeta. Segons la contracoberta del llibre es tracta d'«un resum de prosòdia grecollatina en el qual s'exposen els conceptes fonamentals de quantitat sil·làbica i llargada de les vocals, els peus com a unitat bàsica del ritme en la mètrica, així com el problema controvertit de l'adaptació de la mètrica clàssica al sistema accentual». Ens trobem, doncs, davant d'un «resum», d'una obra que no es proposa de donar noves visions des de nous plantejaments teòrics dels fenòmens estudiats sinó que vol ser divulgativa, objectiu que condiciona dos trets evidents del volum: l'estil, més aviat assagístic, i la renúncia a la inclusió de notes per a les remissions bibliogràfiques. Aquesta darrera decisió té l'avantatge indiscutible de fer la lectura més àgil, però dificulta la tasca del lector que vol aprofundir en tal o tal altre aspecte, perquè no sap a on ha d'anar per fer-ho. A més, la intenció divulgadora obliga l'autor a bandejar també les referències *entre línies* a autors, escoles o tendències concretes i, encara més, a negar-ne la validesa o a polemitzar-hi (són picades d'ullet al lector especialitzat), imperatiu que Parramon desobeïx alguna vegada.

*Introducció.* Als primers paràgrafs de la introducció l'autor explica la tria, tal vegada massa severa, d'uns referents bibliogràfics clàssics, algun potser superat, que li han fornit la base per a l'obra: tres manuals de mètrica clàssica (KOSTER 1936, CRUSIUS 1951 i GENTILI 1955), un sobre el ritme del llenguatge (GARCÍA CALVO 1975) i diversos escrits sobre l'adaptació catalana dels metres clàssics (VALENTÍ, OLIVA). Sóc conscient que la tipologia que proposaré tot seguit hauria tingut més sentit en un repertori bibliogràfic més ampli i posat al dia, però crec que l'inventari complet d'aquest marc bibliogràfic, al final del volum, hauria resultat més pràctic diferenciant el grup dels estudis dels textos. Dins el primer grup, hauria estat útil separar els estudis sobre mètrica general i teòrica (ARGENTE, GARCÍA CALVO),<sup>2</sup> els tractats de mètrica grega i llatina (CRUSIUS, GENTILI, KOSTER),<sup>3</sup> els

1. És fonamental, per exemple, el seu *Repertori mètric de la poesia catalana medieval* (Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992), volum que ve a completar els repertoris existents sobre poesia medieval, d'entre els quals són de citació obligada el d'I. Frank, de poesia trobadoresca (París, 1953), el de G. Tavani, de lírica gallegoportuguesa (Roma, 1967), el de Mölk i Wolfzettel, de l'antiga poesia lírica francesa (Munic, 1972), el d'A. Solimena, de poesia stilnovista (Roma, 1980) i el de R. Antonelli, de l'escola poètica siciliana (Palerm, 1984).

2. Actualment, no es pot parlar de ritme sense tenir presents les darreres troballes de la fonologia mètrica, tan ben aplicades al català per Salvador OLIVA, *La mètrica i el ritme de la prosa* (Barcelona, Quaderns Crema, 1992; V. la ressenya de Josep BARGALLÓ VALLS a «Lletra de canvi» núm. 36 (1993), p. 47).

3. Darrerament, quant a la mètrica grega, és imprescindible la consulta d'Antonio GUZMÁN GUERRA, *Manual de mètrica grega* (Madrid, Ediciones Clásicas, 1997), amb abundant bibliografia actualitzada i preciosos comentaris al principi de cada capítol, que situen històricament les

manuals de mètrica catalana (OLIVA)<sup>4</sup> i, finalment, els estudis sobre l'adaptació de la mètrica quantitativa a l'accentual (CORS, INGLÈS I PIJOAN, MEDINA, PARRAMON, VALENTI).<sup>5</sup> Dins el segon, hauria anat bé de separar les traduccions (d'Anacreont, Catul, Eurípides, Homer, Horaci, Ovidi, Prudenci, Sòfocles i Virgili)<sup>6</sup> dels textos de creació original en català (de Balasch, Bru de Sala, Vallverdú, Riba, Pérez-Sànchez i Melendres).

Als paràgrafs següents, la part central de la introducció revisa sumàriament la història de les traduccions clàssiques amb els versos adaptats a la mètrica accentual (ps. 13-16) i la de les poesies originals amb adaptació de versos clàssics (ps. 16-18), de cara a justificar-ne la validesa i contrariar els arguments dels detractors d'aquestes adaptacions. L'origen de la controvèrsia depèn del posicionament teòric dels dos extrems enfrontats sobre el concepte de «vers»: els detractors consideren que perquè un vers sigui vers ha de conformar-se a una convenció prèvia fixada per la pròpia tradició, reconeixedora per la comunitat lingüística en què s'inscriu, perspectiva que nega la condició de «vers» al vers

---

aportacions dels estudiosos que hi cita; també crec indispensable el treball de M. L. WEST, *Greek Metre* (Oxford, Clarendon Press, 1982), resumit a *Introduction to Greek Metre* (Oxford, Clarendon Press, 1989<sup>2</sup> [1987]). Pel que fa a la llatina, és important de tenir present Gerry B. NUSSBAUM, *Virgil's metre. A Practical Guide for Reading Latin Hexameter Poetry* (Bristol, Bristol Classical Press, 1990<sup>3</sup>). Igualment útils són les aportacions de Jesús Luque Moreno, director durant anys del projecte «La doctrina métrica de los romanos» de la Universitat de Granada; concretament: *Arsis, Thesis, Ictus. Las marcas del ritmo en la música i en la métrica antiguas* (Granada, Universidad de Granada, 1994); *El dístico elegíaco. Lecciones de métrica latina* (Madrid, Ediciones Clásicas, 1994) i *De pedibus, de metris. Las unidades de medida en la rítmica y en la métrica antiguas* (Granada, Universidad de Granada, 1995).

4. A banda dels llibres d'Oliva que cita Parramon, el lector hauria de tenir presents també Alfons SERRA & Rosend LLATAS, *Resum de poètica catalana* (Barcelona, Barcino, 1932 [facsimil de 1981]) i Josep BARGALLÓ, *Manual de mètrica i versificació catalanes* (Barcelona, Empúries, 1991). El mateix 1999, va aparèixer a València un «estudi» de Voro LÓPEZ VERDEJO, *Tractat de mètrica [sic] valenciana* (València, Del Senia [sic] al Segura, 1999), del qual potser només cal esmentar-ne la publicació.

5. Sense voler ser exhaustiu, hom pot consultar també: Manuel FERNÁNDEZ-GALIANO, *Traduccions rítmiques i geni de la llengua*, dins *Miscel·lània Aramon i Serra*, III (Barcelona, Curial, 1983), ps. 191-204; Joan FERRATÉ, *La nova Odissea i El risc que salva*, dins *Carles Riba, avui* (Barcelona, Alpha, 1955), ps. 79-128; Jaume MEDINA, *Els ritmes clàssics en la poesia catalana* (Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral, 1976); ÍD., *Horaci en la literatura catalana*, «Els Marges» núm. 7 (1976), ps. 93-106; ÍD., *Accent i ritme*, «Serra d'Or» núm. 210 (març, 1977), ps. 19-20; ÍD., *Entorn d'una fallàcia*, «Els Marges» núm. 20 (setembre, 1980), ps. 106-108; Carles MIRALLES, *El fragment de Cablí traduït per Nicolau d'Okwer (Sobre els orígens de l'adaptació del distic elegíac al català)*, dins *Eulàlia. Estudis i notes de literatura catalana* (Barcelona, El Mall, 1986), ps. 83-119; Jaume PÒRTULAS, *Carles Riba, tants anys després: les versions en vers de Sòfocles i d'Eurípides*, «Reduccions» núm. 9 (desembre, 1979), ps. 47-55; ÍD., *A propòsit de les versions dels tràgics grecs de Carles Riba*, dins *Miscel·lània Aramon i Serra*, I (Barcelona, Curial, 1979), ps. 445-464 i Josep VERGÉS, *Dos intents d'aproximació al ritme de les odes d'Horaci*, dins *Miscel·lània Aramon i Serra*, I (Barcelona, Curial, 1979), ps. 585-591.

6. V., a banda d'aquestes, per exemple, les que esmenta Jaume MEDINA, *La Renaixença i els clàssics llatins*, dins *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (18-22 de desembre de 1984)*, I (Barcelona, Curial, 1992), ps. 317-333.

lliure i a les adaptacions dels versos clàssics; els defensors, per contra, postulen que la convenció prèvia al vers pot pertànyer a tradicions mètriques alienes a la pròpia, i argumenten que els postulats dels detractors neguen «tota possibilitat d'ampliació i de renovació a un repertori de versos donat». (Més enllà encara, els defensors del vers lliure consideren que no cal que el vers s'adigui a cap convenció prefixada, perquè, de fet, té les seves pròpies normes que es poden establir a priori o a posteriori).

La introducció continua amb l'exposició (ps. 18-19) de l'estructuració del contingut de l'obra, en dues parts: la primera, que tracta els aspectes previs i teòrics, es desenvolupa en les quasi 50 pàgines dels §§ 1-5; la segona, dedicada a l'inventari de versos i estrofes, ocupa gairebé tres quartes parts del llibre (§§ 6-12). I acaba amb la declaració que l'interès de l'autor «ha estat de fer un tractat descriptiu dels versos grecollatins» (per bé que, de tant en tant, despunta un cert to prescriptiu: «la manera que considerem correcta d'adaptar el ritme», p. 19) que recorre a la perspectiva històrica només ocasionalment, com per exemple per criticar la reconstrucció dels versos indoeuropeus, amb l'argument que si ens baséssim en els versos més antics de les llengües romàniques per reconstruir els versos llatins, els resultats serien absolutament erronis (ps. 23-24).<sup>7</sup>

§§ 1-5: *Aspectes previs i teòrics*. El contingut, pròpiament, del llibre s'obre amb un primer capítol dedicat a unes *Consideracions sobre la síl·laba* centrades en les seves caracterització i en el paper que juga en relació amb el ritme. Aquest darrer aspecte s'allarga fins al primer epígraf del segon capítol (*Fonaments del ritme*), on s'exposen «Els procediments rítmics» de què se serveix la síl·laba per formar versos: el nombre i l'ordenació. L'epígraf següent («Durada i intensitat») sintetitza el procés de substitució del tret distintiu de la quantitat vocàlica pel de l'obertura de les vocals, de l'accent quantitatiu pel d'intensitat, i les seves conseqüències mètriques. Aquí hauria calgut definir el que l'autor entén per «tonicitat» i «atonicitat» abans d'afirmar (p. 35) que «l'oposició àtona-tònica és el factor que crea el ritme de la nostra parla». També crec que mereixeria una major atenció l'explicació i exemplificació de les dues maneres com es va interpretar en l'edat mitjana el ritme clàssic, tal com insinua el mateix Parramon en un altre lloc:<sup>8</sup> prenent com a base la quantitat o l'accent d'intensitat llatí.<sup>9</sup> Al darrer epígraf del capítol («Adequació del text al ritme»), després de repassar sumàriament les possibilitats d'ac-

7. L'argumentació, tanmateix, només pren en consideració els factors mètrics *externs* al sistema lingüístic, que, segons Kurylowicz, ofereixen poca solidesa per a la reconstrucció de l'*Urvers* (V. Joan A. ARGENTE, *De re numerosa: Mètrica i lingüística, II*, dins *De lingüística i poètica* (Vic, Eumo / Edipoia, 1984), ps. 133-136).

8. Jordi PARRAMON I BLASCO, *Les primeres estrofes sàfiques en llengua vulgar*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XV* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987), ps. 5-11.

9. Sobre aquest aspecte, V. l'esclaridor article de Josep VERGÉS, *Dos intents d'aproximació...*, citat a la nota 5. Vergés es basa en els resultats de la investigació de Dag NORBERG, *La récitation du vers latin*, «Neuphilologische Mitteilungen» vol. LXVI, núm. 4 (1965), ps. 496-508.

centuació i desaccentuació de les síl·labes àtones i tòniques, l'autor inventaria les diferents realitzacions de l'*arsis* (temps fort) i la *tesis* (temps feble).

El capítol següent és un resum de *Fonètica i prosòdia grecolatina* molt útil al lector —a desgrat que no s'hi citin les fonts bibliogràfiques— per poder seguir fil per randa les explicacions dels capítols següents. L'afirmació segons la qual les vocals llargues «es podrien considerar com el diftong tancat d'una vocal amb ella mateixa. Aquesta mena de vocals en català només apareixen en formes compostes, del tipus *contraatac*, *cooperar* o *antibigiènic* com una possibilitat (però no l'única) de realització i sense valor fonemàtic», mereix, tanmateix, dues postilles: a) que, com a possibilitat, és la més formal i, doncs, infreqüent; i b) que no apareixen *només* en aquestes formes sinó que existeixen altres realitzacions en determinats dialectes, de vegades *amb* valor fonemàtic.<sup>10</sup>

El quart capítol presenta un inventari dels peus clàssics, amb un exemple de cada peu en català (traduint – = tònica i ∪ = àtona), i una tipologia que classifica els peus sota tres pautes: 1) peus *complets* o *sincopats*, segons tinguin o no una separació perfecta entre els temps forts i els febles; 2) peus *ascendents* o *descendents*, segons comencin per la tesi o per l'*arsis*; 3) peus *binaris* o *ternaris*, si la tesi té la meitat del valor de l'*arsis* o el mateix. Aplicant aquest triple patró a l'inventari, en resulten una sèrie de possibilitats rítmiques que seran objecte d'estudi als capítols 6-12. Abans d'arribar a aquests, però, el lector trobarà un capítol (5. *Els versos*) on, després de precisar que els «Ritmes eòlics» tenen un ritme variable i que la base en què es fonamenta el vers no són pròpiament els peus sinó «Les dipòdies», es descriuen els fenòmens interns dels versos segons es donin al final (catalexi: ps. 67-68, sinafia i altres: ps. 69-70) o a l'interior (cesures i dièresis: ps. 70-74).

§§ 6-12: *Inventari de versos i estrofes*. La informació de cadascun dels capítols d'aquesta segona part segueix metòdicament la mateixa estructura: «Al començament s'hi fa una exposició del ritme en què es basa la sèrie [...], seguida d'una descripció detallada dels versos coneguts pertanyents a aquella sèrie; cada vers s'illustra almenys amb un exemple que resulti prou representatiu [...]» (ps. 18-19). Cada capítol es tanca amb una exposició sobre l'adaptació de cadascun dels versos inventariats al sistema accentual català.

Els capítols d'aquesta part s'agrupen perfectament en dos blocs: els que presenten pròpiament l'inventari de versos (§§ 6-11) i el darrer, dedicat a l'estrofisme (§ 12). El primer d'aquests conjunts aplega la classificació, sobre el criteri del peu que dona la base per al metre, d'una banda, dels versos de ritme regular formats sobre peus complets (§ 6: iambe, § 7: troqueu, § 8: anapest i § 9: dàctil) i sobre peus sincopats (§ 10: baqui, antibaqui, crètic, jònics major i menor, i coriambe) i, de l'altra, dels versos eòlics, de ritme variable (§ 11: versos eolocoriàm-

10. Per exemple, al mallorquí, *canvi* /kəɲvi/ (1a pers. sing. Pres. Ind.) – *canviü* /kəɲviü/ (1a i 3a pers. sing. Pres. Sub.); *fill* /fi/ – *fü* /fi/ (1a i 3a pers. sing. Pres. Sub.); o *nuu* ('nus') /nuw/ – *nu* /nu/. V. Daniel RECASENS, *Fonètica descriptiva del català* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991), ps. 153-170.

bics, dactilologaèdics, anapestologaèdics i anapestoiàmics, i dactiloeòdics). El bandeig de la perspectiva històrica i de l'agrupament per gèneres com a criteris d'ordenació, tan presents en altres manuals de mètrica clàssica, converteix aquests apartats en un repàs sistemàtic de totes les possibilitats versificatòries a partir d'un peu donat, segons el nombre de peus reunits al vers: monòmetre (2 peus), tripòdia (3 peus), dímetre (4 peus), pentapòdia (5 peus), trímetre (6 peus) i tetràmetre (8 peus). Evidentment, la classificació contempla les realitzacions catalèctiques de cada model i, a part de la nomenclatura purament taxonòmica, inclou, quan es dóna el cas, els termes que la tradició ha encunyat per designar determinats versos (p. ex. pentapòdia iàmica catalèctica = *enneasil\_lab\_alcaic*) o a certes manufactures especials (tetràmetre iàmic catalèctic amb *ancipites* a totes les tesis excepte la quarta si després hi ha dièresi = *septenari*).

El segon d'aquells grups, que aborda la qüestió de l'estrofisme (§ 12), comença amb un breu inventari i definició dels versos asinartets, dóna pas a les combinacions estròfiques de ritme regular i a les estrofes eòliques i acaba amb les seves adaptacions en la poesia catalana.

L'aplicació metòdica, sense fissures, d'un mateix esquema per a cada combinació de metres i d'una idèntica pauta sistematitzadora, combinats amb una claredat expositiva i una capacitat de síntesi veritablement envejables, fan d'aquesta segona part del llibre un text de referència cabdal per a la consulta tant dels estudiosos com dels no iniciats en el tema. A pesar de la claríssima estructuració dels continguts, no hauria estat de més incorporar al final del volum un índex temàtic que remetés a les seccions o a les pàgines del llibre on els conceptes són definits.

JOAN R. VENY-MESQUIDA

MORAN, Josep i Joan Anton RABELLA, *Diccionari etimològic manual*, Barcelona, Ed. 62, 1999, («El Cangur Dictionaris», 269).

Dins el panorama lexicogràfic català, els diccionaris etimològics constitueixen una de les parts més completes d'aquesta disciplina. Només cal pensar en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines, i també en el *Diccionari català-valencià-balear* d'A. M. Alcover i F. de B. Moll, encara que molta de la informació etimològica que hi apareix hagi estat molt superada. La completesa que caracteritza aquests dos diccionaris, els usuaris dels quals són principalment estudiants universitaris i investigadors, està íntimament lligada amb l'extensió de les obres, ambdues publicades en diversos volums.

A diferència d'aquests dos diccionaris, el *Diccionari etimològic manual* de Josep Moran i Joan Anton Rabella és un únic volum de dimensions reduïdes fet, com el seu nom indica, amb caràcter de manual. No conté, doncs, un lèxic molt específic, sinó els mots que es poden considerar més comuns del català, en aquest

cas unes 8.000 paraules d'àmbit general, de les quals els autors en fan la definició i n'indiquen l'origen. La informació que hi apareix és de caràcter sumari, però també completa i acurada, com cal esperar en una obra feta per dos especialistes de renom en el camp de la gramàtica històrica catalana com són els autors d'aquest diccionari. Per tant, és una obra de consulta àgil, útil no només als estudiants universitaris com a eina de consulta ràpida, sinó també per a qualsevol usuari del català interessat a conèixer de forma ràpida i senzilla l'etimologia d'un mot.

El diccionari que ressenyem competeix en el mercat amb un altre diccionari de característiques similars fet per un bon coneixedor del lèxic català, el *Diccionari etimològic* de Jordi Bruguera (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996). Amb tot, són obres prou diferenciades, tant per la seva extensió com per la presentació i la informació de les entrades.

Efectivament, el *Diccionari etimològic* de Jordi Bruguera no és de caràcter tan divulgatiu com el de Josep Moran i Joan Anton Rabella. I això es reflecteix en el fet que és molt més extens, conté uns 55.000 mots, i en el fet que presenta les entrades ordenades per famílies per oferir una visió global de l'estructura del lèxic català. Per contra, en el *Diccionari etimològic manual* de Josep Moran i Joan Anton Rabella les entrades estan ordenades alfabèticament i això permet accedir-hi més ràpidament, sense consultar prèviament cap llista alfabètica de mots. Quant a la informació de cada entrada, en la informació etimològica Jordi Bruguera esmenta la primera datació coneguda del mot en qüestió. I en aquest punt és, doncs, més complet que el diccionari que ressenyem. Però en cada entrada Josep Moran i Joan Anton Rabella donen sistemàticament la definició succinta corresponent, fins i tot la dels mots més coneguts. I en aquest punt segueixen un tractament més homogeni que Jordi Bruguera.

Centrant-nos en el *Diccionari* de Josep Moran i Joan Anton Rabella, el tractament de cada entrada és, com dèiem, sempre sistemàtic. Primer indiquen la categoria gramatical del mot. Després en donen la definició i a continuació segueix la descripció etimològica. En ambdós casos només es dona la informació essencial atès el caràcter de manual d'aquest diccionari. La informació etimològica inclou la llengua i el mot del qual prové la forma catalana. I com que l'ètim va acompanyat del sentit original, és fàcil observar l'evolució semàntica que s'ha produït en aquell mot fins a arribar al sentit actual en català. Com, per exemple, en el mot *convent*, que segons llegim, prové del llatí *CONVENTU* 'reunió de gent', que és un derivat de *CONVENIRE* 'reunir-se'. En altres casos no hi ha hagut canvi semàntic, com en *aqüeducte*, que prové del llatí *AQUAEDUCTU*, derivat de *AQUAE DUCTUS* 'conduïda d'aigua'.

L'etimologia d'alguns dels mots més comuns del català resulta curiosa als ulls d'avui dia. Com la del mot *pantaló*, que prové del francès *pantalon*, que deriva del nom del personatge Pantalone de la *Commedia dell'Arte italiana* (s. XVI), que vestia pantalons llargs venecians i que deu el nom a la devoció que professava per sant Pantaleó. O la del mot *besuc*, que prové de l'occità *besuga* (pronunciat *besugo*), que originàriament significava 'guerxo' i que degué aplicar-se al peix arran

del seus ulls prominents. I també la del mot *sardina*, que prové del llatí *SARDINA*, derivat de *SARDA*, -AE 'sardina', que prové de l'adjectiu llatí *SARDUS*, -A, -UM 'de Sardenya'.

Quant a les fonts consultades, la bibliografia que apareix al final del volum palesa de nou el rigor metodològic dels seus autors. Com calia esperar en aquesta mena d'obres, hi trobem esmentats diccionaris etimològics d'altres llengües romàniques, com el clàssic *Dictionnaire occitan-français* de L. Alibert (Tolosa de Llenguadoc, Institut d'Études Occitanes, 1966) o el *Dictionnaire étymologique et historique du français* de J. Dubois, H. Mitterand i A. Dauzat (París, Larousse, 1995). Però sobretot cal remarcar l'ús d'alguns diccionaris que, malgrat la seva qualitat, no solen ser gaire emprats en treballs similars, com *Il grande dizionario Garzanti della lingua italiana* (Milà, Garzanti Editore, 1987) i, fins i tot, el *Webster's Encyclopedic Dictionary* (Nova York, Portland House, 1989). Igualment, també cal destacar l'interès dels autors per consultar la bibliografia específica més recent, com ho demostra l'esment de l'article de F. Corriente *Arabismos del catalán y otras voces de origen semítico o medio-oriental* (dins J. AGUADÉ, F. CORRIENTE, M. J. CERVERA i I. FERRANDO: *Estudios de dialectología norteafricana y andalusí*, 1997).

Per acabar ens felicitem per la publicació d'aquest diccionari que, malgrat el seu caràcter divulgatiu, recull les reflexions dels millors especialistes en matèria etimològica. I gràcies a l'objectivitat i el rigor científic dels seus autors, el lector pot tenir la certesa que les propostes etimològiques que hi apareixen han estat ben raonades.

MAR BATLLE

TERMCAT Centre de Terminologia: *Diccionari de la Comunicació Empresarial. Publicitat, Relacions Públiques i Màrqueting*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1999.

Es tracta d'una obra lexicogràfica (més exactament, terminogràfica) de format i característiques corresponents a un dels estàndards del centre de terminologia Termcat. Em proposo fer-ne una valoració sintètica basada sobretot en l'observació feta des de la posició d'un usuari, professional o no, de l'àmbit a què va adreçada.

No em centraré, doncs, ni en els aspectes macroestructurals ni en qüestions referents a la forma de presentar la informació, les remissions o altres convencionalismes, d'una validesa prou contrastada, recolzada en la sòlida experiència de la institució autora de l'obra. Tanmateix, vull començar referint-me a alguns detalls del contingut que no estan directament relacionats amb la consulta dels termes, però que considero rellevants.



D'entrada crec que és elogiable el fet que en l'apartat *Introducció* s'informi molt directament sobre l'abast de l'obra, sobre criteris terminogràfics i de neologia i sobre forma de consulta, i ja no s'hi inclogui informació sobre metodologia de la recerca terminològica, qüestió aquesta que té més valor didàctic per als qui treballen en terminologia o d'imatge sobre com es fa la feina, que no pas interès per al consultor.

Entre els criteris alludits en destaco un que, tal com s'hi adverteix, afecta principis teòrics: la decisió de donar entrada de diccionari a alguns noms propis d'empreses o organismes del món de la comunicació. Ho considero un encert, «pensant en la finalitat de l'obra» i «malgrat que no es poden considerar unitats terminològiques pròpiament dites»; i hi afegiria: en una línia d'obertura del concepte de terminologia, en aquesta ocasió cap a noms propis d'organismes que en una altra situació social o de mercat serien denominacions genèriques i, doncs, amb valor conceptual. És el cas d'*Oficina de Justificació de la Difusió* i d'*Associació d'Autocontrol de la Publicitat*. En canvi, no veig pas com es podrien justificar les entrades *Oficina Comarcal d'Informació al Consumidor* i *Oficina Municipal d'Informació al Consumidor*, més que més tenint en compte que hi té entrada com a terme genèric *oficina d'informació al consumidor*.

En el terreny de la delimitació del camp del diccionari crida l'atenció favorablement la inclusió de termes de la lingüística, considerada, lògicament, com una disciplina relacionada amb la comunicació. Vull dir, d'una banda, que crida l'atenció, per exemple, trobar *epanadiplosi* en una pàgina plena de termes del món de l'empresa i del màrqueting; però, d'altra banda, que valia la pena de reconèixer amb fets el paper de la llengua en aquest món de la comunicació i provocar així l'efecte pedagògic que és previsible que tingui en sectors tan propensos a creure's que «una imatge val més que mil paraules».

També va a favor de la qualitat i de l'eficàcia del diccionari l'abundància de notes que aclareixen, contextualitzen o exemplifiquen continguts de definicions, o bé que forneixen dades sobre l'origen d'algunes formes, especialment les sigles.

Pel que fa a les entrades en general, en observar l'arbre de camp no dubto de la pertinença de les que s'hi han inclòs, i val a dir que el resultat de la lectura de les definicions avala aquesta idea. Si de cas, la lectura atenta també fa pensar que n'hi manca alguna, sobretot de les que corresponen a termes que apareixen en les definicions mateixes. Aquest seria el cas de *subcanal de comunicació* (a *suport publicitari*), *estació* (a *emissora*), *coherència dramàtica* (a *escena*), *mitjana de vendes* (a *punt calent*), *test* (descriptor a quasi una vintena de definicions) i també el d'*imatge*, terme que apareix amb dos significats (a *imatge de producte* i a *autoimatge*, per exemple).

Si entrem a parlar, tal com anunciava al començament, de les qüestions relacionades amb la satisfacció de les expectatives del consultor, he de dir que aquest diccionari les aconsegueix, i ben satisfactòriament, per a una bona part dels termes. Però també és cert que s'hi poden fer consultes que no deriven en l'aclariment adequat i precís que és lògic d'esperar.



Així succeeix, per exemple, si anem a l'entrada *decisió de compra*, terme definit com «Elecció d'un producte o servei, generalment com a resultat d'un procés de decisió de compra», on l'objecte de la consulta torna a aparèixer en la definició; o també si mirem les definicions de *mitjà publicitari*, *canal* i *mitjà*, en què la primera té com a descriptor «canal», la segona té com a descriptor «mitjà» i *mitjà* remet directament a *mitjà publicitari* i tanca un cercle d'on no es pot sortir. I encara succeeix d'una manera més clara si entrem en la sèrie *punt de ràting*, *punt de ràting brut*, *ràting*, *cobertura útil*, *públic objectiu*, *audiència*, *audiència neta* i *duplicació d'audiència*, en què resulta impossible comprendre els conceptes acudint a les definicions a què se'ns va remetent. Per no entrar en una demostració, que resultaria inacabable, d'aquest darrer cas, valgui l'exemple de *cobertura útil*, «Percentatge de l'audiència neta que forma part del públic objectiu d'una campanya publicitària»; definició que esdevé obscura quan es va a les de *públic objectiu*, «Conjunt de persones al qual es dirigeix una acció de comunicació», i *audiència neta*, «Nombre de persones que han contactat durant un període determinat amb un, o amb més d'un, dels suports publicitaris [...]»; la de *punt de ràting* i les correlatives, que ens podrien resoldre els dubtes, no ajuden gaire a il·luminar el panorama. Però algunes d'aquestes dificultats ja tenen a veure amb el que exposo a continuació.

A banda dels problemes esmentats, que es detecten seguint el que en podríem dir itineraris de termes, considero especialment rellevants els que se'ns presenten quan la matèria de consulta i, conseqüentment, les definicions toquen, encara que sigui tangencialment, els territoris de la física, la matemàtica o l'estadística. Es tracta de notòries mancances de precisió conceptual, tal com intento mostrar tot seguit.

Vull aclarir, d'entrada, que no m'estic referint a usos metafòrics pràcticament lexicalitzats, com ara el dels termes de la geometria «volum» a «volum de demanda» (de la definició de *demanda potencial*) o, encara menys, «pla», que en el camp de l'audiovisual ja és a tots els efectes «unitat filmica». Sí que em refereixo, en canvi, a usos de termes que només es poden interpretar en el sentit que tenen en les disciplines esmentades i a descripcions que hi pertanyen de forma inequívoca.

Il·lustro aquest problema amb alguns exemples, on destaco amb subratllats les peces o seqüències incompatibles o simplement errònies: *lineal* és definit com «Longitud d'exposició [...] constituïda per l'espai central de les góndoles [...]». A les definicions de *pla nadir* i *pla zenital* hi ha la seqüència «obtingut amb un angle de càmera perpendicular a l'horitzontal», on «angle de càmera», d'acord amb la definició del mateix diccionari, refereix al concepte geomètric d'«angle». El descriptor en les definicions de *oportunitat de sentir* i *oportunitat de veure* és «freqüència mitjana de vegades». I *Punt de ràting brut* és definit com «Índex que expressa l'1% de l'audiència a què arriba [...]».

Són imprecisions d'aquelles que un centre de terminologia ha de combatre. I crec que en aquesta línia hauria valgut la pena d'evitar en el diccionari que ens ocupa —continuo subratllant amb el mateix criteri— l'exemple que apareix en la

nota de l'entrada *sinonímia*, i que constitueix tot un símptoma. La nota diu: «En el text publicitari 'Força, potència, poder...' hi ha *sinonímia*»; i l'exemple resulta, si més no, sorprenent després d'una definició de *sinonímia* tan estricta i excloent com «Relació d'identitat de significat entre mots», sorprenent per molt que acceptem que el publicitari autor d'aquest text metafòric pretenia jugar amb sinònims.

En la mateixa línia, crec que s'havien d'evitar maneres pròpies de la llengua comuna, com ara donar referències temporals per referències espacials, cas de *díptic*, «Full plegat una sola vegada [...]», que es repeteix a *desplegable* i *tríptic*; i també, evidentment, construccions gramaticalment o semànticament anòmales del tipus «[...] les seves característiques, avantatges i beneficis [...]» (a l'entrada *DAGMAR*), «[...] un venedor pot o ha d'utilitzar [...]» (a *argumentari*), «Disser-tació en públic sobre un tema específic dita per [...]» (a *conferència*), «[...] llistes de màrqueting que pot fer servir per al seu ús [...]» (a *propietari -ària de llistes*) o «[...] durant o després de la seva difusió pública.» (a *posttest*).

En definitiva, amb aquest diccionari tenim una eina que, d'acord amb uns estàndards terminogràfics, ens permet de resoldre molts problemes lingüístics i conceptuals d'un camp que ha estat adequadament configurat des del punt de vista de la pertinença social, el de la comunicació empresarial; és un diccionari que recull, de forma ben sistematitzada, continguts de la teoria i la pràctica d'aquest món de la comunicació i també, oportunament, d'algunes disciplines clàssiques que s'hi relacionen. Però la validesa d'aquesta eina resulta entelada per les llacunes que conté en alguns aspectes conceptuals, que, inevitablement, obliguen a tenir certes reserves en la consulta, i que caldria cobrir en futures edicions.

JAUME MARTÍ I LLOBET

WHEELER, Max W., Alan YATES i Nicolau DOLS: *Catalan: A Comprehensive Grammar*, Londres/Nova York, Routledge, 1999.

Des de la publicació l'any 1975 del volum de català de la col·lecció «Teach Yourself Books» (Londres, Hopper and Stoughton), escrit per Alan Yates, que no es publicava cap gramàtica del català en anglès dirigida especialment als estudiants de català com a segona llengua. Vint-i-quatre anys després, un lingüista teòric, Max Wheeler (Universitat de Sussex), un professor que imparteix gramàtica catalana a estudiants avançats de llengües, el mateix Alan Yates (Universitat de Sheffield), i un professor nadiu, Nicolau Dols (Universitat de les Illes Balears), tal com ells mateixos es defineixen, presenten *Catalan: A Comprehensive Grammar* (d'ara endavant, CCG), una obra on es descriuen de forma sistemàtica i acurada la morfologia i la sintaxi del català estàndard actual i que ha estat pensada amb l'objectiu d'esdevenir una de les principals eines de suport per als estudiants de

català com a L2 i per a totes aquelles persones per motius personals o professionals estiguin interessades a conèixer el català que es parla i s'escriu en un registre educat més o menys formal.

D'entre el públic no nadius, la CCG està adreçada especialment al públic anglòfon, perquè, a més d'estar escrita en anglès, està escrita *des de* l'anglès. Els autors dediquen molts comentaris i en alguns casos apartats de capítol sencers a casos en què les solucions gramaticals de l'anglès i del català no coincideixen, o bé no tenen les mateixes funcions. També analitzen les dificultats de traducció que comporten alguns termes i algunes construccions. D'entre els problemes que tracten, podem destacar-ne els següents: la presència *vs.* absència de l'article definit; l'ús dels possessius; la traducció de quantificadors i indefinits; l'ús del present simple en relació a l'ús de la construcció progressiva; la traducció del pretèrit simple de l'anglès al pretèrit perfect o al pretèrit imperfect del català; els casos en què la forma verbal no finita *V-ing* de l'anglès no es correspon amb la forma de gerundi del català; la traducció dels verbs pronominals del català; la traducció del verb *become*; l'ús de la passiva morfològica, i l'ordre de mots en les oracions de relatiu. Val a dir, doncs, que la CCG, a més de ser una gramàtica descriptiva també és pot considerar en gran mesura una gramàtica contrastiva. De fet, aquest és un dels aspectes que la pot fer més atractiva i més útil als estudiants i traductors anglòfons del català. D'altra banda, també la fa molt més interessant per a un segment de públic amb el qual els autors potser no comptaven: el públic catalanoparlant. En concret, per als professors que ensenyen català a estudiants anglòfons i per als estudiosos en general de la llengua catalana.

El fet que la CCG estigui destinada fonamentalment a estudiants del català no nadius, siguin o no anglòfons, també es posa de manifest en el fet que sempre que cal es descriuen quines són les condicions pragmàtiques que regeixen l'ús dels mots i de les construccions del català i s'indica si són propis d'un determinat registre. Parlant de registre, el cert és que la majoria d'exemples de la CCG són propis del llenguatge oral i d'un registre que, si bé és correcte, en el sentit d'educat, és col·loquial i gens encarcerat sense deixar, en canvi, de ser genuí. Aquest és un altre dels grans encerts de l'obra, el de presentar un llenguatge viu i alhora genuí. A més, la descripció abraça mots i construccions propis d'altres registres, des dels més informals, que en alguns casos es podrien considerar fins i tot vulgars, però que formen part de la quotidianitat, a d'altres que només són adequats en registres molt formals de la llengua escrita, però que qualsevol persona pot trobar en documents administratius o judicials i que, per tant, també en aquest cas formen part de la quotidianitat. La voluntat dels autors per tal d'oferir un llenguatge ben ric també es fa evident en la gran quantitat d'expressions i construccions idiomàtiques que es recullen al llarg de l'obra.

Una altra característica de la CCG que també afecta el tipus de llengua que descriu l'obra i, més en general, tot el seu contingut, ja que n'amplia l'abast descriptiu, és l'atenció prestada a la variació dialectal. Tot i que el punt de partida de la descripció sigui l'estàndard, les formes considerades estàndard dins d'un dia-

lecte s'indiquen al text i es comenten juntament amb les formes de l'estàndard d'àmbit general. Això es fa palès especialment en els capítols dedicats a l'article, als pronoms febles i a la morfologia verbal. L'altre gran punt de la variació dialectal del català, el sistema vocàlic, no es tracta senzillament perquè a la CCG no es descriuen ni la fonètica ni la fonologia del català. Potser hauria estat bé que es fes, ja que aquest aspecte de l'obra hauria quedat més rodó i així els estudiants de català que visitessin les Balears, per exemple, pensant que tenen les diferències dialectals controlades evitarien endur-se una bona sorpresa. La presència dels diferents dialectes del català a la CCG també es dona en els exemples: els autors adopten el criteri d'incloure al text exemples amb trets dialectals molt generals i ben reconeguts sense indicar-ho explícitament. L'atenció a la variació dialectal és, doncs, una de les principals novetats d'aquesta gramàtica. La CCG permet als estudiants de català de tenir accés a algunes de les característiques fonamentals dels principals dialectes catalans sense haver de recórrer a un manual de dialectologia catalana i, per tant, contribueix a crear un major grau de consciència de la diversitat de la llengua catalana.

En general, la descripció que s'ofereix coincideix amb la llengua estàndard que prescriu l'Institut d'Estudis Catalans. Els autors de la CCG, però, tampoc en aquest cas no es limiten simplement a exposar quina és la normativa, sinó que comenten aquells casos la normativa dels quals encara no està ben resolta i també aquells en què la forma prescrita no és la majoritària, és a dir, que no coincideix amb la usada per la major part de parlants del català.

Tornant al tipus de públic al qual va dirigit aquesta gramàtica, una darrera qüestió que cal tenir en compte és el grau de coneixement del català que ha de tenir el lector. Els autors assumeixen que el lector ja està familiaritzat amb la llengua catalana i de fet les característiques de l'obra també així ho indiquen (vegeu els dos paràgrafs precedents). En efecte, la CCG sembla destinada a un públic amb un nivell ja força avançat de català que, entre d'altres coses, estigui interessat a aprofundir en les irregularitats morfològiques del català, que vulgui posar-se al corrent dels principals problemes de sintaxi catalana (tant de descripció com de normativa) i que desitgi conèixer les principals diferències morfològiques entre els tres grans dialectes del català. Hi ha un segment de públic, però, al qual considerem que s'hauria hagut d'intentar arribar, senzillament perquè no li és només pràctic, sinó gairebé imprescindible, poder accedir a una gramàtica del català escrita en la seva llengua: ens referim als estudiants que tot just es comencen a familiaritzar amb el català. La CCG té característiques que la fan molt adequades per a aquest públic, la principal de les quals és precisament el fet d'estar escrita en anglès i de posar èmfasi en aquells punts de la gramàtica del català que poden ésser més difícils o més confosos per al públic anglòfon. Per altra banda, però, a causa de la profunditat amb què s'aborda un camp descriptiu que tal com hem comentat és molt ampli, la CCG resulta excessivament complexa i difícil de consultar per als estudiants de català més novells. En realitat, però, es tracta d'un problema més de presentació que de contingut. Probablement, hauria estat força útil

distingir, com ja es fa a moltes gramàtiques amb pretensió didàctica, entre diferents nivells d'informació. Almenys, entre un nivell més bàsic que inclogués les característiques més regulars i corresponents a l'estàndard general, i un nivell més aprofundit que tractés de les irregularitats i dels casos més laterals, i on es prestés atenció a la variació dialectal, es recollissin els problemes de normativa, etc. D'aquesta manera, doncs, s'hauria arribat a un públic més ampli sense que això anés en detriment ni del rigor, ni de la profunditat, ni de la riquesa dialectal. És a dir, sense que es perdés cap de les qualitats de l'obra. A més, hauria ajudat a fer veure que el català disposa (o bé, és en procés de disposar) d'una varietat estàndard, que és un senyal molt important de normalitat i, per tant, una eina imprescindible per tal que el català aconsegueixi un major grau de reconeixement.

Pel que fa al contingut pròpiament dit, la CCG s'estructura en cinc parts, d'extensió força variable. Les tres primeres se centren en les classes de paraules, la quarta en els tipus d'oracions del català i la darrera en l'estructura informativa del català i l'ordre de mots. En conjunt, cal destacar la gran quantitat d'espai que s'ha dedicat a la morfologia flexiva i al sistema pronominal del català. Això, si bé a primer cop d'ull es pot atribuir al fet que es tracta de temes clàssics de la gramàtica del català i a la presència d'un especialista com Max Wheeler, de l'altra també sembla prou justificat per la pobresa de la morfologia flexiva de l'anglès respecte a la del català i per les notables diferències entre el sistema pronominal de les dues llengües. Es tracta, doncs, d'aspectes de la gramàtica del català que, a més de ser complexos en si mateixos, són especialment complexos si els comparem amb els de l'anglès.

La primera part de la CCG consta de dotze capítols i tracta del substantiu i de la resta de constituents del sintagma nominal: en concret, dels articles, els adjectius, els demostratius, els possessius, els quantificadors i indefinits, i els numerals, cadascun dels quals s'estudia en un capítol diferent. Hi ha tres capítols dedicats al substantiu: el primer s'ocupa del gènere; el segon del nombre i de la formació de noms derivats mitjançant sufixos diminutius, augmentatius i avaluatius (noteu que l'espai dedicat a la morfologia derivativa és proporcionalment molt reduït); finalment, el tercer capítol descriu la nominalització de verbs i adjectius mitjançant l'ús de l'article. En aquesta primera part de l'obra també s'hi ha inclòs un capítol sobre la comparació. L'estudi del sistema pronominal del català abraça els dos darrers capítols d'aquesta part: el primer s'ocupa dels pronoms personals forts, especialment del seu ús, i el segon, el més extens de l'obra després del que tracta de la morfologia verbal, està dedicat als pronoms febles. S'hi analitzen acuradament l'ús de cadascun dels pronoms, les formes no estàndards i la variació fonètica i dialectal que presenten i, finalment, les combinacions possibles i la seva ortografia.

Els tres capítols que constitueixen la segona part de l'obra s'ocupen dels adverbis, les preposicions i les conjuncions del català. Els elements d'aquestes tres categories es llisten i es classifiquen exhaustivament i es descriuen les seves característiques formals i els seus usos. Cal tenir en compte que, com a la resta de l'o-

bra, a més dels adverbis, les preposicions i les conjuncions de l'estàndard central, també s'inclouen en la descripció els principals mots usats en la resta de dialectes.

La tercera part està dedicada íntegrament al verb i consta de vuit capítols. El primer, el més llarg de l'obra, és sobre la morfologia verbal. Tot seguit hi ha un capítol dedicat a l'ús dels temps en indicatiu, un altre de dedicat fonamentalment a les construccions progressives (p ex., *estar*+GER, *anar*+GER, etc.), però que també tracta de les perífrasis modals, i un capítol dedicat al subjuntiu. A més, trobem un conjunt de tres capítols dedicats a les formes no personals del verb en català: l'infinitiu, el participi i el gerundi. Aquesta part es tanca amb un capítol dedicat als verbs pronominals.

Si bé, les tres primeres parts de l'obra se centren en la morfologia del català, les dues darreres estan destinades a descriure les característiques principals de la sintaxi del català. La quarta part tracta dels tipus d'oració simple i composta del català i consta d'onze capítols. El primer capítol inclou un llistat de les principals interjeccions i onomatopeies del català. Tot seguit hi ha un capítol dedicat a l'oració simple i a les relacions gramaticals bàsiques que es poden establir entre els diferents constituents d'una oració. Els tres capítols següents estan dedicats a la modalitat oracional i tracten de la negació, de la interrogació i l'exclamació, i de les oracions imperatives, respectivament. També hi ha un capítol sobre les oracions passives i les impersonals i un sobre les oracions copulatives, on es descriuen, entre d'altres coses, els usos dels verbs *ésser* i *estar*. Les oracions de relatiu, les oracions completives i les oracions adverbials ocupen tres capítols més. Per cert, les oracions condicionals no s'inclouen dins el capítol d'oracions adverbials, sinó que s'estudien en un capítol a part.

La darrera part de l'obra tracta de l'estructura informativa i de l'ordre de mots en català. Inclou dos capítols: el primer se centra en l'estructura sintàctica de les oracions clivellades i pseudoclivellades, i el segon caracteritza les diferents ordenacions possibles entre els principals constituents oracionals i els efectes que tenen en la distribució de la informació nova, vella o destacada.

L'obra es clou amb un capítol independent de la resta de l'obra on es descriuen breument les principals característiques del sistema ortogràfic del català. Aquest, però, no és l'únic capítol on es tracten qüestions d'ortografia, sinó que al llarg de l'obra ja es comenten les qüestions ortogràfiques relacionades amb temes com els pronoms febles o les formes del paradigma verbal. En aquest mateix capítol també s'hi inclou un apartat dedicat a la puntuació en català.

Per acabar, cal fer esment d'algunes característiques formals de la CCG que afecten la presentació de la informació i la seva consulta. En primer lloc, tots els exemples del català que apareixen al llarg de l'obra s'han destacat mitjançant l'ús de la negreta i van sempre acompanyats de la corresponent traducció a l'anglès. Lamentem que no s'hagi fet ús de les glosses, ja que això hauria ajudat el lector a comprendre millor les construccions estudiades. En segon lloc, les referències creuades entre les diferents parts de l'obra són constants, és a dir, dins el text hi ha sempre la referència de la resta d'apartats que contenen informació relaciona-

da amb la que el lector està consultant. En tercer lloc, al final de l'obra hi ha un apartat de lectures recomanades, un apartat de bibliografia i un acurat índex de veus i matèries. Val a dir que al llarg del text no es fan referències bibliogràfiques i que en alguns casos es troben a faltar. Per exemple, en aquells casos en què es discuteixen diferents parers pel que fa a la correcció d'una determinada construcció. Hauria estat interessant que el lector disposés de la font de la discussió i, per tant, hi pogués accedir directament. Malgrat petits detalls com aquest, que ens hauria agradat que acabessin d'arrodonir la CCG, celebrem vivament la seva publicació, que de ben segur contribuirà a consolidar la presència de la nostra llengua en l'àmbit cultural anglès.

LAIA AMADAS

BARRI I MASATS, Monserrat: *Aportació a l'estudi dels gallicismes del català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999 («Biblioteca Filològica», XXXIX).

Montserrat Barri i Masats ens ofereix en aquesta obra la publicació de la seva tesi doctoral en filologia catalana dirigida pel professor Joan Veny, que en fa el pròleg de presentació. Malgrat la modèstia acadèmica del substantiu que encapçala el títol, l'autora fa en la seva obra molt més que una aportació a l'estudi dels gallicismes del català. D'aportacions, n'ofereixen algunes de les obres citades a la seva bibliografia (per exemple, ASIAN 1983, BRUGUERA 1985, COLÓN 1976, CORBERA 1981, GALLART 1994, SORIANO 1954). Però l'estudi de Montserrat Barri és el més sistemàtic i exhaustiu que tenim fins ara.

Per a poder afirmar-ho així d'entrada n'hi ha prou de mirar detingudament l'índex d'aquest voluminós llibre de 624 pàgines. Cada una de les seves parts principals té una envergadura i una profunditat analítica a què no estàvem avesats en estudis sobre estrangerismes del català: 1) la presentació del marc històric (general i particular dels diversos camps semàntics); 2) l'anàlisi lingüística del procés d'adaptació al català; 3) la visió de les àrees temàtiques, i —novetat digna d'agraïment— 4) la presentació en forma de diccionari de tots els francesismes estudiats.

Des de l'inici de la introducció l'autora és plenament conscient de la necessitat d'aprofundir en les vies de penetració i els processos d'adaptació dels gallicismes, per a la qual cosa és imprescindible de recórrer a la història i mirar de descobrir-hi quina disponibilitat d'adoptar mots francesos han tingut els usuaris del català al llarg dels temps, quins han estat els motius d'emprar formes franceses i en quins sectors socials ha estat més forta la necessitat d'adoptar-les. D'aquí han sorgit les grans línies que estructuren les quatre grans parts del seu treball, com hem vist.

L'autora exclou de l'estudi del seu marc històric el període anterior al segle xv, on la interferència francesa es manifesta gairebé exclusivament en l'àmbit militar i del món cortès.

Els segles xv-xvii són un període de gran agitació social, política i econòmica a Catalunya, en què, malgrat tot, hi ha un flux constant d'immigrants de l'altra banda dels Pirineus, occitans i francesos. Molts d'ells monopolitzen el comerç. Al final del segle xvii, malgrat els recels envers les idees heterodoxes provinents d'enllà els Pirineus, comencen a penetrar nous corrents ideològics.

Amb el segle xviii, l'adveniment de Felip V, el primer Borbó, representa una submissió a França. Comença el triomf de la societat capitalista per damunt de la feudal. És un segle revolucionari que amb la ciència i les noves tècniques trasbalsa el ritme de la història. Penetren nous mots que reflecteixen l'evolució dels costums i de la política, però també apareixen valors nous a mots ja existents. Es van introduint llibres francesos.

Molts barcelonins o gironins prefereixen d'anar a estudiar a Tolosa o Montpeller més que a Cervera. El contacte entre el Principat i el Rosselló, entre Barcelona i Perpinyà no disminuí. Tot el que passava a França aviat influïa aquí.

Amb la Revolució Francesa es produeix, malgrat tot, un progressiu afrancesament de Catalunya, que no cessa ni amb la Guerra del Francès napoleònica. Des de la Revolució Francesa fins a la Restauració, les transformacions van canviar la societat arreu i en tots els aspectes: les condicions de vida, de la feina, l'organització de la societat, les idees i també les creences. En aquest procés de canvi, iniciat en el segle xviii, França i els costums i els hàbits francesos tingueren un paper important i no cessaren fins al segle xix.

Amb els corrents modernistes, Catalunya mira al progrés del nord a través de França, talment que europeïtzació i afrancesament es donen la mà. Aquesta obertura a Europa s'accentua amb l'Exposició Universal de Barcelona del 1888.

El noucentisme aconsegueix, amb retard, de pujar al tren d'una Europa burgesa i nacionalista, de divulgar de manera sistemàtica les tendències capdavanteres a Europa, especialment a França.

Amb la Guerra Europea, del 1914-1918, França es manté com a símbol de la Revolució, de les llibertats i de la cultura. Continua atraient la sensibilitat a les seves influències artístiques o literàries.

Després de la Segona Guerra Mundial, França continua essent la meta per als artistes de l'avantguarda i dels corrents posteriors. Recordem l'influx en cinema de la *nouvelle vague* i de la *gauche divine* i també dels nous corrents ideològics, filosòfics i religiosos que alimenten tantes traduccions catalanes d'obres franceses a partir dels anys seixanta.

Dins aquest enquadrament històric, Montserrat Barri situa les immigracions, que han estat una de les causes principals de la transmissió de gallicismes al nostre país per contacte directe.

Els immigrants de les primeres onades (segles xv-xvii) eren súbdits francesos, però sobretot procedents del migdia i, per tant, molts d'ells de parla pròpia occitana. Fenomen a tenir en compte a l'hora de destriar i aclarir la identitat i la procedència d'alguns mots. Sembla que al llarg del segle xv es va establir una colònia gascona important a Catalunya, però costa de precisar en quins aspectes



pogueren influir dins la nostra societat. Potser en el lèxic de la construcció i del vestuari.

A la segona meitat del segle XVI es produeix una altra onada d'immigrants, fins de famílies senceres, procedents de tot el territori francès. L'afavoreixen les guerres de religió de França. A Girona, dos terços d'operaris fusters, picapedrers i mestres de cases eren francesos. A partir del 1635 la pròspera situació fins aleshores dels francesos es degradà, i es restringí en els anys següents l'entrada de nous forasters.

Els primers immigrants que van arribar, la majoria occitans, parlaven la seva llengua pròpia. Però aquesta ja havia anat adquirint a l'Estat francès el títol denigrant de *patois*. S'havia anat centralitzant la cultura i havien aparegut les acadèmies i, amb l'academicisme, el fenomen lingüístic del purisme. La submissió a la normativa lingüística del francès fou l'esperit general de l'època. Més que més quan era corroborada per la urbanitat de la cort. Així la superioritat del francès sobre les altres llengües es féu absoluta. I el seu prestigi més enllà de les fronteres, com a llengua de cultura i com a llengua diplomàtica, es féu indiscutible. En el període de 1641-1652 el francès es manifestà com un nou element dins el panorama lingüístic català, que fins arribà a produir una certa alarma. Sobretot aquesta incidència lingüística fou més efectiva a través de l'ús d'un llenguatge específic francès en alguns camps, usat pels coneixedors de determinats oficis.

Més tard, la Revolució Francesa va provocar una altra onada immigratòria de francesos en tres èxodes: de polítics, de clergues i de rossellonesos de tota classe social. Si fins al 1789 el francès era a Europa la llengua de les classes privilegiades, i durant la Revolució, un símbol revolucionari i patriòtic, després esdevingué la llengua dels intel·lectuals. Malgrat un cert odi als francesos, el francès s'anà imposant com una part important de l'educació de la noblesa i dels estudiosos.

Cal tenir en compte també, ja des del regnat de Lluís XIV de França, la influència que tingueren a Catalunya, culturalment i lingüísticament, els enginyers militars al servei de Felip V, presents als treballs de millora del port de Barcelona, en la direcció de les obres de la seva Ciutadella i en el projecte de les obres de la universitat de Cervera. A més, el segle XVIII s'interessa per les llengües tècniques, que afavoreixen de cobrir les noves necessitats amb mots nous. Molts francesos són presents també en el gran desplegament industrial del segle XIX. I la interferència cultural i lingüística francesa no cessa en totes aquelles àrees on el prestigi francès s'imposa.

He intentat de fer un resum maldestre del marc històric dels gallicismes del català que Montserrat Barri presenta amb molta més rica informació, malgrat que es vegi obligada a fer-ne una síntesi. A propòsit, tot i que es tracta d'una visió històrica compendiosa, però potser per això mateix, el lector segurament hauria agraït l'amaniment d'alguna data o precisió que ajudés a refrescar-li la situació històrica dels fets exposats. Per exemple, que hagués afegit les dates (1462-1472) quan parla de la guerra civil contra Joan II (p. 23); o, en citar la guerra hispano-francesa de 1635 (p. 40), que hagués dit que implicava la involucració en la famo-

sa guerra dels Trenta Anys (1618-1648); o que hagués recordat que el Corpus de Sang, aquell dels Segadors (p. 40), tingué lloc dins la mateixa guerra, el 1640.

Ja posada en el tractament lingüístic dels gallicismes, Montserrat Barri n'analitza detingudament tots els aspectes del procés d'adaptació al català.

Després d'esmentar les fonts de recollida dels gallicismes (diccionaris i repertoris lexicogràfics, mitjans de comunicació, el Corpus Textual Informatitzat del Català Contemporani, estudis monogràfics), comença presentant les formes franceses marcades per l'anomenat canvi de codi o recurs conscient i voluntari a una altra llengua, sia per desconeixement del terme adequat en la pròpia llengua, sia pel fet de voler usar emfàticament expressions cultes en un context també culte. Aquestes mostres de canvi o alternança de codi, tot i que no consten adoptades ni adaptades en cap diccionari, no deixen de ser una clara manifestació de la interferència francesa en la nostra llengua. L'autora n'ofereix un bon nombre classificats per àrees temàtiques, per exemple: *enfant terrible*, *parti pris*, *tour de force*, *prêt à porter*, *mise en scène*, *vol-au-vent*, *enragé*, *femme fatale*, *voyeur*, *démodé*, *ménage à trois*, *chaise longue*, *à la page*, *avant la lettre*, *ça va sans dire*, *chapeau*, *savoir faire*, *souvenir*, etc. Certament, la conservació de la consciència d'expressió francesa que demostrem els catalans quan n'usem alguna posa en evidència l'influx del prestigi de la llengua francesa en certs camps.

Tot seguit ve l'estudi minuciós i ordenat de tots els casos d'adaptació gràfica dels manlleus francesos al català, per exemple: *orfèvrerie* > *orfebreria*, *baccara* > *bacarà*, *chauffeur* > *xofer*, *biographie* > *biografia*, *carmagnole* > *carmanyola*, *enthousiasme* > *entusiasme*, *mallette* > *maleta*, *parcelle* > *parcel·la*, *consommé* > *consomé*, *panne* > *pana*, *bonbon* > *bombó*, *grippe* > *grip*, *coquetterie* > *coqueteria*, *maquereau* > *macarró*, *béchamel* > *beixamel*, *marcher* > *marxar*, *chalet* > *xalet*, *cheminée* > *xemeneia*, *recycler* > *reciclar*, *wagon* > *vagó*, etc.

L'adaptació fonètica dels mots francesos és evidentment molt més complexa i es fa més difícil de resumir. Tinguem en compte el tractament dels sons nasals (*édredon* > *edredó*, *plafond* > *plafó*, *paysan* > *paísà*, *sergeant* > *sergent*, *crétin* > *cretí*, *jardin* > *jardí*), del diftong *oi* (*convoi* > *comboi*, *hautbois* > *oboè*, *toilette* > *toileteta*), de la *u* francesa (*buffet* > *bufet*, *menuet* > *minuet*, *menu* > *menú*), del canvi o desplaçament d'accent (*appat* > *àpat*, *domino* > *dòmino*, *chauffeur* > *xofer* / *xòfer*), de *t* final (*billet* > *bitllet*, *buffet* > *bufet*), l'africació (*broche* > *brotxa*, *douche* > *dutxa*), la palatalització (*biseler* > *bisellar*, *chandail* > *xandall*) i els fenòmens d'ensordiment, epèntesi, afèresi, desaglutinació, dissimilació i assimilació, etc.

Segueix l'exposició de l'encara més variada adaptació morfològica: nominal (manteniment formal del gènere, canvi de gènere), verbal (amb la majoria de casos de manteniment de correlació de conjugacions, l'adaptació dels participis a la forma catalana) i lèxica (amb el tractament de tots els prefixos i sufixos).

Montserrat Barri acaba aquesta part al·ludint, més breument, al fenomen del calc i detenint-se en la consideració dels gallicismes més locals, és a dir, els enregistrats més particularment en diverses àrees territorials, sovint per raons de més veïnatge geogràfic o d'una determinada activitat industrial.

Ve després l'estudi de la incidència dels mots francesos en les diverses àrees temàtiques, tenint en compte sempre la primera documentació de cada mot. Les àrees temàtiques establertes per M. Barri responen a tres eixos: 1) l'evolució de la societat en els àmbits social, cultural, científic i tecnològic; 2) el prestigi de França i el francès, 3) les relacions diverses entre catalans i francesos. Les àrees estudiades són: militar, indústria i ciència, ciències naturals, marina i navegació, construcció, societat, ésser humà, indumentària, art, música, cuina i gastronomia, heràldica, esports, vària. En cada una d'aquestes àrees es fa constar una justificació i una introducció, sobretot històrica, molt detallada, i el procés d'adaptació dels mots corresponents. Unes taules acompanyen cada àrea amb les dates de les primeres documentacions i altres informacions. L'exposició de les àrees temàtiques fa veure les diverses vicissituds que han experimentat els mots segons els camps semàntics.

Les taules de les àrees temàtiques són completades amb les dels annexos del final del llibre, que, des de perspectives diverses, recullen exhaustivament tots els gallicismes estudiats.

En una obra com aquesta, amb llistes tan profuses i amb mots sovint repetits per raons d'enfocament divers, fatalment s'havien d'esmunyir algunes errates. Però me n'ha sobtat una d'insidiosa i porfídiosa: a les pàgines 62, 66, 281, 559, 577 i 587 (almenys) surt l'expressió *ça va sans dire* amb *sans* en lloc de *sans*, que, d'altra banda, apareix correctament a les pàgines 99, 218, 327, 519 i 612. Recíproca interferència gràfica catalanofrancesa entre *sans dire* i *sans dir*!

La darrera part de l'obra de M. Barri és el diccionari dels gallicismes. Com deia al començament, fins ara no disposàvem de cap recull d'estrangerismes en forma de diccionari tan complet on, a cada entrada, figuren les accepcions del mot, les possibles documentacions d'autoritats conegudes, amb datacions, a l'estil del diccionari d'Alcover-Moll, i informació etimològica i històrica. No cal pas insistir en la importància i la utilitat d'un recull així.

He observat que en aquest diccionari, com en les llistes de taules temàtiques i en els annexos no surten alguns dels gallicismes que ja incorporava el diccionari Fabra amb indicació expressa de la seva procedència, i això que la taula 2 de l'Annex 1 explicita els mots francesos registrats en els diversos diccionaris. Per exemple, no cita *absenta*, *acaparar*, *àgio*, *agiotatge*, *agremant*, *ancestral*, *aniset*, *bidet*, *bidó*, *bigudí*, *bombó*, *briqueta*, *bufet*, *ça*, *carnet*, *conyac*, *decalar*, *guinyol*, *lupa*, *macfarlan*, *magrinyó*, *trufa*. Tampoc no cita com a gallicismes alguns mots considerats com a tals per Germà Colón, com *ausberg*, *bocell*, *cornamusa*, *entremès*, *garrotera*, *llinatge*, *palafre*, *pinacle*, *pretxa*. Potser l'autora no considera gallicismes aquests mots o bé que ho siguin amb prou seguretat?

Posats a no estar mai prou satisfets (si més no del que fan els altres, *quand même*, ai las!), potser en alguns casos s'hauria pogut afegir alguna nota etimològica més sobre el mateix mot francès, per exemple, a *edredó* i *macarró*, com fa per cas a *redingot*, *simun*, *toaleta*. I algun altre petit afinament sobre possibles distincions d'origen d'algun mot (directe o no) de l'occità o el francès respecte al català, per exemple a *arlot*, com es fa a *assemblea*?

I per parar d'un cop de trobar pèls en una obra ímproba com aquesta, a la bibliografia, naturalment molt completa, m'estranya de no trobar-hi dos textos que, tot i referir-se als gallicismes del castellà, són també interessants per als del català: Bernard POTTIER, *Elementos constitutivos del español: galicismos*, dins *Enciclopedia lingüística hispánica*, II, Madrid, 1967, ps. 127-151, i Rafael LAPESA, *Historia de la lengua española*, Madrid, 1968. També al llarg del text es fan sovint algunes citacions d'autors (nom i data) que no tenen la seva referència completa a la bibliografia: Moreu-Rey 1981 (ps. 26-27), Sapir 1921 i Malmberg 1966 (p. 53), Duarte-Alsina 1986 (ps. 86, 88), Coromines 1971 (p. 87), Moll 1952 (p. 88). En canvi, a la p. 152 cita a les n. 7 i 8: *Història de l'art català, vol III*, sense autor. D'altra banda, a la p. 27 cita en detall Baldiri Reixach, a la p. 29, Fontana 1988, i a la p. 153, Sales 1989, esmentats a la bibliografia.

Després d'haver llegit amb fruïció una obra des d'ara tan imprescindible com aquesta sobre els gallicismes del català, que segurament diu tot el que se'n podia dir —tot i que l'autora afirma a la p. 100 que no renuncia a estudis posteriors i més aprofundits sobre el tema—, em pregunto: no podríem tenir també una obra així sobre els altres estrangerismes del català? Sobre els anglicismes actuals hi ha una tesi doctoral de caràcter semblant, de Ramon Pujol Gorné (Universitat Autònoma de Barcelona, 1993), inèdita, que jo sàpiga. I els italianismes, i els castellanismes? Aquests sobretot. No s'hi veuria amb cor també la Dra. Montserrat Barri, ara ja tan bregada metodològicament amb els gallicismes? És clar que, si tenia prou raons per a no posar-s'hi, això no disminuiria gens l'agraïment que li devem per l'obra que ens ha fet. En pot estar ben satisfeta. Cordialment, enhorabona.

JORDI BRUGUERA

FAURA I PUJOL, *Neus: Futbol i llenguatge*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

Potser algú podria pensar que un estudi que relaciona futbol i llenguatge no pot tenir gaire rigor científic. Doncs s'erra de mig a mig. Aquest treball de la Neus Faura és metodològicament impecable. I probablement una de les poques matèries que permet un estudi lingüístic en català tan acurat és el futbol. Disciplines més científiques, com la biologia cel·lular, o no tant, com la jardineria, difícilment haurien permès un seguiment continuat en els mitjans de comunicació en català.

El futbol esdevé una àrea idònia —i podríem afegir que única— per analitzar la interrelació entre el llenguatge d'especialitat i el llenguatge dels mitjans de comunicació. Concretament, tal com enuncia el subtítol, l'objecte del treball és «la innovació lèxica a les cròniques i a les retransmissions futbolístiques». Així, en els cinc primers capítols del llibre s'estableixen els fonaments teòrics que permetran

d'elaborar i valorar en els dos apartats darrers un corpus de neologismes periòdics d'aquest esport.

En el primer capítol s'analitza el fenomen de la innovació lèxica i es determina quines unitats seran considerades neològiques: seguint el criteri lexicogràfic, ho seran tots aquells mots o sintagmes que no tinguin entrada amb el significat documentat a les obres normatives i paranormatives.<sup>1</sup> Com la mateixa autora indica, aquest criteri, tot i que és sens dubte el més objectiu, provoca que formes d'ús habitual des de fa anys siguin considerades neologismes. És el cas de manlleus que tenen una alternativa catalana en aquestes obres: per exemple, *centro*, *retrassar* o *break* (afortunadament tots tres estan reculant en l'ús avui dia en benefici de les formes normatives *centrada*, *endarrerir* i *descans*, respectivament). També ho són petites extensions de significat que un diccionari difícilment explicitarà, com ara *novetat* ('dit del jugador nou en l'alineació d'un equip'), formes deduïbles a partir dels mecanismes habituals de creació lèxica, com *exentrenador*, o, òbviament, noms propis, per exemple *Copa del Rei*. La inclusió dels hàpax (formes que només s'han documentat un cop) en el corpus també provoca que formes espontànies, com ara *operació miracle*, que van ser utilitzades circumstancialment per un emissor, tinguin el mateix tractament que formes consolidades, com són *amonestació verbal* o *contracop*. També resulta estrany que s'hi incloguin frases com ara 'Urruti, t'estimo', que, tot i el seu indiscutible valor emotiu, no es pot considerar en cap cas un terme, perquè fora del context en què es va utilitzar (per als que els falli la memòria, la va pronunciar Joaquim Maria Puyal quan el porter del Barça Urrutikoetxea va aturar un penal que significava que el Barça guanyava la lliga de l'any 91) no té sentit (perquè fos una entitat lèxica hauríem de poder dir-la, per exemple, cada cop que el Barça guanya la lliga).

En el segon i el tercer apartats es caracteritzen, respectivament, el llenguatge i els termes utilitzats a les cròniques i les retransmissions futbolístiques. Com s'indica a la introducció, però, aquest llenguatge s'ha vehiculat en català especialment en els mitjans audiovisuals, atès que la premsa escrita especialitzada segueix essent majoritàriament en castellà. Això explica que moltes de les expressions recollides, d'ús habitual a les retransmissions, difícilment les puguem trobar mai en un reglament o en un diccionari terminològic convencional: és el cas de locucions com ara *ensenyar la llesca*, *jugar a mig gas*, *jugar amb la primera (marxa) posada* o *superfenomen*. Precisament en una narració en què s'han de fer referències continuades als mateixos objectes i accions és necessari disposar d'una gran varietat d'expressions i mots sinònims, que, inevitablement, s'allunyen de l'objectiu de precisió semàntica que caracteritza els llenguatges terminològics i que fa que evitin, en la mesura que això sigui possible, les sino-

1. Específicament, el *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra, el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, el *Diccionari de la llengua catalana* d'Enciclopèdia Catalana i el *Diccionari de neologismes* i el *Diccionari de futbol* del TERM-CAT.

nímies. Així, per exemple, la *pilota* és anomenada també *bola*, *esfèrica* o *bimba*. La subjectivitat amb què es fan aquestes retransmissions en directe tampoc no apropa aquest llenguatge a l'ideal de funció descriptiva de la terminologia: per exemple, una mateixa acció serà considerada per uns *tirar-se a la piscina* ('deixar-se caure, un jugador, dins l'àrea de porteria contrària simulant un penal') i per altres, no.

L'apartat següent, dedicat als procediments de formació de paraules, és molt complet, si bé encara s'hi hauria pogut recollir algun altre procés productiu en el llenguatge del futbol, com ara les sigles (*UEFA*) o les derivacions de noms propis (*pichichi*, *vangaalista*).

El cinquè apartat, més breu, incideix en els aspectes discursius dels neologismes, concretament en la presència de trets connotatius (com és l'ús continuat de metàfores) i de marques metadiscursives (per exemple, exclusives del llenguatge escrit, l'ús de cursiva i cometes i, compartides amb el llenguatge oral, perífrasis explicatives, expressions de suport gramatical del tipus «com diu X», etc.).

El sisè apartat, que integra el corpus de neologismes, és òbviament el més extens: conté 440 fitxes, amb onze camps cadascuna,<sup>2</sup> procedents del buidatge de les cròniques («Avui» i «Diari de Barcelona») i les retransmissions (Catalunya Ràdio i TV3) en català dels partits jugats entre el 12 i el 19 de maig de l'any 91.

Sens dubte, l'ús d'abreviacions transparents n'hauria facilitat la consulta (és difícil recordar, per exemple, que *D* és l'àrea temàtica, *m4* un xenisme, etc.), si bé els apèndixs finals permeten de consultar els termes per camps d'una manera ordenada i exhaustiva.

Ja hem vist que la macroestructura del corpus està molt condicionada pels materials que han servit per fer-ne el buidatge, per la definició de neologisme adoptada i per la mateixa naturalesa d'aquest llenguatge, a mig camí de la terminologia i de la llengua col·loquial. Pel que fa a la microestructura, convé dir que en alguns casos es troba a faltar el rigor que ha caracteritzat la part teòrica anterior.

Encara que se'ns indica que les definicions no pretenen ser terminològiques, sorprèn que a vegades entrin en contradicció amb els contextos que les segueixen. Per exemple, la definició d'*a contrapeu*, aplicable a persones ('en direcció contrària a la del peu que havia iniciat el moviment'), sembla molt restrictiva per al context corresponent («...està intentant el Manchester agafar a contrapeu el Barcelona...»); la definició de *cappirar el marcador* ('fer que el resultat d'un partit canviï favorablement per a l'equip que anava perdent') és redundant i hauria d'explicitar-s'hi el subjecte; seria més precís i coherent definir *verd-i-blanc -a* ('dits dels colors distintius de l'uniforme esportiu i de l'escut del Club Betis Balompié') com *blanc-i-vermell -a* o *blanc-i-blau -va* ('relatiu o pertanyent al Club de Fútbol Atlético de Madrid i al Reial Club Deportivo Espanyol de Barcelona, respectiva-

2. Categoria gramatical, definició, context, subàrea temàtica, especificitat, font, normativització, procediment de formació, procedència, marques metadiscursives i funció comunicativa.

ment); així mateix, definir *Quinta del Buitre* com a sinònim del Reial Madrid sense establir cap limitació temporal podria provocar alguna queixa dels madridistes Di Stefano o Raúl, que esportivament no han estat coetanis d'Emilio Butragueño, àlies *El Buitre*.

També són, si més no, discutibles alguns dels processos de creació neològica atribuïts als termes del corpus: per exemple, *aliró(n)*, sembla que cal considerar-lo més aviat com un manlleu que no pas com un xenisme, tenint en compte que els dos contextos citats fan referència al Barça.

Alguns usos considerats neològics queden explícitament recollits al diccionari normatiu, com ara el sentit figurat de *pallissa* o l'hiperbòlic de *miraculós*. Així mateix, l'accepció del diccionari normatiu recollida al camp d'especificitat (que és el que indica si el terme corresponent pot presentar-se en altres contextos no futbolístics amb la mateixa significació que l'exposada en la definició) no és sempre ni de bon tros la més propera al concepte tractat: per exemple, *brau* ('jugador molt lluitador') es relaciona amb l'accepció 'fer, salvatge, aplicat a un animal', tot i ser més propera la que el diccionari normatiu presenta en primer lloc ('valent davant el perill, en la lluita').

A més de l'apèndix esmentat, que presenta un índex dels neologismes per camps, hi ha quatre apèndixs més, tots de gran interès: glossari dels termes normatius que han aparegut en el buidatge i dels que no hi han aparegut; sinònims, amb els equivalents normatius si n'hi ha, i, finalment, un recull de termes «tous» (denominacions a cavall de la terminologia i la llengua general).

Tot i que l'anàlisi comparativa final entre els tres mitjans (premsa, ràdio i televisió) dóna resultats prou interessants (per exemple, que el llenguatge de la premsa és el més acostat als llenguatges d'especialitat), sembla que hauria estat més indicativa la comparació entre neologismes procedents de retransmissions en directe i neologismes procedents de cròniques redactades prèviament, independentment del mitjà. Probablement s'haurien constatat diferències més marcades entre el llenguatge espontani i el que ha passat pel sedàs del corrector.

En tot cas, les conclusions ratifiquen les hipòtesis inicials, que apuntaven que aquests neologismes presenten característiques pròpies dels llenguatges d'especialitat (per exemple, predomini de substantius i de la funció referencial) i també del llenguatge propi dels mitjans de comunicació (per exemple, abundància de sinonímies i de procediments de formació de paraules de tipus retòric, com la metàfora i la metonímia).

Es tracta, doncs, d'un treball rigorós i exhaustiu, que obre el camí a nous estudis en català, en altres àmbits i amb buidatges més extensos, que permetin d'aprofundir més en aquest tipus de llenguatge que, per la seva mateixa naturalesa interdisciplinària, fins ara només s'havia tractat d'esquitllentes.

MONTOYA ABAT, Brauli: *Els alacantins catalanoparlants: una generació interrompuda*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000 («Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística», VII).

Brauli Montoya ens torna a sorprendre gratament amb aquesta nova aportació que s'ha d'apuntar la sociolingüística catalana. Els seus llibres sempre ens marquen la innovació en aquesta disciplina. El seu és sempre el treball del científic: una vegada que hom coneix tot l'aparell teòric i metodològic, cal ara comprovar-ne la validesa, és a dir, assegurar-se de forma fefaent de la interrelació entre la teoria i la praxi. Els seus treballs tenen sempre, per tant, l'encert de l'aplicació del mètode; i aquest procediment només el podem valorar positivament si actuem des d'una disciplina que es planteja, en moltes ocasions, la seua aproximació al fenomen científic.

Entre les valuoses aportacions d'aquest autor hem d'esmentar, en primer lloc, el seu treball del variacionisme sobre Petrer, una de les primeres investigacions que apliquen la teoria laboviana en l'estudi d'una variable fonològica. Després, hem d'assenyalar el seu treball sobre les interferències lingüístiques a les comarques meridionals valencianes, amb l'originalitat d'indicar tant les interferències provocades per la llengua castellana sobre el català —vessant molt comú en la nostra lingüística— com a l'inrevés —vessant significativament més descuidat. A continuació tenim l'anàlisi de sociologia del llenguatge sobre el català a la ciutat d'Alacant, un aprofundit estudi sobre les raons socials que han propiciat la situació de quasi substitució lingüística que pateix actualment la llengua catalana. I ara ix a la llum, gràcies a l'Institut d'Estudis Catalans, aquest nou llibre que incideix en l'estudi lingüístic d'aquesta ciutat d'Alacant, però des del vessant de la microsociolingüística, és a dir, de l'estudi intern del sistema lingüístic, tot i que analitzat des de la perspectiva dels factors socials. D'aquesta manera, doncs, aquestes dues darreres aportacions són totalment complementàries; la primera fa una anàlisi de sociologia de la llengua catalana a la ciutat d'Alacant i la segona se centra en una anàlisi lingüística del mateix lloc; és a dir, un estudi de macrosociolingüística i ara un de microsociolingüística. L'anàlisi sociolingüística, doncs, és, pel que fa a aquesta ciutat, complet.

Que la situació interna del sistema lingüístic del català usat a la ciutat d'Alacant era prou lamentable, ja ens ho imaginem. Que el català parlat pels alacantins ha d'estar ple d'interferències, préstecs, canvis de codi, etc., també ho podem deduir fàcilment si coneixem un poc les característiques sociolingüístiques d'aquesta ciutat. Des d'aquest punt de vista, doncs, aquest llibre no descobreix res de nou. La ciència moltes vegades no es dedica a descobrir nous fenòmens, sinó que són fenòmens ja existents i que la ciència únicament es preocupa de sistematitzar. I en efecte, aquest llibre el que aconsegueix és demostrar-nos, de forma fefaent, aquesta situació sociolingüística que tots intuïem. El mèrit d'aquest llibre radica exactament en això, en el fet de legitimar i palesar amb unes proves sistemàtiques la situació lingüística del català entre els escassos alacantins que encara el parlen.



El cos teòric d'aquesta obra és l'atròfia lingüística, és a dir, el conjunt de símptomes que descobrim en el sistema intern d'una llengua quan es troba en ple procés de substitució. Com una mostra més de la repercussió dels factors socials sobre la llengua, tenim un conjunt de variables del nivell fonològic, morfosintàctic i lèxic que ens revelen la situació d'alteració que pateix el sistema intern de la llengua. Tot i que també hem d'avisar que, en realitat, una llengua no és substituïda mai per motius lingüístics, no s'arriba mai a una situació on el cent per cent dels seus elements s'atrofien, sinó que hem de remarcar que la substitució és sempre un procés que s'inicia per raons socials i acaba per aquestes mateixes raons. El que passa és que en aquest llarg camí alguns elements lingüístics són més sensibles i pateixen una mena d'atròfia o d'obsolescència lingüística.

El primer capítol està dedicat a exposar l'aparell teòric de l'atròfia lingüística, mentre que el segon es dedica a analitzar les característiques tècniques del mètode d'enquesta. En aquest segon capítol s'inclou, en primer lloc, un succint repàs a les aportacions dialectològiques fetes per anteriors lingüistes, començant per A. M. Alcover, P. Barnils, A. Griera, etc. i acabant amb J. Colomina i C. Segura, amb estudis més recents. Amb aquest repàs l'autor intenta assenyalar l'estat dialectal rebut, a partir del qual en el capítol següent s'engegarà tota la seua investigació. En segon lloc, hi ha una presentació de les raons tècniques i demolingüístiques del treball de camp, a més del mètode estadístic utilitzat en aquest estudi, ja que, a més, de l'estadística descriptiva que usa els valors absoluts i els relatius quan les quantitats d'ocurrències no són prou significatives, en altres ocasions també s'utilitza l'estadística d'inferència, a partir del programa informàtic d'anàlisi de regla variable GOLDVARB.

El tercer capítol, titulat *La descripció del parlar*, és el nucli del treball. En aquest capítol, després d'una aproximació a l'estat dialectal rebut ja esmentat, s'analitzen diverses variables que pertanyen als tres nivells lingüístics i que l'autor distribueix en dos apartats: en primer lloc, *Pronúncia* per a l'estudi de la fonètica, apartat subdividit en vocals i consonants; i, en segon lloc, l'apartat de la morfosintaxi i el lèxic que apareix sota l'epígraf de *Formes, funcions i combinatòria*, on inclou les variables de morfologia, de lèxic i del canvi de codi. En aquest sentit hem d'avançar ja una distribució força irregular pel que fa a les variables, ja que la majoria de les estudiades cauen dins de l'apartat de la fonologia, mentre que els altres nivells queden escassament representats en aquest còmput, sobretot en l'apartat de les possibles variables morfosintàctiques a analitzar. Potser que aquesta dificultat per redistribuir el variacionisme en els distints nivells lingüístics estiga ocasionada per la condició d'equivalència, requisit difícil de demostrar en els nivells altres al fonològic.

L'estudi del variacionisme es dedica a analitzar les variables independents elegides en aquest treball, on hem d'incloure tant les lingüístiques, que fan referència a l'entorn estructural, com a les de tipus social, que en aquest treball es refereixen a l'estil, el sexe, l'edat i la classe social. Així comprovem com en la majoria dels casos les generacions més joves i les classes més altes socialment són les pre-

conitzadores de les formes més castellanitzades. Així s'esdevé en fenòmens com la desharmonització de les vocals *e* i *o* obertes o el tancament d'aquestes mateixes vocals, a més de tots els casos de reducció consonàntica, la pèrdua de la sonoritat en les alveolars o la desaparició dels pronoms adverbials.

També hem d'afegir el paper exercit pel sexe femení en l'anàlisi de les variables estudiades. En la majoria observem com els homes són més proclius a l'ús de la variant més innovadora, la qual cosa sembla en principi que s'oposa als axiomes més acceptats en aquesta disciplina, ja que normalment aquest tipus de paper el solen exercir quasi sempre les dones. En aquest cas, l'autor justifica aquest canvi de papers perquè les dones ja n'han exercit un altre abans; es refereix a la funció d'encapçalar l'abandó lingüístic, amb la qual cosa el nombre de dones catalano-parlants alacantines és més reduït que el de l'altre sexe. Aquesta justificació, però, s'hauria d'analitzar també en altres llocs que es troben en la mateixa situació que Alacant, ja que si hom confirma aquesta nova premissa, hauríem d'afegir-la al corpus teòric de la sociolingüística.

Pel que fa a les variables estudiades, hem de diferenciar, en primer lloc, els resultats diferents que es produeixen en qualsevol llengua en una situació d'atròfia. Per una banda hi hauria els casos d'aproximació i de còpia de l'estructura de la llengua dominant, és a dir, els casos que dins del procés de canvi lingüístic són majoritaris i pels quals observem com les variants de major índex de probabilitat d'aparició coincideixen amb les formes més acostades al sistema lingüístic castellà, com no podia ser d'una altra manera. Així es justifiquen els casos de tancament de les vocals *e* i *o* obertes, la desaparició dels pronoms adverbials *en* i *hi*, els nombrosos casos de préstecs i de canvi de codi, per posar només uns quants exemples. Per l'altra banda, tenim els casos que han evolucionat impulsats pel castellà, com la reintroducció del fonema vibrant final de mot /-r/, que si bé sabem que fou una introducció del català de la ciutat de València en el segle XVIII, també podem veure-hi el reforç del model culte exercit per la llengua castellana. També afegim els casos de simplificació estructural en què se solen trobar totes les llengües immerses en un procés de substitució o d'atròfia, com la reducció de les formes de l'article femení plural a *es*. I, finalment, altres casos, com la reducció vocàlica del fonema /e-/, on no veiem cap repercussió del sistema lingüístic del castellà sobre el català, i poden ser casos de canvi lingüístic normal en qualsevol llengua viva.

Per un altre costat, hem d'assenyalar, com una característica metodològica més d'aquest treball, l'ús conjunt de les dues estadístiques: la descriptiva i la d'inferència, totes les dues utilitzades per la sociolingüística del variacionisme, encara que amb procediments i també amb resultats diferents. Desconeixem si aquesta característica de la combinació estadística millora el tractament analític del treball o al contrari suposa un important inconvenient a l'hora de defensar la metodologia analítica. Sigui com sigui, comprenem que a vegades el nombre d'ocurrències de moltes variables no ens permet una anàlisi d'estadística d'inferència amb el programa VARBRUL, però tampoc sabem si en aquests casos l'estadística descriptiva serveix com a bon substitut.

Finalment, l'obra es complementa amb una sèrie de capítols dedicats a les conclusions, un altre on apareix tota la bibliografia i després un sucós apèndix on es recullen un conjunt de textos, al marge d'alguns himnes alacantins que estan escrits en valencià. En els textos es transcriuen part de les enquestes fetes als parlants, que l'autor diferencia entre els qui tenen el català o el castellà com a primera llengua, és a dir, allò que l'autor defineix el llarg del treball com a bilingües o semibilingües, respectivament.

Com ja hem assenyalat al principi, la sociolingüística, i en particular la sociolingüística catalana estan d'enhonorabona amb aquesta nova aportació. Les disciplines avancen a partir de les contribucions científiques d'alguns autors, i amb aquesta nova obra, la sociolingüística pot defensar millor tot el seu aparell teòric i metodològic, la qual cosa vol dir que aquesta disciplina avança per bon camí.

ANTONI MAS I MIRALLES